

Current Perspectives in Social Sciences

*Formerly: Journal of Social Sciences Institute
Official journal of Atatürk University Social Sciences Institute*

Volume 27 • Issue 3 • September 2023

EISSN 2822-3160
socialsciences-ataunipress.org

Current Perspectives in Social Sciences

Owner

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Associate Editor

Serkan NAKTİYOK

Department of Management and Work Psychology, Atatürk
University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,
Erzurum, Turkey

Secretary

Mehmet ULUĞ

Atatürk University, Graduate School of Social Sciences, Erzurum,
Turkey

Editorial Board

Osman ELMALI

Department of History of Philosophy, Atatürk University, Faculty of
Theology, Erzurum, Turkey

Naci İSPİR

Department of Radio, Cinema and Television, Atatürk University,
Faculty of Communication, Erzurum, Turkey

Gökalp Nuri SELÇUK

Department of Tourism Management, Atatürk University, Faculty of
Tourism, Erzurum, Turkey

Editor in Chief

İlknur EMEKLİ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Sait UYLAŞ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Foreign Language Editors

Kamil CİVELEK

Department of American Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Ahmet SARI

Department of German Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Mehmet TAKKAÇ

Department of English Culture and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nimet YILDIRIM

Department of Persian Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Nurullah YILMAZ

Department of Arabic Language and Literature, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Finance Coordinator

Elif Yıldız ÇELİK

Journal Managers

Deniz KAYA

Irmak BERBEROĞLU

Arzu ARI

Publications Coordinators

Gökhan ÇİMEN

Alara ERGİN

İrem ÖZMEN

Derya AZER

Beril TEKAY

Nuri ÇALIŞIR

Project Coordinators

Doğan ORUÇ

Sinem Fehime KOZ

Project Assistant

Batuhan KARA

Contact

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye,
Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad. 199/6,
34394, Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

AIMS AND SCOPE

Current Perspectives in Social Sciences is a peer reviewed, open access, online-only journal published by the Atatürk University.

Current Perspectives in Social Sciences is a quarterly journal published in both English and Turkish. The journal has issues in March, June, September, and December.

As of 2022, the journal has changed its title to Current Perspectives in Social Sciences.

Current Title

Current Perspectives in Social Sciences

EISSN: 2822-3160

Previous Title (2003-2021)

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

ISSN: 1304-4990

EISSN: 2717-6568

Current Perspectives in Social Sciences is covered in EBSCO, ERIH PLUS, TUBITAK ULAKBIM TR Index and CNKI.

All content published in the journal is permanently archived in Portico.

Current Perspectives in Social Sciences aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in social sciences.

The scope of the journal includes but not limited to education, communication, geography, history, linguistics, psychology, anthropology, philosophy, philology, musicology, fine arts, sociology, archeology, economy, international relations, social work, political science, international studies, business management, applied econometrics, applied statistics, law, public administration.

Current Perspectives in Social Sciences publishes original articles, reviews, case reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines.

The target audience of the journal is experts, researchers and professionals working and interested in social sciences.

Disclaimer

The statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the views of the editors, editorial board, and/or publisher. The editors, editorial board, and publisher are not responsible for the content of the manuscripts and do not necessarily endorse the views expressed in them. It is the responsibility of the authors to ensure that their work is accurate and well-researched, and the views expressed in their manuscripts are their own. The editors, editorial board, and publisher simply provide a platform for the authors to share their work with the scientific community.

Open Access Statement

Current Perspectives in Social Sciences is an open access publication.

Starting on 2022, all content published in the journal is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which allows third parties to use the content for non-commercial purposes as long as they give credit to the original work. This license allows for the content to be shared and adapted for non-commercial purposes, promoting the dissemination and use of the research published in the journal.

The content published before 2022 was licensed under a traditional copyright, but the archive is still available for free access.

All published content is available online, free of charge at <https://socialsciences-ataunipress.org/EN>.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://socialsciences-ataunipress.org/>

Editors: İlknur Emekli

Address: Atatürk University, Graduate School of Social Sciences, Erzurum, Turkey

E-mail: ilknur.emekli@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 199/6 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Current Perspectives in Social Sciences

CONTENTS

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 196 İyimserlik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması "Revizyon"
Optimism Scale: Validity and Reliability Study "Revision"
Müge YILMAZ, Abdullah ALDEMİR, Seher BALCI ÇELİK
- 203 Türkiye'de Gençlerin Sağlığa Erişimi Ne Ölçüde Karşılıyor?
To What Extent is Youths' Access to Health Covered in Turkey?
Hüseyin İKİZLER
- 211 From Postcolonial Social Contract to the Arab Uprisings: The Neoliberal Transformation of the State–Society Relations and the Alternative Spaces of the New Political Activism
Post-Kolonyal Toplumsal Sözleşmeden Arap Ayaklanmalarına: Devlet-Toplum İlişkilerinin Neoliberal Dönüşümü ve Yeni Siyasal Aktivizmin Alternatif Mekânları
Ferit BELDER
- 217 Feriba Vefi, Roman ve Öykülerine Genel Bir Bakış
An Overview of Feriba Vefi, Her Novels, and Stories
Asuman GÖKHAN
- 224 What Makes an Immigrant Prisoners Satisfied? The Case of Afghans in Turkey
Göçmen Mahkumların Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'deki Afganların Durumu
Songül GÜL
- 231 Toward a Postcolonial Storytelling: Deciphering the Eastern Storytelling Conventions in Salman Rushdie's *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*
Sömürge Sonrası Bir Hikâye Anlatımına Doğru: Salman Rushdie'nin İki Yıl Sekiz Ay Yirmi Sekiz Gece'sindeki Doğu Hikâye Anlatım Geleneklerini Deşifre Etmek
Şennur BAKIRTAŞ
- 236 Birinci Dünya Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Bursa ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri
Armenian Activities in and around Bursa During and After the First World War
Kahraman GÜRBÜZ
- 242 Antik Çağ'da Phüsis ve Etik: Platon, Aristoteles ve Stoacılar
Phüsis and Ethics in Antiquity: Plato, Aristotle and the Stoics
Emine AYDOĞAN
- 251 Yükseköğretim Kurumları Özelinde Öğrenci Hareketliliği
Student Mobility in Higher Education Institutions
Mustafa KAHRAMAN
- 264 Disillusionment and Silence in British Trench Poems: Voices from the World War I
İngiliz Siper Şiirlerinde Hayal Kırıklığı ve Sessizlik: Birinci Dünya Savaşı'ndan Sesler
Şafak HORZUM

Uzman Görüşü / Expert Opinion

- 270 İbradı (Antalya) Eynif Ovası Yılkı Atları ve Türkiye'de Yılkı Atları Üzerine Genel Bir Değerlendirme
İbradı (Antalya) Eynif Plain Yılkı Horses and a General Evaluation on Yılkı Horses in Turkey
Berna ÖZOĞUL, Fatma EMİROĞLU AYDIN, İhsan BULUT

İyimserlik Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması “Revizyon”

Optimism Scale: Validity and Reliability Study “Revision”

Müge YILMAZ¹
Abdullah ALDEMİR²
Seher BALCI ÇELİK³

¹Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gümüşhane, Türkiye
²Rehberlik ve Araştırma Merkezi, Tokat, Türkiye

³Ondokuzmayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Samsun, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Balcı ve Yılmaz (2002) tarafından geliştirilmiş olan iyimserlik ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizlerinin yapılarak güncellenmesidir. Çalışma grubu 18 - 27 yaş arası Orta ve Doğu Karadeniz bölgesinde iki üniversitede öğrenim gören 765 öğrencilerinden meydana gelmiştir ($\bar{x}=24,45$ $SS=2,41$). Ölçme aracının yapı geçerliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile incelenmiştir. Uyum geçerliğinin test edilmesinde ise, otantik mutluluk ve sevginin anlamına ilişkin ölçümlerden faydalanılmıştır. Güvenirlik analizleri ise iç tutarlık ve test yarılama yöntemi ile incelenmiştir. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda ölçme aracının tek faktörlü yapısı 19 madde ile sağlanmıştır. Çalışmanın doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise, iyimserlik ölçeğinin tek bileşenli yapısı doğrulanmış ve ölçme aracının kabul edilebilir sınırlarda uyum iyiliği değerlerine sahip olduğu görülmüştür ($\chi^2/df = 3,97$, $p < ,000$, $GFI = ,88$, $AGFI = ,84$, $IFI = ,89$, $CFI = ,89$, $RMR = ,05$, $RMSEA = ,08$, $SRMR = ,68$). Bununla birlikte korelasyon analizlerden ulaşılan sonuçlar da ölçme aracının uyum geçerliğini sağladığını ortaya koymuştur. Cronbach alfa iç tutarlık katsayısının ,91 olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle iyimserlik ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İyimserlik, pozitif psikoloji, ölçek

ABSTRACT

The study tries to update the optimism which was scale developed by Balcı and Yılmaz (2002) through making validity and reliability analyses. The study group comprised 765 students, aged between 18 and 27, studying at two universities in the Central and Eastern Black Sea region ($\bar{x}=24.45$, $SS=2.41$). This study utilized the construct validity of the testing tool via exploratory and confirmatory factor analyses. During the testing process, this study benefited from the congruent validity, testings related to the meaning of authentic happiness. This study used reliability analyses for internal consistency and test split method. As a result of the exploratory factor analysis, this study provided 19 items for the single factor structure of the testing tool. As a result of the confirmatory factor analysis of the study, the single-component structure of the optimism scale was notified and it has been observed that the testing tool had the goodness of fit values within acceptable limits ($\chi^2/df = 3.97$, $p < .000$, $GFI = .88$, $AGFI = .84$, $IFI = .89$, $CFI = .89$, $RMR = .05$, $RMSEA = .08$, $SRMR = .68$). On the other hand, the results obtained from the correlation analyses also have revealed that the testing tool provided congruent validity. The Cronbach alpha internal consistency coefficient was .91. Within this context, it has been summarized that the optimism scale is a valid and reliable testing tool.

Keywords: Optimism, positive psychology, scale

Giriş

Sosyal bir varlık olan insan, eylemleri üzerinde deneyim kazanmaya çalışırken içerisinde bulunduğu çevreyle de etkileşim ve iletişim halindedir (Çalık, 2008). Bu deneyim ve etkileşime bağlı olarak yaşam boyunca birey, pozitif ve negatif bakımdan yargılara varır. Bu yargılar gerçek bir temele sahip olabileceği gibi gerçeği yansıtmayan beklentilere ve algılamalara da dayanabilir (Gençoğlu, 2012). Yargılamalar ile kendini ve çevresini nasıl değerlendireceğini öğrenen birey, karşılaştığı problemlerle nasıl başa çıkabileceğinin yollarını da belirler. Bununla birlikte birey, geleceğe yönelik pozitif olabilmek adına elindeki bilgiyi olumlu yönde değerlendirerek hayata daha sıkı tutunmaya çalışır (Oda, 2014). Geleceğe yönelik

Geliş Tarihi/Received: 25.02.2023
Kabul Tarihi/Accepted: 07.06.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Abdullah ALDEMİR
E-mail: abduallah.aldemir35@gmail.com

Cite this article as: Yılmaz, M., Aldemir, A., & Balcı Çelik, S. (2023). İyimserlik ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması “revizyon”. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 196-202.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

beklentilerin yorumlanmasında mevcut bilgilerin olumlu yönde çarpıtılmasından oluşan bilişsel yanlılık iyimserlik olarak ifade edilmektedir (Oda, 2014). Birey iyimserlik ile olabileceklerin en iyisini umma eğilimi gösterir (Scheier & Carver, 1987).

İyimserlik

İyimserlik, kişilik özelliği olarak yorumlanır ve her olayda iyi tarafa yönelme olarak değerlendirilir. İyimserlik özelliğini kullanabilen birey kendisi için olumsuz olan olayların dahi kendine bir şeyler katacağını düşünmektedir (Uzun, 2014). İyimserliğin doğuştan gelen bir kişilik özelliği olduğunu ve sonradan öğrenilebilen bir duygu durum olduğu (Başak, 2012) da ifade edilmektedir. Bununla birlikte iyimserlik yüklenme şekli olarak da değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında iyimser kimse yaşamın kendine getirdiği olumsuzluklara müdahale edebileceğini ve bu tür şeylerin geçici olduğunu bilmektedir. Hayatına iyimser yüklemeler yapan birey, karşılaştığı olumsuz duruma tek bir duruma özgü olduğunu, dış unsurlara göre de bu olumsuzluğun farklılaşabileceğini düşünmektedir (Seligman, 1991, s. 28). Bahsi geçen iki yaklaşımdan farklı olarak alanyazında üç farklı görüş daha yer almaktadır. Bu kapsamda ilk yaklaşım olan iyimserlik görüşüne göre, insanoğlu yaratılışının gereği olarak hayırcıdır ve şer olmayı sonradan kazanmıştır. İkinci yaklaşım olan kötümserlik görüşünde ise, insanoğlunun temelinde şer olma vardır ve hayırcı olmayı sonradan kazanmıştır. Son yaklaşımda ise, bireyin hem hayır hem de şer olma özelliklerine aynı oranda sahip olduğu ifade edilmektedir (Draz, 2004 akt: Kandemir, 2016, s. 86). Ayrıca alanyazında iyimser olabilmek, çevre yoluyla mı elde edilir yoksa kalıtsal bir özellik midir sorusuna ilişkin görüşlerde yer almaktadır. Mosing ve ark. (2009) ikiz bireylerle yürüttükleri bir araştırmada genetik faktörlerin iyimserliğin %36'sını açıkladığını ortaya koymuştur. Yapılan bir diğer araştırmada da eğitim ve uygulama gibi yollarla bireylerin iyimserlik seviyelerinin arttırılabileceği raporlanmıştır (Karagöz, 2011).

İyimserlik geleceğe ilişkin olumlu beklentiler taşımayı ifade eder (Carver ve ark., 2010). Yani gelecekte olumlu durumlarla karşılaşmayı planlıyorsa birey, sahip olması gereken özelliklerden biri de iyimserliktir (Scheier & Carver, 1993). Bu özellik ile birey, çözüm odaklı olma, problemlerle baş etme, stres durumlarını yönetebilme ve planlı olma eğilimi gösterir (Scheier & Carver, 1992).

Alanyazın incelendiğinde iyimserlik ile ilgili hem ulusal hem de uluslararası araştırmaların yer aldığı görülmektedir. İyimserliğin kaygı ve kriz durumlarında ruh sağlığını koruduğunu (Singh & Jha, 2013), iyimserlik seviyesi yüksek olan bireylerin travmatik olaylarda daha az problem yaşadığı (Nes & Segerstorm, 2006), iyimserlik seviyesi düşük olanların ise, depresyon riskinin yüksek olduğu (Baker ve ark., 2005) depresif belirti düzeyleri ile ilişkili olduğunu (Malouff & Scutte 2017) ortaya koymuşlardır. Mosing ve ark. (2009) genetik unsurların iyimserliğin %36'sını açıkladığını, Bank & Slavings (1992) ise, iyimserliğin sosyal faaliyetlerde bulunma ile ilişkili olduğunu, Puskar ve ark. (2010) iyimserlik seviyesi yüksek olan bireylerin öfke düzeylerinin düşük olduğunu, Chang ve ark. (2000) iyimserliğin mesleki tükenmişlik ve stres üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu, Myers ve Reynolds (2000) öz saygı düzeyi yüksek olanların iyimserlik düzeylerinin yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, iyimserliğin yaşam doyumu ile ilişkili olduğu ve yordadığını (Uğurlu, 2013), psikolojik belirtiler ve yaşam doyumu etkilediğini (Okutan, 2016), mizahla başa çıkma ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişkide iyimserliğin kısmı aracı rol oynadığı (Yazıcı Çelebi ve ark., 2021), iyimserlik ile mutluluk arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu ve iyimserliğin mutluluğu %41'ini yordadığı (Genç ve ark., 2020), iyimserliğin akademik başarıyı artırdığını ve kaygı seviyesi yüksek olan bireylerin iyimserlik düzeylerinin düşük olduğunu bulgulamışlardır (Singh & Jha, 2013; Kepka ve ark., 2013; Rajandram ve ark., 2011). Alanyazında ayrıca iyimserlikle ilişkili farklı değişkenleri ele alan araştırmalarında yer aldığı anlaşılmaktadır (Açıkgöz, 2006; Altunbaş, 2005; El-Anzi, 2005; Mohamadirizi & Khani, 2015; Sapmaz & Doğan, 2012).

Sosyal bilimlerde birçok kavramda olduğu gibi iyimserlikle ilgili olarak ölçme araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda alanyazın incelendiğinde iyimserlik-kötümserlik (Çalışkan & Uzunkol, 2018), iyimserlik (Çalık, 2008), akademik iyimserlik (Yıldız & Özer, 2012), öğretmen akademik iyimserlik (Ergen & Elma, 2018), yaşam yönelimi testi (Aydın & Tezer, 1991), kariyer uyumu ve iyimserliği (Zorver & Owen, 2014) ve iyimserlik (Balcı & Yılmaz, 2002) başlıklarında ölçme araçlarının yer aldığı görülmüştür. Türkiye'de yer alan iyimserlik konulu ölçme araçlarının sınırlı sayıda olması Balcı & Yılmaz (2002) tarafından geliştirilen İyimserlik Ölçeğinin bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılması nedeni ile iyimserlik konusunda araştırmaların arttırılması ve daha objektif sonuçlara ulaşılabilmesi için değişik örneklemelerde geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş daha kısa ölçme araçlarına gereksinim duyulmaktadır. Balcı & Yılmaz (2002) tarafından geliştirilmiş olan iyimserlik ölçeğinin revize edilerek, geçerlik ile güvenilirlik çalışmalarının güncel analiz yöntemleriyle tekrarlanması amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yönteminde, değişkenler arasındaki ilişkiler incelenir ve nesnel yaklaşımlar test edilir. Değişkenler büyük ölçüde ölçme araçlarıyla ölçülür ve bu doğrultuda sayısallaştırılan veriler istatistiksel hesaplarla test edilir (Creswell, 2014, s. 48).

Çalışma Grubu

Çalışma Grubu I

Bu araştırmanın açılımlayıcı faktör analizi uygun örneklem yoluyla belirlenen 130 bireyle yapılmıştır. Araştırmada yer alan çalışma grubunun 92'si kadın (%70,8), 38'i erkek (%29,2) olarak tanımlanmıştır kendisini. Katılımcıların yaşları ise, 18 ile 25 arasında değişmektedir ($\bar{x}$ = 23,72, SS = 2,24).

Çalışma Grubu II

Bu araştırmanın doğrulayıcı faktör analizi, uygun örneklem yoluyla tespit edilen 434 bireyle yapılmıştır. Araştırmaya dâhil olan bireylerin 306'sı kadın (%70,5), 128'i erkek (%29,5) olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların yaşları 19 ile 27 arasında farklılaşmaktadır ($\bar{x}$ = 24,45 SS = 2,41).

Çalışma Grubu III

Araştırmanın ölçüt bağıntılı geçerliği uygun örnekleme yoluyla seçilen 231 bireyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin 99'u kadın (%42,90), 126'sı erkek (%54,50) olduğunu belirtmiş olup, altı katılımcı (%2,60) ise herhangi bir cinsiyet belirtmemiştir. Katılımcıların yaşları, 18 ile 27 arasında değişmiş ($X=20,68$ $SS=2,03$), ayrıca 11 (%4,80) katılımcı yaşını belirtmemiştir.

Veri Toplama Araçları

İyimserlik Ölçeği (İÖ)

İyimserlik ölçeği Balcı ve Yılmaz (2002) tarafından geliştirilmiştir. Üniversite öğrencilerinin çalışma grubunu oluşturduğu bu ölçme aracı dörtlü likert tipinde ve 24 maddeden meydana gelmektedir. Ölçme aracının güvenilirlik hesaplamaları Cronbach Alfa iç Tutarlık, test yarılama ve test tekrar test yöntemleriyle hesaplanmış olup Cronbach Alfa katsayısı ,96 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ölçme aracının test tekrar test sonucu ,61 test yarılama sonucu da ,91 olarak tespit edilmiştir. İyimserlik ölçme aracında bazı maddeler tersten puanlanmaktadır. Ölçme aracından alınabilecek en düşük puan 24 iken en yüksek puan 96'dır. Ölçme aracından elde edilen puanın yüksek olması bireyin iyimser olduğunu ortaya koymaktadır.

Otantik Mutluluk Ölçeği (OMÖ)

Otantik Mutluluk Ölçeği (OMÖ), Şanlı, Balcı Çelik ve Gençoğlu (2019) tarafından geliştirilmiştir. Genç yetişkin ve yetişkin bireylerin çalışma grubunu oluşturduğu ölçme aracı beşli likert tipindedir. OMÖ toplam 16 maddeden oluşmaktadır. İki alt boyuttan meydana gelen ölçme aracının otantik mutluluk eğilimi boyutundan elde edilebilecek en düşük ve en yüksek puanlar 7–35 iken kararsız mutluluk boyutundan elde edilebilecek en düşük ve en yüksek puanlar 9–45 şeklindedir. Ölçme aracından genel bir puana ulaşılamamaktadır. Ölçme aracında ters puanlanan madde yoktur. OMÖ iki faktörlü bir yapıda olan ve toplam varyansın %45'i açıklayan bir ölçme aracıdır. Ayrıca ölçme aracının iki faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile de doğrulanmıştır. Ölçme aracının madde toplam korelasyonu ,48 ile ,85 arasında değişmekte olup, güvenilirlik analizi sonucunda alt boyutların iç tutarlılık kat sayısı sırayla ,87 ve ,88 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada gerçekleştirilen güvenilirlik analizlerinde OMÖ'nün iç tutarlılık katsayısı ,55, alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları da sırayla otantik mutluluk ,80 kararsız/dalgali mutluluk ,82 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ölçme aracının iki faktörlü yapısının bu çalışmada da doğrulandığı görülmüştür ($\chi^2/df=1,85$, $p < ,000$, $GFI= ,91$, $AGFI= ,87$, $IFI= ,92$, $CFI= ,92$, $RMR= ,08$ $RMSEA= ,06$]).

Sevginin Anlamı Ölçeği (SAÖ)

Sevginin Anlamı Ölçeği (SAÖ), Demir (2020) tarafından geliştirilmiştir. Üniversite öğrencilerinin çalışma grubunu meydana getirdiği SAÖ beşli likert tipindedir. SAÖ üç faktörlü bir yapıya sahip olup 15 maddeden meydana gelmektedir. Ölçme aracının alt boyutları sırayla *içkin sevgiyi anlamlı bulma*, *özgün bir yakınlık hissetme ile potansiyeli gerçekleştirir*. Ölçme aracı toplam varyansın %59,47'sini açıklamakta olup, madde toplam korelasyonu ,44 ile ,69 arasında değişmektedir. Bununla birlikte ölçme aracının üç faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile de doğrulanmıştır. Ölçme aracının Cronbach Alfa katsayısı ,90 (.89) olarak hesaplanmıştır. Ters maddenin yer almadığı ölçme aracından alınabilecek en düşük ve en yüksek puan 15–75 şeklindedir. Bu çalışmada gerçekleştirilen güvenilirlik analizlerinde SAÖ'nün iç tutarlılık katsayısı ,94, alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları da sırayla *içkin sevgiyi anlamlı bulma*, ,91 *özgün bir yakınlık hissetme* ,85 ve *potansiyeli gerçekleştirme* ,81 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ölçme aracının üç faktörlü yapısı bu çalışmada da doğrulanmıştır ($\chi^2/df= 2,93$, $p < ,000$, $GFI= ,87$, $TLI= ,91$, $IFI= ,92$, $CFI= ,92$, $RMR= ,05$, $RMSEA= ,09$]).

Kişisel Bilgi Formu (KBF)

Bu çalışmada kişisel bilgi formu araştırmaya dâhil olan bireylerin farklı değişkenlere göre durumlarını ortaya koyabilmek adına araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur. Bu formda cinsiyet ve yaş bilgilerine ulaşılabilecek sorular yer almaktadır.

Verilerin Analizi

Ölçme aracının geçerliği açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi yollarıyla hesaplanmış, açılımlayıcı faktör analizinde eğik döndürme yöntemine başvurulmuş, doğrulayıcı faktör analizi için modifikasyon önerilerine dikkat edilmiş ve gerekli görülen düzeltmeler gerçekleştirilmiştir. Ölçme aracının tek faktörlü yapısının doğrulanabilmesi için *t* değerlerinin anlamlı olmasına ve modelin uyum iyiliği değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olmasına dikkat edilmiştir. Ölçme aracının farklı bir ölçme aracıyla uyumluluğuna bakabilmek için Pearson korelasyon analizine başvurulmuştur. Ölçme aracının güvenilirliği ise, Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı ile incelenmiştir. Bu çalışmadaki bütün geçerlik ve güvenilirlik analizleri SPSS 16.0 (SPSS Inc.; Chicago, IL, USA) ve AMOS 22.0 paket programlarıyla yapılmıştır.

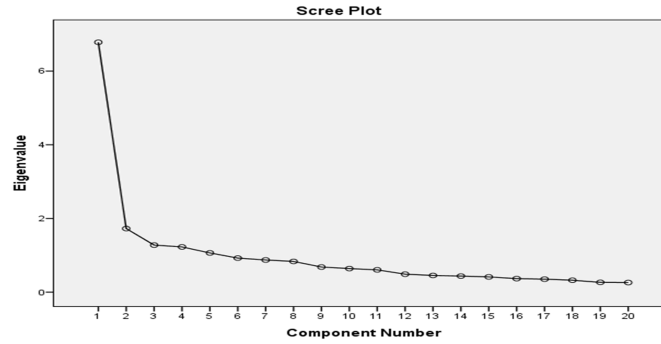
Bulgular

Geçerliğe İlişkin Bulgular

Açılımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

İyimserlik ölçeğinin geçerlik çalışması bağlamında ilk araştırma grubundan ulaşılan verilerle açılımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmadan önce Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirliğine ve madde toplam korelasyonu değerleri incelenmiştir. Ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirliğinin kabul edilebilir aralıkta olduğu (.84) ancak üçüncü (–,17), dokuzuncu (.16), 10. (.14) ve 11. (.19) maddelerinin düzeltilmiş madde toplam korelasyonunun ,20'nin altında olduğu görülmüştür ($n=130$; madde sayısı=24). Bu nedenle açılımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmadan önce üçüncü, dokuzuncu, 10. ve 11. maddelerin atılması işlemi gerçekleştirilmiştir. Madde atımının sonrasında Cronbach Alfa iç tutarlılık güvenilirliğine bakılıp ölçeğin güvenilir olduğu (.88) sonucuna ulaşılmıştır ($n=130$; madde sayısı=20). Ölçeğin güvenilirliğinin tespitinin ardından AFA yapılmıştır. Bu kapsamda ölçeğin KMO (.88) ve Barlett küresellik testinin ($p < ,05$) bulgularının AFA yapmaya uygun olduğu görülmüştür. AFA analizi ile ulaşılan diğer bulgularda ise ölçeğin, anti-*imaj* korelasyon matrislerinin ,78^a ile ,93^a arasında değiştiği, özdeğeri 1'den büyük ve toplam varyansın %60,39'unu açıklayan tek faktör altında toplandığı anlaşılmıştır. Ayrıca ölçme aracının maddelerinin ilişkili oldukları tüm faktörlerle aralarındaki korelasyon katsayılarının kareleri toplamının ,42 ile ,76 arasında değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte maddelerin faktör yük değerlerinin ise ,41 ile ,83 arasında değiştiği anlaşılmaktadır.

Şekil 1.
Çizgi grafiği.

Şekil 1'deki çizgi grafiğine göre faktör çözümlenmesinin sonunda bir faktör ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda özdeğerlerin bileşenlere göre değişimi incelendiğinde özdeğer çizgisinin eğiminde belirgin bir azalma olduğu, öz değerlerin daha yavaş azalarak kararlı duruma geçtikleri kırılma noktasının bir olduğu görülmektedir.

Yapı Geçerliliğine İlişkin Bulgular

Mevcut çalışmanın yapı geçerliği için ulaşılan 434 katılımcı üzerinden maksimum olabilirlik tahmin yolu kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Yapılan analizde birinci maddenin *t* değerlerini anlamsız olduğu anlaşılmıştır. Bu nedenle birinci madde çıkarılarak analize devam edilmiştir. Bu bağlamda 19 madde ile gerçekleştirilen analizden ulaşılan bulgulara göre, model uyum indeksleri ölçeğin tek faktörlü şekilde tanımlanabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte DFA'da ölçek maddelerine ilişkin *t* değerleri incelenmiş ve değerlerin anlamlı olduğu görülmüştür ($p < ,05$). Ayrıca maddelerle ilgili hata varyansları incelenmiş ve herhangi bir sorun olmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2/df = 3,97, p < ,000, GFI = ,88, AGFI = ,84, IFI = ,89, CFI = ,89, RMR = ,05, RMSEA = ,08, SRMR = ,68$). Analiz bulgularında $IFI \geq ,90$ (Bollen, 1989, s. 128) ve $CFI \geq ,90$ (Bentler, 1990) değerlerinin alanyazında yer alan alt kritik değere oldukça yakın olduğu, bu nedenle de bu değerlerin kabul edilebilir olabileceği düşünülmüştür.

İyimserlik ölçeğinin Türkçe formunun tek bileşenli yapısı Şekil 2'de verilmiştir.

Tablo 1'de faktörler arası ilişkiler ve ölçüt bağıntılı geçerliği tespit edebilmek adına yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçları bulunmaktadır. Tablo 1'e bakıldığında iyimserlik toplam puanı otantik mutluluğun iki faktörüyle incelenmiştir. Bu doğrultuda iyimserlik ölçme aracının otantik mutluluk ile ,66 pozitif yönlü kararsız/dalgacı mutluluk ile-,51 düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Tablo 1'de iyimserlik toplam puanı sevginin anlamlı ölçme aracının üç alt faktörüyle de incelenmiştir. Buradan elde edilen sonuçlarda iyimserlik toplam puanının içkin sevgiyi anlamlı bulma ile ,32 özgün bir yakınlık hissetme ile ,21 ve potansiyel gerçekleştirme ile de ,16 düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

Güvenirliliğe İlişkin Bulgular

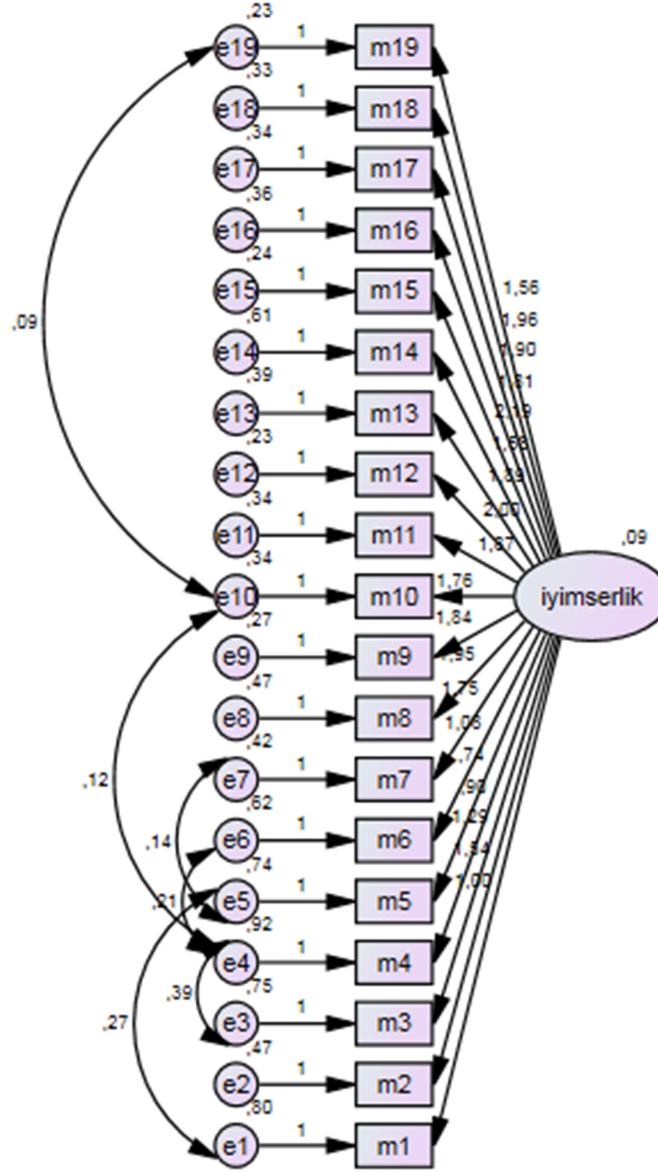
İç Tutarlık Güvenirliliği

İyimserlik ölçeğinin Cronbach Alfa iç tutarlık güvenirlilik katsayısı ,91 olarak bulunmuştur ($n = 434$; madde sayısı = 19). Güvenirlilik katsayısının ,70 ve üzerinde olmasının daha iyi olacağını ifade eden ilgili yazına göre, iyimserlik ölçeğinin iç tutarlık güvenirliliği yeterli görünmektedir (Kline, 2000, s. 57). Bununla birlikte iyimserlik ölçeğinin güvenirliliği test yarılama yöntemiyle de hesaplanmıştır. Yapılan Pearson korelasyon analizi sonrasında iyimserlik ölçeğinin test yarılama güvenirliliği ,83 olarak tespit edilmiştir ($n = 93, p < ,001$).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Balcı ve Yılmaz (2002) tarafından geliştirilen iyimserlik ölçeğinin günümüz koşullarına uygun olacak şekilde güncellenmesi sağlanmıştır. Ölçme aracının ilgili alanyazın doğrultusunda geçerlik çalışmaları için yapı geçerliğinden; güvenirlilik çalışmaları konusunda da Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısından faydalanılmıştır. İyimserlik ölçeğinin yapı geçerliği için AFA ($n = 130$) gerçekleştirilmiş, ölçme aracının tek faktörlü bir yapıdan meydana geldiği ve açıklanan toplam varyansın (%60,39) sosyal bilimler alanında kabul edilebilecek bir düzeyde olduğu görülmüştür (Tavşancıl, 2010). Ölçme aracına ilişkin madde faktör yük değerlerinin (.42 ile ,76 arasında) alanyazında yer alan seviyenin üzerinde olduğunu anlaşılmıştır (Şencan, 2005). Bununla birlikte ölçme aracının tek faktörlü yapısı DFA ($n = 434$) ile doğrulanmıştır ($\chi^2/df = 3,97, p < ,000, GFI = ,88, AGFI = ,84, IFI = ,89, CFI = ,89, RMR = ,05, RMSEA = ,08, SRMR = ,68$). DFA'ya ilişkin elde edilen bulgularında uyum iyiliğinin karşılandığı anlaşılmaktadır (Baumgartner & Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler & Bonett, 1980; Browne & Cudeck, 1993; Hu & Bentler, 1999; Marsh ve ark., 2006).

İyimserlik ölçeğinin ölçüt bağıntı geçerliği ($n = 231$) otantik mutluluk ve sevginin anlamlı ölçme araçlarıyla incelenmiştir. Sonuçlar iyimserlik toplam puanlarının otantik mutluluk ve sevginin anlamlı alt boyutları ile pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu otantik mutluluk alt boyutu olan kararsız/dalgacı mutluluk ile de negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Alanyazın incelendiğinde Sapmaz & Doğan (2012) iyimserliğin mutluluğa ilişkin varyansın büyük bir kısmını açıkladığını ve iyimserlik ile mutluluğun pozitif yönlü anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu bildirmiştir. Başka bir çalışmada ise, mutluluk ile iyimserlik arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur (Gülcan & Nedim-Bal, 2014). Şahin (2015) mutluluk ve iyimserlik arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu raporlamıştır. Benzer şekilde Wani ve Dar (2017) iyimserlik ve mutluluk arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu bildirmiştir. Yue ve ark. (2010) da iyimserlik ile psikolojik sıkıntı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir.

Şekil 2.
Doğrulamalı faktör analizi.

Alanyazın incelendiğinde ise, sevginin anlamı ile iyimserlik arasında bilindiği kadarıyla herhangi bir araştırma bulgusuna ulaşılamamıştır. İyimserlik ölçeğinin güvenilirliği için Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı ,91 ($n = 434$) olarak hesaplanmıştır. Alanyazın incelendiğinde ölçme araçları için tavsiye edilen kriterlere bakıldığında iyimserlik ölçeğinin istenen düzeyde bir güvenilirliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır (Kline, 2000, s. 38).

Özetle yapılan analizlerden yola çıkıldığında ölçme aracının geçerli ve güvenilir bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Bununla birlikte mevcut araştırma örneklem grubu ve kullanılan yöntem gibi bir takım sınırlıklara sahiptir. Ayrıca geçerlik ve güvenilirlik bakımından da

Tablo 1.
Faktörler Arası İlişkiler ve Ölçüt Bağıntı Geçerlik

	İyimserlik-Toplam	Otantik Mutluluk	Kararsız/Dalgah Mutluluk	İçkin Sevgiyi Anlamlı Bulma	Özgün Bir Yakınlık Hissetme	Potansiyeli Gerçekleştirme
İyimserlik-Toplam	1					
Otantik Mutluluk	,66**	1				
Kararsız/Dalgah Mutluluk	-,51**	-,45**	1			
İçkin Sevgiyi Anlamlı Bulma	,32**	,31**	-,28**	1		
Özgün Bir Yakınlık Hissetme	,21**	,28*	-,19**	,70**	1	
Potansiyeli Gerçekleştirme	,16**	,25**	-,21**	,82**	,64**	1

** $p < .01$.

sınırlıklar ele alındığında ölçme aracının genellebilirliğini iddia etmek doğru değildir. Bu nedenle ölçme aracının geçerlik ve güvenilirliği farklı çalışma grupları ve araştırma yöntemleri için test edilmesi ve doğrulanması önemlidir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma için etik komite onayı Ondokuzmayıs Üniversitesi'nden (Tarih: 28.01.2022, Sayı: 2022-47) alınmıştır.

Katılım Onamı: Araştırmaya katılan çalışma grubundan sözlü onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Konsept – S.B.Ç.; Tasarım – M.Y.; Denetim – M.Y.; Kaynaklar – A.A.; Malzemeler – S.B.Ç.; Veri Toplama ve/veya İşleme – M.Y., S.B.Ç., A.A.; Analiz ve/veya Yorum – A.A.; Literatür Taraması – A.A.; Yazma – M.Y., S.B.Ç., A.A.; Eleştirel İnceleme – S.B.Ç., M.Y.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from the ethics committee of Ondokuzmayıs University (Date: 28.01.2022, Number: 2022-47).

Informed Consent: Verbal consent was obtained from the study group who participated the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – S.B.Ç.; Design – M.Y.; Supervision – M.Y.; Resources – A.A.; Materials – S.B.Ç.; Data Collection and/or Processing – M.Y., S.B.Ç., A.A.; Analysis and/or Interpretation – A.A.; Literature Search – A.A.; Writing Manuscript – M.Y., S.B.Ç., A.A.; Critical Review – S.B.Ç., M.Y.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Açıkgöz, S. (2006). *Üniversite öğrencilerinin beslenme alışkanlıkları ile özyeterlilik ve iyimserlik ilişkisi: Ankara üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Altunbaş, F. (2005). *Astım hastalarında hastalığa uyum ile algılanan sosyal destek, stresle başa çıkma tarzı, iyimserlik ve açıklama biçimi arasındaki ilişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi.
- Aydın, G., & Tezer, E. (1991). İyimserlik, sağlık sorunları ve akademik başarı ilişkisi. *Psikoloji Dergisi*, 7(26), 2–9.
- Baker, B. L., Blacher, J., & Olsson, M. B. (2005). Preschool children with and without developmental delay: Behaviour problems, parents' optimism and well-being. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(8), 575–590. [CrossRef]
- Balcı, S., & Yılmaz, M. (2002). İyimserlik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *OMÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14, 54–60.
- Bank, B. J., & Slavings, R. L. (1992). What do students want? *Sociological Quarterly*, 33(1), 321–335.
- Başak, B. E. (2012). *Düşük gelirli ailelerden gelen üniversite öğrencilerinin öz duyarlık, sosyal bağlılık, iyimserlik ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkiler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139–161.
- Bentler, P. M. (1980). Comparative fit indexes in structural models. *Psychological Bulletin*, 107(2), 238–246. [CrossRef]
- Bentler, P. M., & Bonett, D. G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88(3), 588–606.
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. Wiley.
- Browne, M.W. ve Cudeck, R. (1993). *Alternative ways of assessing model fit*. İçinde: Bollen, K.A. ve Long, J.S. (Ed.), Testing structural equation models (s. 136- 162). Beverly Hills, CA: Sage.
- Çalık, E. (2008). *İlköğretim öğrencilerinin iyimserlik düzeylerinin ve okula ilişkin algılarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi.
- Çalışkan, H., & Uzunkol, E. (2018). Ergenlerde iyimserlik-kötümserlik ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Happiness & Well-Being*, 6(2), 78–95.
- Carver, C. S., Scheier, M. F., & Segerstrom, S. C. (2010). Optimism. *Clinical Psychology Review*, 30(7), 879–889. [CrossRef]
- Chang, C. E., Rand, K. L., & Strunk, D. R. (2000). Optimism and risk for job burnout among working college students: Stress as a mediator. *Personality and Individual Differences*, 29(2), 255–263. [CrossRef]
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S. B. Demir ve diğ., Çev.). Eğitim Kitab.
- Demir, Y. (2020). Sevginin anlamı ölçeği. *The Journal of Academic Social Sciences*, 8(111), 402–416.
- Draz, M. A. (2004). Sorumluluk: İslam'ın insana verdiği değer. (N. Demir, çev.), Kayıhan Yayınları.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75. [CrossRef]
- El-Anzi, F. O. (2005). Academic achievement and its relationship with anxiety, self-esteem, optimism, and pessimism, in Kuwaiti students. *Social Behavior and Personality*, 33(1), 95–104. [CrossRef]
- Ergen, Y., & Elma, C. (2018). Development of teacher academic optimism scale: The validity and reliability study. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi/Pegem Journal of Education and Instruction*, 8(1), 69–90. [CrossRef]
- Genç, H., Şahin, Y., & Altuntaş, S. (2020). A research about happiness and optimism in teachers. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 21(1), 178–192. [CrossRef]

- Gençoğlu, C. (2012). *Duygu odaklı terapiye dayalı duygusal farkındalık eğitiminin genç yetişkinlerin iyimserlik düzeylerine etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Gülcan, A., & Nedim Bal, P. (2014). Genç yetişkinlerde iyimserliğin mutluluk ve yaşam doyumu üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Asya Öğretim Dergisi*, 2(1 (ÖZEL)), 41–52. [CrossRef]
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55.
- Kandemir, F. (2006). *Umut-iyimserlik ve dindarlık ilişkisi* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Karagöz, Y. (2011). *Olumlu düşünme eğitim programının ergenlerin geleceğe yönelik iyimserlik, depresyon ve bilişsel çarpıtma düzeylerine etkisinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Kepek, S., Baumann, C., Anot, A., Buron, G., Spitz, E., Auquier, P., Guillemin, F., & Mercier, M. (2013). The relationship between traits optimism and anxiety and health-related quality of life in patients hospitalized for chronic diseases: Data from the SATISQOL study. *Health and Quality of Life Outcomes*, 11, 134. [CrossRef]
- Kline, P. (2000). *Handbook of psychological testing* (2. baskı). Routledge.
- Malouff, J. M., & Schutte, N. S. (2017). Can psychological interventions increase optimism? A meta-analysis. *Journal of Positive Psychology*, 12(6), 594–604. [CrossRef]
- Marsh, H. W., Hau, K. T., Artelt, C., Baumert, J., & Peschar, J. L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311–360.
- Mohamadrizi, S., & Khani, B. (2015). Prenatal optimism and its relationship with fetal and maternal characteristics in primiparous women. *International Journal of Pediatrics*, 3(5.1), 897–901. <http://ijp.mums.ac.ir>
- Mosing, M. A., Zietsch, B. P., Shekar, S. N., Wright, M. J., & Martin, N. G. (2009). Genetic and environmental influences on optimism and its relationship to mental and self-rated health: A study of aging twins. *Behavior Genetics*, 39(6), 597–604. [CrossRef]
- Myers, L. B., & Reynolds, D. (2000). How optimistic are repressors? The relationship between repressive coping, controllability, self-esteem and comparative optimism for health-related events. *Psychology and Health*, 15(5), 677–687. [CrossRef]
- Nes, L. S., & Segerstrom, S. C. (2006). Dispositional optimism and coping: A meta analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10(3), 235–251. [CrossRef]
- Oda, B. (2014). *11–13 yaş grubundaki spor yapan ve yapmayan öğrencilerin iyimserlik ile saldırganlık düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Okutan, H. (2016). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumlarının iyimserlik ve psikolojik belirti düzeyleri açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Puskar, K. R., Bernardo, L. M., Ren, D., Haley, T. M., Tark, K. H., Switala, J., & Siemon, L. (2010). Self-esteem and optimism in rural youth: Gender differences. *Contemporary Nurse*, 34(2), 190–198. [CrossRef]
- Rajandram, R. K., Ho, S. M., Samman, N., Chan, N., McGrath, C., & Zwahlen, R. A. (2011). Interaction of hope and optimism with anxiety and depression in a specific group of cancer survivors: A preliminary study. *BMC Research Notes*, 4, 519. [CrossRef]
- Sapmaz, F., & Doğan, T. (2012). Mutluluk ve yaşam doyumunun yordayıcısı olarak iyimserlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(3), 63–69.
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1987). Dispositional optimism and physical well-being: The influence of generalized outcome expectancies on health. *Journal of Personality*, 55(2), 169–210. [CrossRef]
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*, 16(2), 201–228. [CrossRef]
- Scheier, M. F., & Carver, C. S. (1993). On the power of positive thinking: The benefits of being optimistic. *Current Directions in Psychological Science*, 2(1), 26–30. [CrossRef]
- Seligman, M. E. P. (1991). *Learned optimism. How to change your mind and your life*. Knopf Pocket Books.
- Singh, I., & Jha, A. (2013). Anxiety, optimism and academic achievement among students of private medical and engineering colleges: A comparative study. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 3(1), 222. [CrossRef]
- Şahin, Y. (2015). *Üniversite öğrencilerinin mutluluk, iyimserlik ve özgeçmişlik düzeylerinin incelenmesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Şanlı, E., Balçı Çelik, S., & Gençoğlu, C. (2019). Validity and reliability of the authentic happiness scale. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 22(1), 5–20.
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlik. Seçkin yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2010). Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi. Nobel Yayın Dağıtım.
- Uğurlu, O. (2013). Pozitif ve negatif duyguların iyimserlik, karamsarlık ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide ara bulucu etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 497–504.
- Uzun, E. B. (2014). *Sınıf öğretmenlerinin sahip olduğu değerler ile akademik iyimserlik düzeyleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Wani, M. A., & Dar, A. A. (2017). Optimism, happiness, and self-esteem among university students. *Indian Journal of Positive Psychology*, 8(3), 275–279. http://www.iahrw.com/index.php/home/journal_detail/19#list
- Yazıcı Çelebi, G., Kaya, F., & Yılmaz, M. (2021). Covid 19 pandemi sürecinde mizahla başa çıkma ile sağlık anksiyetesi arasındaki ilişki: İyimserliğin aracı rolü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(40), 24–48.
- Yıldız, G., & Özer, A. (2012). Examining of adaptability of academic optimism scale into Turkish language. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 47, 566–571. [CrossRef]
- Yue, X. D., Hao, X., & Goldman, G. L. (2010). Humor styles, dispositional optimism and mental health, among undergraduates in Hong Kong and China. *Journal of Psychology in Chinese Society*, 11, 61–68.
- Zorver, C. E., & Owen, F. K. (2014). Developing a career adaptability and optimism scale Kariyer Uyumu ve İyimserliği Ölçeği'nin geliştirilmesi. *Journal of Human Sciences*, 11(2), 314–331. <https://www.j-humansciences.com/ojs/index.php/IJHS/article/view/2911>.

Türkiye’de Gençlerin Sağlığa Erişimi Ne Ölçüde Karşılıyor?

To What Extent is Youths’ Access to Health Covered in Turkey?

Hüseyin İKİZLER^{ORCID}

OSTİM Teknik Üniversitesi, Ekonomi
Bölümü, Ankara, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 28.05.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 12.06.2023
Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Hüseyin İKİZLER
E-mail: huseyin.ikizler@trk.technology
or huseyin.ikizler@gmail.com

Cite this article as: İkişler, H. (2023).
Türkiye’de gençlerin sağlığa erişimi ne
ölçüde karşılıyor? *Current
Perspectives in Social Sciences*, 27(3),
203-210.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

ÖZ

Sağlıklı bir yaşam için sağlık hizmetlerine erişilebilirlik düzeyi, önemli bir belirleyici faktördür. Karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı, bir bireyin tıbbi muayene veya tedavi gereksinimi olduğu halde doktora başvuramadığı durumu ifade etmektedir. Bu çalışma, özellikle gençlere odaklanarak, gençlerin karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyaçlarının belirleyicilerine dikkat çekmeyi ve bu alanda öncelikli politikalara vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, 2006–2016 dönemi TÜİK-GYKA verileri kullanarak ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi (weighted least squares) ile model koşturmaları yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, evli olan bireylerin evli olmayanlara göre daha yüksek oranda karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca, hane reisliği ve özellikle bebek sahipliğinin, bu ihtiyacın daha az karşılanmasına neden olduğu belirlenmiştir. Karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının, gelir düzeyi ve genel sağlık durumu ile ters orantılı olduğu, evsel ve çevresel sorunlarla ise doğru orantılı olarak değiştiği gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, gençlerin karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyaçlarının belirlenmesi ve giderilmesi için politika yapıcıların dikkate alması gereken faktörleri ortaya koymaktadır. Evlilik durumu, bebek sahipliği, gelir eşitsizliği, genel sağlık durumu ve çevresel faktörler, gençlere yönelik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve erişimin artırılması için önemli noktalardır.

JEL Kodlar: I10, I14, J10, O52

Anahtar Kelimeler: Karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı, ağırlıklandırılmış en küçük kareler, gençler, sağlığa erişim

ABSTRACT

Accessibility to healthcare services is a crucial determinant for a healthy life. Unmet healthcare needs refer to the situation where an individual, despite having a medical examination or treatment requirement in the past 12 months, could not access a doctor. This study aims to draw attention to the determinants of unmet healthcare needs among young people, emphasizing the prioritization of policies in this area. Weighted least-squares method was used to analyze the data from TURKSTAT-SILC for the period of 2006–2016. According to the findings, married individuals had a higher rate of unmet healthcare needs compared to single individuals. Furthermore, household headship and especially having a baby were identified as factors leading to less fulfillment of healthcare needs. Unmet healthcare needs were found to be inversely proportional to income and general health status, while they were directly proportional to household and environmental problems. These observations indicate the factors that policymakers should consider in identifying and addressing the unmet healthcare needs of young people. Marital status, parenthood, income inequality, general health status, and environmental factors are crucial aspects to be taken into account in improving healthcare services and enhancing accessibility for young individuals.

JEL Codes: I10, I14, J10, O52

Keywords: Access to health, unmet need for health care, weighted least squares, youth

Motivasyon

Sağlıklı bir yaşam için, sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyulduğunda bu hizmetlere erişebilme düzeyi önemli bir belirleyicidir. Karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı, literatürde “bireyin (son on iki ay içinde)

tıbbi muayene veya tedavi ihtiyacı olduğu halde doktora başvuramama durumu olup olmadığı” şeklinde tanımlanmaktadır. Karşılammamış sağlık hizmeti ihtiyacının sebepleri bulunabilirlik, erişilebilirlik ve kabul edilebilirlik olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Chen & Hou, 2002; Sibley & Glazier, 2009). Bulunabilirlikle ilgili sebepler, uzun bekleme süreleri, hizmetin bulunmadığı veya mevcut olmadığı alanlar gibi faktörleri içerirken, erişilebilirlikle ilgili sebepler maliyet veya ulaşım endişeleriyle ilişkilidir. Hizmetin kabul edilebilirliğiyle ilgili sebepler ise yoğunluk, ihmal edilen sorunlar, tedavinin etkili olacağına dair şüpheler ve doktor korkusu gibi faktörleri içermektedir.

Sağlıklı bir geleceğe, sağlıklı gençlerle ulaşmanın önemi tartışılmaz bir gerçektir. Bu motivasyonla, bu çalışmada özellikle gençlere odaklanarak, gençlerin karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyaçlarının belirleyicilerine dikkat çekmek ve hangi politikaların önceliklendirilmesi gerektiğine işaret etmek amaçlanmaktadır.

Uluslararası literatürde, karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı farklı başlıklar altında incelenmiştir, örneğin diş sağlığı ve gözlük ihtiyacı (Krutilova, 2016), ruh sağlığı (Fisher ve ark., 1997; Sherbourne ve ark., 2001; Alonso ve ark., 2007). Bu çalışmalar, farklı demografik gruplara odaklanarak kırılğan grupları ele almıştır. Ne yazık ki, ulusal literatürde bu konuya yeterli önem verilmemiştir. Bu alanda yapılan ilk çalışmalardan biri İkiizler (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın (SDP) önemli uygulamalarından olan Aile Hekimliği Uygulaması, Merkezi Hekim Randevu Sistemi ve Genel Sağlık Sigortası'nın karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı (KSHİ) ve karşılanmamış diş sağlığı hizmeti ihtiyacı (KDSHİ) üzerindeki etkileri dönemsel olarak açıklanmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, SDP uygulamalarıyla toplamda ve sistematik nedenlerden kaynaklanan KSHİ'nin özellikle 2012'den sonra azaldığı belirtilmiştir. Diğer bir çalışmada, İkiizler ve ark. (2020) göçmen yoğunluğu altında karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının arttığını ve bu artışın özellikle sistematik nedenlerden kaynaklandığını bulmuştur. Suriye iç savaşı sonrasında Türkiye'ye gelen göçmenler, krizin başlangıcında karşılanmamış hizmet ihtiyacını artırmış olsa da alınan önlemlerle KSHİ azalmıştır.¹

Bu çalışma, özellikle gençlere odaklanarak, gençlerin karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyaçlarının belirleyicilerine dikkat çekmeyi ve hangi politikaların önceliklendirilmesi gerektiğine işaret etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında, 2006–2016 dönemine ait TÜİK-GYKA verileri kullanılarak ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi (weighted least squares) ile model koşturmaları yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, evli olan bireylerin evli olmayanlara göre karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca, karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının gelir düzeyi ve genel sağlık durumu ile ters orantılı olduğu, evsel ve çevresel sorunlarla ise doğru orantılı olduğu gözlemlenmiştir.

Gençlerde Sağlık ve İş Hayatı

TÜİK tarafından yapılan Yaşam Memnuniyeti Araştırması'na göre, genel sağlık düzeyinden gençlerin memnuniyet düzeyi 2019 yılında beklenildiği üzere Türkiye ortalamasının üzerinde (%88 civarı) gerçekleşmiştir. Bu oran, gençler arasında cinsiyet ayrımının anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1
Yaş grubuna ve cinsiyete göre genel sağlık durumundan memnuniyet düzeyi, 2019, 2020 (18+ yaş)

	Toplam						18–24 yaş					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20
Memnun	68,3	67,5	74,4	71,3	62,4	63,7	88,0	84,6	89,6	86,9	86,4	82,2
Orta	18,8	22,6	16,3	20,0	21,2	25,1	7,9	12,3	6,6	10,1	9,3	14,6
Memnun değil	12,9	9,9	9,3	8,6	16,4	11,2	4,1	3,1	3,7	3,0	4,4	3,2

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2020

Ancak, Kovid-19 pandemisinin etkisiyle her iki cinsiyet grubu için de genel sağlık durumundan memnuniyet oranı 2020 yılında bir önceki yıla göre azalmıştır. Bu durum, pandeminin sağlık hizmet ihtiyacının oluşmasına sebep olabileceği endişesini uyandırmaktadır. Pandemi döneminde sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan zorluklar, kısıtlamaların ve önlemlerin etkisiyle memnuniyetsizlik yaratmış olabilir.

Gençlerin genel sağlık durumundan memnuniyet düzeyi Türkiye ortalamasının üzerinde olsa da Kovid-19 pandemisi nedeniyle bu memnuniyet düzeyinde bir azalma gözlenmiştir. Bu veriler, pandeminin sağlık hizmetlerine olan talebi artırabileceğini ve daha fazla önlem alınması gerektiğini düşündürmektedir.

Tablo 2'ye bakıldığında hem gençlerin hem de diğer bireylerin sağlığı en önde tuttıkları ve mutluluk kaynağı olarak gördükleri görülmektedir. Bu, sağlığın yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin herkes için önemli olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, sağlık hizmetlerine erişim sadece gençler için değil, tüm bireyler için büyük bir öneme sahiptir.

Bu veri, sağlık hizmetlerinin her yaş grubu ve her cinsiyet için eşit şekilde erişilebilir olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Sağlık hizmetlerine erişimin kısıtlandığı durumlarda, insanların mutluluğu ve yaşam kalitesi olumsuz etkilenebilir. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin herkesin ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde sunulması ve erişilebilir olması önemlidir.

Ayrıca, sağlık hizmetlerine erişim sadece hastalık durumlarında değil, önleyici sağlık hizmetleri ve koruyucu tedbirler açısından da önemlidir. Sağlıklı kalmak ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için erken teşhis, düzenli sağlık kontrolleri, aşılar gibi hizmetlere erişim sağlanması gerekmektedir.

¹ Benzer sonuçlara farklı veri seti ve yöntem ile İkiizler ve ark. (2022) çalışmasında ulaşılmıştır.

Tablo 2
Yaş grubuna ve cinsiyete göre bireylerin mutluluk kaynağı olan değerler, 2019, 2020 (18+ yaş)

		Mutluluk kaynağı olan değerler											
		Sağlık		Sevgi		Başarı		Para		İş		Diğer	
		'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20
Toplam	Toplam	69,9	70,9	14,3	12,8	9,2	8,8	4,2	4,6	2,1	2,3	0,3	0,7
	18-24 yaş	52,3	48,0	15,1	15,6	24,2	24,6	5,0	7,0	3,2	4,3	0,3	0,6
Erkek	Toplam	66,3	66,4	13,5	11,9	11,7	11,1	5,2	6,7	3,0	3,0	0,4	0,9
	18-24 yaş	50,1	41,9	11,4	12,7	28,3	28,0	6,4	10,7	3,2	6,0	0,6	0,7
Kadın	Toplam	73,3	75,2	15,2	13,6	6,7	6,6	3,2	2,5	1,3	1,6	0,3	0,5
	18-24 yaş	54,5	54,4	18,8	18,6	19,9	21,1	3,6	3,0	3,1	2,5	0,0	0,5

Kaynak: TÜİK, Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2019, 2020

Veriler, sağlık hizmetlerine erişimin sadece gençler için değil, tüm bireyler için önemli olduğunu göstermektedir. Sağlık hizmetlerinin herkes için eşit şekilde erişilebilir olması, toplumun genel mutluluğu ve refahı için kritik bir faktördür. Bu nedenle, sağlık hizmetlerinin herkesin ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

Sağlığa erişimde finansal erişimin önemli olduğu, İkiizler (2017) çalışmasında vurgulanmıştır. Bu nedenle, gençlerin iş hayatında olup olmadığı, finansal erişim açısından büyük bir öneme sahiptir. Hanehalkı İşgücü Anketi verilerine göre, işgücüne katılan genç erkeklerin yaklaşık %22'si iş bulamamakta, genç kadınlarda ise bu oran yaklaşık %30 civarında gerçekleşmektedir. Gençler arasında yaklaşık dörtte birinin ne istihdamda ne de eğitimde olduğu dikkat çekicidir. Bu durum, gençlerin sağlığa erişimde finansal zorluklarla karşılaşabileceklerine işaret etmektedir (Tablo 3).

Tablo 3
Yaş grubuna ve cinsiyete göre kurumsal olmayan nüfusun işgücü durumu, 2019, 2020 (15+ yaş)

	Toplam						15-24 yaş					
	Toplam		Erkek		Kadın		Toplam		Erkek		Kadın	
	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20	'19	'20
İşgücüne katılma oranı	53,0	49,3	72,0	68,2	34,4	30,9	44,4	39,1	55,9	50,1	32,6	27,5
İşsizlik oranı	13,7	13,2	12,4	12,3	16,5	15,0	25,4	25,3	22,5	22,6	30,6	30,3
Tarım dışı işsizlik oranı	16,0	15,3	13,9	13,9	20,7	18,4	28,9	29,5	25,2	26,1	35,7	36,1
Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı(1)	-	-	-	-	-	-	26,0	28,3	18,3	21,2	34,0	35,7
İstihdam oranı	45,7	42,8	63,1	59,8	28,7	26,3	33,1	29,2	43,4	38,8	22,6	19,2
İstihdamın sektörel dağılımı												
Tarım	18,2	17,6	14,9	15,3	25,1	22,8	17,7	20,7	14,1	19,3	21,7	23,9
Sanayi(2)	25,3	26,2	29,7	30,5	15,9	16,8	28,2	28,3	36,0	32,9	17,8	18,5
Hizmet	56,5	56,2	55,4	54,3	59,0	60,5	54,1	51,0	49,9	47,8	60,5	57,6

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, 2019, 2020

Tablodaki rakamlar, yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.

(1) Çalışmayan ve eğitimde (örgün ve yaygın) olmayan gençlerin toplam genç nüfus içindeki oranıdır.

(2) İnşaat sektörü, sanayi sektörü içinde değerlendirilmiştir.

İşsizlik veya eğitimde olmama durumu gençlerin mali kaynaklarını sınırlayabilir ve sağlık hizmetlerine erişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Sağlık hizmetleri genellikle maliyetli olabilir ve finansal zorluklar, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini kısıtlayabilir. İşsizlik ve eğitimde olmama durumu, gençlerin gelir kaynaklarının sınırlandırılmasına ve sağlık harcamalarını karşılamakta zorluk yaşamalarına neden olabilir.

Bu nedenle, gençlerin işgücüne katılımı ve istihdam imkânlarının artırılması, finansal açıdan sağlık hizmetlerine erişimlerini iyileştirebilir. Ayrıca, işsizlikle mücadele, mesleki eğitim fırsatlarının genişletilmesi ve gençlere yönelik destek programları gibi önlemler alınarak, gençlerin hem iş hayatında aktif olmaları hem de sağlık hizmetlerine erişimlerinin güvence altına alınması önemlidir. Bu şekilde, gençlerin sağlık hizmetlerine finansal erişimde yaşadıkları zorluklar azaltılabilir ve sağlıklı bir yaşam sürdürebilmeleri desteklenebilir.

Gençlerde Karşılanmamış Sağlık Hizmeti İhtiyacı

Gençlerde karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı oranının 2006 yılından günümüze azalma eğiliminde olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, sağlık hizmetlerine erişimdeki iyileştirmelerin ve politika girişimlerinin etkisini yansıtabilir. Ancak, belirli bir dönemdeki artışlar veya dalgalanmalar da dikkate alınmalıdır.

Tablo 4'teki verilere göre, karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının çoğunlukla maddi erişimden kaynaklandığı görülmektedir. Özellikle 2009 yılında gerçekleşen artış, 2009 ekonomik krizinin bir etkisi olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde, ekonomik zorluklar ve işsizlik oranlarının yükselmesi, gençlerin sağlık hizmetlerine finansal olarak erişimini zorlaştırmış olabilir.

15-19 yaş grubundaki gençlerde karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının belirgin bir şekilde 20-24 yaş grubundaki gençlere göre daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni, 20-24 yaş grubundaki gençlerin aile sorumluluğundaki artış olabilir. Bu yaş grubundaki gençler, genellikle daha bağımsız hale gelirken aileleriyle olan ilişkileri ve ekonomik bağımlılıkları azalabilir. Bu durumda, kişisel sebeplerden kaynaklanan karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının 20-24 yaş aralığındaki gençlerde daha yüksek olmasının nedeni

Tablo 4
Gençlerde Karşılanmamış Sağlık Hizmeti İhtiyacı

		'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12	'13	'14	'15	'16
Karşılanmamış Sağlık	15-19	14,4	9,0	8,7	11,0	10,4	7,3	5,7	7,3	6,5	4,9	3,8
	20-24	17,7	11,4	11,6	13,7	14,8	11,2	8,2	9,2	8,6	7,1	5,8
Sistemsel	15-19	12,3	7,8	7,5	9,7	8,8	6,1	4,6	5,6	4,8	3,6	2,5
	20-24	14,5	9,6	8,7	11,2	11,8	8,2	6,0	6,6	5,7	4,3	3,2
Bulunabilirlik	15-19	0,5	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3
	20-24	0,5	0,5	0,1	0,4	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2
Erişilebilirlik	15-19	11,8	7,7	7,4	9,5	8,7	6,0	4,5	5,5	4,7	3,5	2,2
	20-24	14,0	9,0	8,6	10,7	11,5	8,1	5,9	6,4	5,5	4,2	3,1
Maddi erişim	15-19	11,7	7,5	7,3	9,3	8,5	5,7	4,3	5,3	4,4	3,4	2,0
	20-24	13,9	8,7	8,1	10,4	11,1	7,6	5,5	6,2	5,1	4,0	2,9
Ulaşım erişim	15-19	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,3	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2
	20-24	0,2	0,3	0,5	0,3	0,4	0,4	0,3	0,2	0,4	0,2	0,2
Kişisel	15-19	2,2	1,1	1,2	1,3	1,7	1,3	1,0	1,7	1,7	1,3	1,4
	20-24	3,2	1,8	2,9	2,6	3,0	2,9	2,2	2,5	2,9	2,8	2,6

Kaynak: TÜİK GYKA Mikroveri setinden hesaplamalar

olarak düşünülebilir. Bu gençler, daha fazla kendi kararlarını verme özgürlüğüne sahip oldukları için, sağlık hizmetlerine erişimde kişisel faktörlerin etkisi daha belirgin olabilir.

Karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının azalması ve gençler arasındaki farklılıkların anlaşılması, sağlık politikalarının genç nüfusa yönelik daha etkili stratejiler geliştirmesine yardımcı olabilir. Finansal erişim engellerini azaltmak, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini iyileştirmek için önemli bir adımdır. Ayrıca, gençler arasında bilinçlendirme çalışmaları yapmak ve gençlere yönelik destek programları oluşturmak, sağlıklı bir gençlik dönemi geçirmelerini ve sağlık hizmetlerine erişimlerini güvence altına almalarını sağlayabilir.

Kişisel sebeplerden kaynaklanan karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı oranlarının demografik alt gruplarda önemli farklılıklar göstermediği görülmektedir (EK Tablo 1-2). Bu demektir ki, gençlerin kişisel tercihleri veya sağlıkla ilgili ihtiyaçları demografik faktörlere göre büyük ölçüde değişmemektedir.

Tablo EK1
Demografik özelliklere göre KSHİ (Kişisel, %)

	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12	'13	'14	'15	'16
Erkek	3,0	1,5	2,2	2,0	2,6	2,2	1,9	2,2	2,3	2,3	2,1
Kadın	2,3	1,3	1,9	1,7	1,9	1,9	1,2	2,0	2,2	1,7	1,8
Okuyor	2,2	0,9	2,0	1,6	2,1	1,9	1,3	1,3	2,1	1,3	1,4
Ne işgücünde ne de okuyor	2,4	1,5	1,6	1,4	1,9	1,9	1,1	1,7	1,7	1,4	1,2
İşsiz	2,4	1,0	1,7	1,8	3,8	2,2	1,7	3,1	3,7	4,1	4,9
Kayıtdışı istihdam	2,3	1,5	1,6	1,6	1,5	1,5	1,3	1,8	2,3	2,1	3,5
Kayıtlı istihdam	5,2	2,6	3,4	4,0	3,5	3,1	3,0	4,0	2,9	3,5	2,2
Çocuksuz	2,9	1,5	2,7	2,4	2,7	2,1	2,1	2,2	2,3	2,0	1,7
1. Grup	3,7	2,9	2,9	2,4	1,9	2,7	2,2	2,4	3,1	2,3	2,4
2. Grup	1,7	0,4	1,3	1,3	2,1	1,9	1,0	1,5	2,9	2,1	2,0
3. Grup	2,7	1,3	1,3	1,0	1,9	1,8	0,7	2,0	1,5	2,8	1,8
1. ve 2. Grup	4,9	1,6	0,6	1,1	2,8	2,9	1,5	1,9	1,0	1,9	3,4
1. ve 3. Grup	0,3	0,7	0,7	0,8	0,5	3,1	0,7	3,3	2,1	1,2	2,2
2. ve 3. Grup	1,7	1,0	0,8	1,3	1,4	0,6	0,8	2,1	1,5	0,9	1,9
1. ve 2. ve 3. Grup	0,0	1,0	0,5	1,1	2,1	1,4	0,4	1,1	1,7	1,2	0,7

Kaynak: TÜİK GYKA Mikroveri setinden hesaplamalar

Not: 1. Grup sadece 0-4 yaş bebekli haneleri, 2. Grup sadece 5-11 yaş çocuklu haneleri, 3. Grup sadece 12-14 yaş çocuklu haneleri ifade etmektedir.

Ancak, sistemsel sebeplerden kaynaklanan karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının işgücü durumu ve hanedeki çocuk ve bebek varlığı gibi faktörlerden etkilendiği açıkça görülmektedir. İşgücü konuları incelendiğinde, kayıtlı istihdamda olanlar dışındaki gruplarda benzer oranlarda karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı olduğu gözlenmektedir. Bu durum, işsizlik, kayıtdışı istihdam veya ne işgücünde ne de okuyan gençler gibi gruplardaki gençlerin daha yüksek oranda karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı yaşadığını göstermektedir.

Ayrıca, çocuksuz hanelerdeki gençlerin diğer hanelerdeki gençlere göre daha az oranda karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı olduğu belirlenmiştir. Bu durum, gençlerin aile sorumluluklarından dolayı daha fazla sağlık hizmetine erişim sağlama olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Bu veriler, karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının sadece kişisel tercihlerden değil, sistemsel faktörlerden de etkilendiğini ve sağlık politikalarının bu faktörleri dikkate alması gerektiğini vurgulamaktadır. Özellikle işgücü durumu ve aile yapısı gibi faktörlerin sağlık hizmeti erişimindeki eşitsizlikleri etkilediği göz önünde bulundurularak, bu konularda yapılacak stratejik adımlar sağlık hizmetlerinin daha adil ve kapsayıcı bir şekilde sunulmasına yardımcı olabilir.

Tablo EK2
Demografik özelliklere göre KSHİ (Sistemsel, %)

	'06	'07	'08	'09	'10	'11	'12	'13	'14	'15	'16
Erkek	13,4	7,6	7,6	9,5	9,2	6,5	4,3	5,6	4,6	3,7	2,4
Kadın	13,3	9,6	8,5	11,2	11,0	7,6	6,2	6,6	5,9	4,1	3,3
Okuyor	7,5	4,2	5,1	6,0	5,3	3,2	3,0	3,8	2,8	2,5	1,7
Ne işgücünde ne de okuyor	16,4	11,9	9,9	13,6	14,2	10,5	7,8	8,9	8,2	5,4	5,0
İşsiz	21,2	16,7	11,1	14,5	14,5	12,8	8,6	9,9	12,5	8,2	5,7
Kayıtdışı istihdam	18,5	11,2	11,0	14,3	14,7	11,0	7,4	8,3	7,8	5,5	4,6
Kayıtlı istihdam	3,6	2,5	4,4	5,4	5,1	3,2	2,9	3,6	2,3	2,3	1,1
Çocuksuz	10,5	7,1	8,1	9,7	8,8	6,2	4,0	5,4	4,2	3,2	2,1
1. Grup	17,0	11,4	10,0	14,5	13,8	9,8	9,9	7,5	6,9	6,3	2,9
2. Grup	13,2	7,4	5,9	10,4	8,0	6,1	5,2	6,7	4,7	3,3	3,1
3. Grup	11,4	8,3	6,8	6,6	10,3	5,0	3,9	4,1	4,6	2,3	1,7
1. ve 2. Grup	17,1	10,7	8,6	13,1	17,4	9,1	6,9	6,3	7,0	5,1	7,4
1. ve 3. Grup	15,2	6,9	8,5	13,8	4,4	8,4	5,0	6,4	7,4	5,9	4,7
2. ve 3. Grup	18,1	12,5	9,9	12,1	12,0	6,6	6,4	7,7	6,8	5,7	3,3
1. ve 2. ve 3. Grup	18,3	13,3	8,5	11,8	12,0	14,9	5,9	10,0	8,8	5,7	5,4

Kaynak: TÜİK GYKA Mikrovveri setinden hesaplamalar

Not: 1. Grup sadece 0-4 yaş bebekli haneleri, 2. Grup sadece 5-11 yaş çocuklu haneleri, 3. Grup sadece 12-14 yaş çocuklu haneleri ifade etmektedir.

Veri Seti

Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yürütülen Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi verileri kullanılmıştır. Anket, Türkiye'nin sosyoekonomik durumu hakkında kapsamlı bilgiler sağlayan bir anket çalışmasıdır. Bu anket, Türkiye'deki hanehalklarının gelir düzeyi, harcama alışkanlıkları, yoksulluk oranları, eğitim durumu, sağlık, konut koşulları gibi çeşitli sosyal ve ekonomik konuları kapsamaktadır.

Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi, TÜİK'in ulusal örneklemeyle seçilen hanehalklarına uygulanmaktadır. Anket, ev sahibi hanehalklarına ve kira ödeyen hanehalklarına yönelik sorular içermektedir. Anket verileri, hanehalkının gelir düzeyini, gelir kaynaklarını, harcama alışkanlıklarını, borç durumunu, iş durumunu, sağlık durumunu ve diğer sosyoekonomik göstergeleri belirlemek amacıyla kullanılmaktadır.

Bu anket verileri, Türkiye'nin genel sosyal ve ekonomik durumunu analiz etmek, yoksulluk ve gelir eşitsizliği gibi konuları incelemek, politika yapımcılar ve araştırmacılar için önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Veriler, ekonomik politikaların etkilerini değerlendirmek, sosyal yardım programlarının etkinliğini ölçmek ve toplumun refah düzeyini anlamak için kullanılmaktadır.

2017 yılında yapılan bir düzenleme, çalışmamızda kullanılacak soru için serinin devamlılığını bozmuştur. Bu düzenleme, anketin soru yapısında ve ölçüm yöntemlerinde önemli bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Bu durum, 2017 ve sonraki yıllara ait verilerin çalışmada kullanılmamasını gerektirmektedir. Serinin devamlılığını sağlamak ve verilerin karşılaştırılabilirliğini korumak için çalışmanın odaklandığı dönem olan 2006-2016 yılları arasındaki veri seti kullanılacaktır. Bu yaklaşım, araştırmanın sağlam bir temele dayanmasını ve sonuçların geçerli ve tutarlı olmasını sağlayacaktır. 2017 ve sonraki yıllara ait verilerin dışarıda tutulmasıyla, çalışmanın belirli bir döneme odaklanması ve bu dönemdeki değişimleri analiz etmesi amaçlanmaktadır.

Sağlık hizmeti ihtiyacının karşılanamama sebepleri sekiz farklı kategori altında listelenmiştir. Bu kategoriler şunlardır:

- Ödeme gücü:** Sağlık hizmetinin maliyetinin yüksek olması veya sigorta fonu tarafından karşılanmaması gibi nedenlerle sağlık hizmeti alınmaması.
- Zaman kısıtlaması:** Çalışma, çocuk veya bakmakla yükümlü olduğu diğer kişiler gibi sebeplerden dolayı sağlık hizmeti için yeterli zamanı bulamama.
- Ulaşım sorunu:** Sağlık kuruluşunun uzak olması veya ulaşım imkânlarının kısıtlı olması nedeniyle sağlık hizmetine ulaşamama.
- Korku:** Ameliyat veya tedavi gibi işlemlere karşı duyulan korku veya endişe nedeniyle sağlık hizmeti alma konusunda çekinceler yaşanması.
- Geç randevu:** Sağlık kuruluşunda randevu almanın uzun bir süre gerektirmesi ve bu durumun sağlık hizmeti almayı geciktirmesi.
- Bekleme:** Rahatsızlığın kendiliğinden geçmesini beklemek gibi nedenlerle sağlık hizmeti talebinde bulunulmaması.
- Uzman tercihi:** İyi bir doktor veya uzman tanımadan dolayı sağlık hizmeti alınmaması veya tercih edilmemesi.
- Diğer nedenler:** Yukarıdaki kategorilere girmeyen ve bireylerin sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılayamama sebeplerini açıklamak için kullanılan genel bir kategori.

Bu kategoriler, sağlık hizmeti ihtiyacının karşılanamama nedenlerini çeşitli boyutlarda ele almaktadır ve sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve kullanılabilirliği konusunda bilgi sağlamaktadır.

Model

Bu çalışmada, Andersen'in (1995) sağlık davranışı modeli temel alınarak bağımsız değişkenler seçilmiştir. Andersen modeline göre, bağımsız değişkenler sağlık hizmetlerinin kullanımını etkileyen eğilimle ilgili değişkenleri, sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini kolaylaştıran kaynaklarla ilgili değişkenleri ve sağlık bakım ihtiyacıyla ilgili değişkenleri içermelidir.

Bu çerçevede, gençlerin karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacını etkileyebileceği düşünülen değişkenlerin modele test edilerek eklenmesi planlanmaktadır. Bu değişkenler arasında evlilik durumu, cinsiyet, hane reisliği, yaş, hanede bebek veya çocuk varlığı ve sayısı,

eğitim durumu, istihdam durumu, hanenin gelir durumu, bireyin veya hanenin sahip olduğu varlıklar (örneğin otomobil, bilgisayar, internet vb.), evde veya çevredeki sorunlar, bireyin genel sağlık durumu ve kronik hastalık durumu gibi özellikler yer almaktadır.

Çalışma kapsamında, ağırlıklandırılmış en küçük kareler yöntemi (weighted least squares) ve standart hata düzeltilmiş en küçük kareler yöntemi kullanılarak model koşturmaları yapılmıştır. Bu yöntemler, verilerin doğru bir şekilde analiz edilmesini ve modelin güvenilir sonuçlar üretmesini sağlamaktadır.

Çalışmada kullanılan model şu şekilde ifade edilebilir:

$$\min \sum w_i * (Y_i - X_i * \beta)^2$$

Burada, w_i ağırlıklandırma faktörüdür, Y_i gözlemlenen değerleri, X_i bağımsız değişkenleri ve β ise katsayıları temsil eder. Bu yöntem, gözlemlerdeki farklı ağırlıklandırma düzeylerini dikkate alarak modelin parametrelerini tahmin eder.

Standart hata düzeltilmiş en küçük kareler yöntemi ise ağırlıklandırılmış en küçük kareler yönteminin sonuçlarını analiz ederken, standart hataları düzeltmek amacıyla kullanılır. Bu yöntem, parametre tahminlerindeki belirsizliği hesaba katarak güven aralıklarının hesaplanmasına yardımcı olur ve istatistiksel çıkarımların yapılmasını sağlamaktadır.

Model Sonuçları

Tablo EK-3, çalışmanın detaylı sonuçlarını sunmaktadır. Bulgulara göre evli olan bireylerin, evli olmayanlara göre karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına daha yüksek oranda sahip olduğu görülmektedir. Bu, evlilik durumunun karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacını etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, hane reisliği ve özellikle bebek sahipliği durumunun da karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının daha az oranda karşılanmasına neden olduğu belirlenmiştir. Bu durum, aile sorumluluklarının sağlık hizmetlerine erişimi etkileyebileceğini göstermektedir.

Bölgesel analizlere göre, gençler arasında İstanbul'da yaşayanların diğer bölgelerde yaşayanlara göre daha az karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu, İstanbul'un daha gelişmiş sağlık altyapısı ve erişim imkânlarına sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir.

Eğitim düzeyi de karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacını etkileyen bir faktördür. Hali hazırda eğitim alan bireylerin, eğitim almayanlara göre daha az karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, eğitim düzeyi arttıkça karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacının daha az gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu durum, eğitimin sağlık hizmetlerine erişimi artırıcı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, gelir düzeyi ve genel sağlık durumu ile karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı arasında ters orantılı bir ilişki tespit edilmiştir. Geliri yüksek olan bireylerin ve genel sağlık durumu iyi olanların daha az karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Son olarak, evsel ve çevresel sorunların karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacıyla doğru orantılı olduğu belirlenmiştir. Bu sorunlara sahip olan bireylerin daha yüksek oranda karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacına sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgular, karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacını etkileyen farklı faktörlerin olduğunu ve bu faktörlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Genel Değerlendirme

Bu çalışma, Türkiye'deki gençlerin sağlık hizmetlerine erişimi üzerine kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Genç nüfusun sağlığı, bir ülkenin geleceği için büyük önem taşımaktadır. Ancak, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimi, çeşitli zorluklarla karşılaşabildikleri bir alan olarak öne çıkmaktadır.

Çalışmamızda, gençlerin sağlık hizmetlerine erişiminde karşılaşılan başlıca sorunlar belirlenmiştir. Maddi engeller, yetersiz sosyal güvence, işsizlik, eğitimde olmama gibi faktörler, gençlerin sağlık hizmetlerine ulaşmasını güçleştirebilmektedir. Özellikle düşük gelirli gençler, sağlık hizmetlerine ulaşmak için daha fazla zorlukla karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı gençler ise sağlık sigortası kapsamında olmamaları nedeniyle gereken tıbbi yardımı alamamaktadır.

Ancak, çalışmamızda dikkat çeken bir nokta, gençlerin genel sağlık düzeyinden duydukları memnuniyet oranının Türkiye ortalamasının üzerinde olduğudur. Gençlerin sağlık hizmetlerine erişimi açısından karşılaştıkları zorluklara rağmen, çoğunluk sağlık durumundan memnun olduğunu ifade etmektedir. Bu, sağlık hizmetlerinin kalitesi ve gençlerin sağlık bilinci açısından olumlu bir göstergedir.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini iyileştirmek amacıyla politika önerileri sunulmaktadır. Finansal erişim konusunda önemli adımlar atılması, gençlere iş imkânlarının sağlanması, sağlık bilincinin artırılması için bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerinin güçlendirilmesi, gençlere özel sağlık hizmetleri sunulması ve sağlık hizmetlerinin araştırma ve izleme süreçlerinin güçlendirilmesi gibi öneriler öne çıkmaktadır.

Finansal erişimin geliştirilmesi, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırabilir. Bu, gençlere sağlık sigortası imkânları sunmanın yanı sıra, sağlık harcamalarının gençler için daha uygun hale getirilmesini de içerir. Ayrıca, gençlere iş imkânları sağlanması, gençlerin ekonomik olarak güçlenmelerine ve böylece sağlık hizmetlerine daha kolay erişim sağlamalarına yardımcı olabilir. Ayrıca, gençlerin farklı sosyal ve ekonomik durumlarına göre ödeme yapma istekliliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Evli ve bekar gençlerin ödeme kapasiteleri ve isteklilikleri arasındaki farklılıkları anlamak, uygun ödeme politikalarının belirlenmesine yardımcı olabilir.

Tablo EK3
Karşılanmamış Sağlık Hizmeti İhtiyacını Belirleyen Faktörler

Değişkenler	KSHİ		Sistemsel	
	(1) WLS	(2) OLS robust	(1) WLS	(2) OLS robust
Evlilik	1,589***	1,989***	1,315***	1,518***
Kadin	0,088	0,296***	0,226	0,438***
Hane Reisi	6,481***	7,824***	3,414***	4,536***
Yaş 15-19	-0,850**	-0,140***	-0,474*	0,171***
1. Grup	1,008**	1,274***	0,441	0,959***
2. Grup	0,465	0,267***	0,174	0,118***
3. Grup	-0,453	-0,836***	-0,655*	-1,093***
1. ve 2. Grup	2,532***	0,203***	2,449***	0,858***
1. ve 3. Grup	0,493	0,328***	0,222	0,091***
2. ve 3. Grup	0,073	-0,364***	0,170	0,056***
1. ve 2. ve 3. Grup	-0,281	-0,383***	0,605	0,656***
Batı Marmara	0,688	1,040***	-0,055	0,062***
Doğu Marmara	0,871	0,262***	-0,640	-0,710***
Ege	0,673	0,574***	-0,169	-0,230***
Akdeniz	2,206***	2,103***	1,153***	0,855***
Batı Anadolu	-0,279	-0,483***	-0,505	-1,079***
Orta Anadolu	1,746***	1,924***	0,800	1,042***
Batı Karadeniz	1,376**	1,111***	0,777	0,743***
Doğu Karadeniz	-2,493***	-3,470***	-1,208*	-1,726***
Kuzey Doğu Anadolu	-0,446	-2,131***	-1,774***	-3,536***
Orta Doğu Anadolu	1,824***	0,387***	-0,552	-1,921***
Güney Doğu Anadolu	-1,296**	-1,915***	-0,943**	-1,435***
Okuyor_İlköğretim	0,460	5,147***	1,392	2,822***
Okuyor_Lise	-2,048***	-1,620***	-2,867***	-3,149***
Okuyor_Meslek	-2,534***	-2,090***	-3,395***	-3,785***
Okuyor_Üniversite	-1,031	0,371***	-3,025***	-2,636***
Okumuyor_İlkokul	1,038	3,968***	0,635	3,420***
Okumuyor_Ortaokul	-1,506***	-1,464***	-1,709***	-2,121***
Okumuyor_Lise	-2,420***	-1,728***	-2,886***	-2,643***
Okumuyor_Üniversite	-2,413***	-1,633***	-3,223***	-2,934***
Kayıtdışı İstihdamda	3,839***	4,581***	3,916***	4,948***
İşsiz	4,971***	5,472***	4,949***	5,423***
İşgücü Dışında	0,617	-0,020*	0,686**	0,441***
Gelir İlk 20'lik Dilim	0,755*	1,578***	1,205***	2,025***
Gelir İkinci 20'lik Dilim	-0,271	-0,981***	0,251	-0,063***
Gelir Dördüncü 20'lik Dilim	-1,212***	-1,522***	-1,224***	-1,506***
Gelir Beşinci 20'lik Dilim	-0,926**	-1,416***	-1,883***	-2,080***
Kronik Hastalık Durumu	9,352***	5,796***	5,734***	3,035***
Genel Sağlık Durumu İyi	-12,537***	-14,355***	-10,424***	-11,842***
Genel Sağlık Durumu Kötü	-0,976	0,816***	3,360*	4,920***
İnternet Sahipliği	-0,309	-3,107***	-1,001***	-3,379***
Otomobil Sahipliği	-2,417***	-3,114***	-1,927***	-2,507***
Duvar Sıkıntısı	2,281***	2,872***	1,656***	2,126***
Isınma Sorunu	2,427***	2,832***	1,881***	2,075***
Işık Sorunu	2,106***	2,603***	1,694***	2,389***
Çevre Kirliliği	2,975***	3,197***	1,869***	2,101***
Trend	-0,619***	0,010***	-0,609***	0,008***
Gözlem Sayısı	42.765	55.456.427	42.765	55.456.427
R ²	0,058	0,177	0,069	0,159

***p < .01, **p < .05, *p < .1

Referans gruplar: Evli olmayan, erkek, yaş 20-24, çocuksuz hane, İstanbul bölgesi, Okumuyor diplomasız, kayıtlı istihdamda, gelir üçüncü 20'lik dilim, genel sağlık durumu orta

Bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerinin artırılması, gençlerin sağlık bilincini ve sağlıklı davranışları geliştirmelerini destekleyebilir. Gençlerin sağlık hizmetlerine erken yaşlardan itibaren erişebilmesi için sağlık hizmetlerinin okullarda ve üniversitelerde daha aktif bir şekilde tanıtılması ve eğitim programlarına dâhil edilmesi önemlidir.

Ayrıca, gençlere özel sağlık hizmetleri sunulması, gençlerin sağlık ihtiyaçlarının daha iyi karşılanmasını sağlayabilir. Gençlerin cinsel ve üreme sağlığı gibi konularda özel danışmanlık ve hizmetlere erişimi kolaylaştırılmalıdır. Gençlere yönelik sağlık merkezleri ve klinikler gibi özel birimlerin oluşturulması da gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini artırabilir.

Son olarak, sağlık hizmetlerinin araştırma ve izleme süreçlerinin güçlendirilmesi önemlidir. Gençlerin sağlık durumu ve sağlık hizmetlerine erişimleriyle ilgili verilerin düzenli olarak toplanması ve analiz edilmesi, politikaların etkin bir şekilde uygulanması ve gerektiğinde revize edilmesi için önemlidir.

Bu çalışmanın sonuçları, gençlerin sağlık hizmetlerine erişimi üzerine politikaların geliştirilmesinde rehberlik sağlamaktadır. Önerilerin etkin bir şekilde uygulanması, gençlerin sağlıklı bir yaşam sürmelerine katkı sağlayacak ve gelecekteki toplumsal gelişimi olumlu yönde etkileyecektir. Gençlerin sağlık hizmetlerine erişimini iyileştirme çabaları, genç nüfusun sağlığını desteklemek ve onların potansiyelini tam anlamıyla ortaya çıkarmak için büyük öneme sahiptir.

Bu çalışmanın sonuçlarına dayanarak, gelecek çalışmalarda gençlerin Covid-19 pandemisi dönemindeki sağlık hizmetlerine erişimi üzerine bir analiz yapılabilir. Bu analiz, pandeminin gençler üzerindeki etkilerini anlamak ve gençlerin sağlık hizmetlerine erişiminde yaşadıkları zorlukları belirlemek için önemli bir adım olabilir. Çalışmada, gençlerin Covid-19 pandemisi sürecindeki sağlık hizmetlerine erişiminde karşılaştıkları engeller ve bu engellerin nedenleri araştırılabilir. Örneğin, pandemi nedeniyle sağlık kuruluşlarına ulaşımın kısıtlanması, uzaktan sağlık hizmetlerinin kullanılabilirliği, test ve aşı olanakları gibi konular üzerinde durulabilir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışmada talep edildiği takdirde araştırmacılara açık olan ulusal anket verisi TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi kullanılmıştır ve etik onayı alınmasına gerek yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethical Committee Approval: In this study, TUIK Income and Living Conditions Survey, which is open to researchers upon request, was used and no ethical committee approval was required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares no conflict of interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Alonso, J., Codony, M., Kovess, V., Angermeyer, M. C., Katz, S. J., Haro, J. M., De Girolamo, G., De Graaf, R., Demyttenaere, K., Vilagut, G., Almansa, J., Lépine, J. P., & Brugha, T. S. (2007). Population level of unmet need for mental healthcare in Europe. *British Journal of Psychiatry*, 190(4), 299–306. [CrossRef]
- Andersen, R. M. (1995). Revisiting the behavioral model and access to medical care: Does it matter? *Journal of Health and Social Behavior*, 36(1), 1–10. [CrossRef]
- Chen, J., & Hou, F. (2002). Unmet needs for health care. *Health Reports*, 13(2), 23–34.
- Flisher, A. J., Kramer, R. A., Grosser, R. C., Alegria, M., Bird, H. R., Bourdon, K. H., Goodman, S. H., Greenwald, S., Horwitz, S. M., Moore, R. E., Narrow, W. E., & Hoven, C. W. (1997). Correlates of unmet need for mental health services by children and adolescents. *Psychological Medicine*, 27(5), 1145–1154. [CrossRef]
- İkizler, H. B. (2017). *Effects of Turkey health transformation program applications on unmet need for medical examination: Pseudo panel data analysis* (Unpublished Thesis). Ministry of Health Expertise.
- İkizler, H., Dolu, A., & Yüksel, E. (2022). The impact of the Syrian refugee crisis on the health access in Turkey: A synthetic control analysis. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(2), 165–174. [CrossRef]
- İkizler, H., Yüksel, E., & İkizler, H. B. (2020). The impact of the large-scale migration on the unmet healthcare needs of the native-born population in a host country: Evidence from Turkey. In *Economic Research Forum Working Papers*, 1436. ERF Received from: <https://bit.ly/3rwMlWV>
- Krutilova, V. (2016). Unmet need for health care—A serious issue for European elderly? *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 220, 217–225. [CrossRef]
- Sherbourne, C. D., Dwight-Johnson, M., & Klap, R. (2001). Psychological distress, unmet need, and barriers to mental health care for women. *Women's Health Issues*, 11(3), 231–243. [CrossRef]
- Sibley, L. M., & Glazier, R. H. (2009). Reasons for self-reported unmet healthcare needs in Canada: A population-based provincial comparison. *Healthcare Policy*, 5(1), 87–101. [CrossRef]
- TÜİK. (2020). Yaşam Memnuniyeti Araştırması Mikro Veri Seti. Erişim Adresi: <https://www.tuik.gov.tr/media/microdata/pdf/yasam-memnuniyeti-arst.pdf>

From Postcolonial Social Contract to the Arab Uprisings: The Neoliberal Transformation of the State–Society Relations and the Alternative Spaces of the New Political Activism

Post-Kolonyal Toplumsal Sözleşmeden Arap Ayaklanmalarına: Devlet-Toplum İlişkilerinin Neoliberal Dönüşümü ve Yeni Siyasal Aktivizmin Alternatif Mekânları

Ferit BELDER

Department of International Relations, Marmara University, Faculty of Political Science, İstanbul, Turkey

ABSTRACT

The Arab Uprisings have indelibly impacted the lives of people across the Arab world. Despite many movements facing major disappointments after more than one decade, the material and ideational aspects of the uprisings provide a satisfactory analysis of one of the most significant moments in the history of the region. This article focuses on the political-economic roots of the Arab Uprisings to see the gradual decline in regime security and the breakdown of the postcolonial social contract. It also takes the remarkable role of information technology in shaping new political actorness that managed to combine old and new methods of resistance and in broadening the sphere of political interaction without absolute control of the regimes. Within this context, it is organized as follows. First, it makes sense of the transformation of the state and the state–society relations within the neoliberal reformulation of politics. Second, it reveals the politics of the governed to see alternative forms of politics, solidarity, and information networks. Third, it examines the neoliberal reforms in the Arab world with specific respect to Egypt to see how the state undertook a structural change that eventually undermined the existing social contract which was at the base of the legitimacy. Lastly, the role of the Internet on the politics of the governed in times of political-economic crisis of the state is analyzed. It is argued that the neoliberal transformation of state-society relations and the alternative spaces of political activism both provide a comprehensive outlook to explain the Arab Uprisings.

Keywords: Arab uprisings, legitimacy, neoliberalism, social contract, social media

ÖZ

Arap Ayaklanmaları, Arap dünyasında insanların yaşamlarını kalıcı bir şekilde etkilemiştir. On yılı aşkın süre sonrasında her ne kadar pek çok hareket ciddi hayal kırıklıkları yaşamış olsa da ayaklanmaların maddi ve düşünsel yönleri bölge tarihinin bu en önemli anlarından birine tatmin edici analizler sunmaktadır. Bu çalışma, rejim güvenliğinin kademeli gerileyişi ve post-kolonyal toplumsal sözleşmenin bozulmasına bakmak için Arap ayaklanmalarının politik-ekonomik yönlerine odaklanmaktadır. Çalışma aynı zamanda bilgi teknolojisinin, eski ve yeni direniş yöntemlerini bir araya getirmeyi başaran yeni siyasal aktörlükleri şekillendirmedeki ve rejim kontrolü dışındaki siyasal etkileşim alanını genişletmedeki önemli rolünü ele almaktadır. Bu bağlamda, çalışma şu şekilde organize edilmiştir. İlk olarak, devlet ve devlet-toplum ilişkilerinin dönüşümü neoliberal siyasal dönüşüm kapsamında anlamlandırılmıştır. İkinci olarak, siyasetin, dayanışma ve bilgi ağlarının alternatif biçimlerini görmek için yönetilenlerin siyaseti ele alınmıştır. Üçüncü olarak, Arap dünyasında gerçekleştiren neoliberal reformların meşruiyet dayanağı olan mevcut toplumsal sözleşmenin altını oyduğu Mısır örneği üzerinden ele alınmıştır. Son olarak devletin politik-ekonomik krizi döneminde internetin yönetilenlerin siyaseti üzerindeki rolü analiz edilmiştir.

Received/Geliş Tarihi: 05.09.2022

Accepted/Kabul Tarihi: 19.06.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 15.09.2023

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Ferit BELDER

E-mail: ferit.belder@marmara.edu.tr

Cite this article as: Belder, F. (2023). From postcolonial social contract to the arab uprisings: The neoliberal transformation of the state–society relations and the alternative spaces of the new political activism. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 211-216.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Çalışma, devlet-toplum ilişkilerinin neoliberal dönüşümü ve siyasal aktivizmin alternatif mekânlarının Arap ayaklanmalarını açıklamada kapsamlı bir bakış açısını sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap ayaklanmaları, neoliberalizm, sosyal medya, meşruiyet, toplumsal sözleşme

Introduction

The outbreak of the Arab Uprisings in late 2010 not only upheaved the regional order and challenged the decades-long power structures across the Arab world but also affected the daily lives of ordinary people and questioned the future of postcolonial state-society relations in the region. Even if the term “post-Arab Uprisings” still seems problematic as the long-term consequences of the events have yet to appear, it has already become clear that the democratic optimism at the beginning with the downfall of dictators in Tunisia and Egypt was replaced with the pessimist ambiguity after more than a decade with the return of authoritarianism, the resilience of counterrevolutionary actors, the militarization of movements, and the rise of terror groups once after the emergence of the power vacuum. Despite all these backslidings, this “Arab” moment still represents one of the turning points in the history of Middle East politics. Although several aspects of the movements have already been discussed in the already flourished literature of the Arab Uprisings, this article addresses two interrelated dimensions together within the general framework of neoliberal globalization. To reach a better explanation of this crucial moment in the region, it examines the dissolution of the postcolonial social contract by problematizing the transformation of the state in the neoliberal turn and the emergence of new political subjectivity and its increasing organizational capacity in the age of information technology. Within this aim, this article consists of four chapters. The first two chapters summarize the process of the transformation of the state in general and problematize the political subjectivity of ordinary people by giving reference to Asef Bayat and James Scott’s works. The third chapter revisits the Arab Uprisings literature with respect to the political-economic roots of the events to see how a particular sort of social contract failed since the 1970s. The last chapter elaborates on the role of virtual space as a new place of resistance to see the transformation of this revolutionary public space. It claims that neoliberal globalization not only undermined the state legitimacy across the region because of the erosion of the social contract to the detriment of the people and the massive impoverishment but also transformed the ways people narrate, spread, and act in political activity.

The Neoliberal Transformation of the State

Neoliberal turn has often been associated with the concept of economic globalization. And the relationship between economic globalization and the outbreak of the Arab Uprisings provides satisfactory answers by putting forward the structural transformation that Middle Eastern countries have experienced since the 1970s. It is not uncommon (and not wrong) to see the uprisings as a form of resistance against authoritarianism on the ground of democracy seeking, however, focusing solely on the democratic demands of people by recalling the “end of history” narrative (Herscovitch, 2011) has risks of neglecting the erosion of the postcolonial social contract over years. On the contrary, the political-economic approach combines the role of economic transformation in undermining the regime legitimacy, it does not underestimate the authoritarian nature of the regimes as it also problematizes the role of the state in this neoliberal transformation. The transformative reforms like privatization, removal of the state from the market, or deregulations were all undertaken by the state itself (Ayubi, 1997, p. 127). Moreover, the popular slogans of the uprisings not only addressed political demands like democracy and human rights but also social demands (Achcar & Matta, 2016, p. 2).

The neoliberal counteroffensive during the period of profit stagnation at the beginning of the 1970s under the leadership of Margaret Thatcher (Great Britain) and Ronald Reagan (the United States) with the efforts of two intergovernmental organizations of the International Monetary Fund and the World Bank created a new consensus that came to be called the Washington Consensus and it managed to fuel privatization, opening the frontiers to trade and financial transactions and abandoning the practices of the welfare state not only in the Western countries but also in the Global South and in the socialist world (Wallerstein, 2008). Although the 19th century witnessed a greater economic interdependence (Henry, 2003, p. 3), the use of political tools instead of direct military ones changed the means of expansion in general (Held et al., 2003, p. 72). Even if the application of military tools has not entirely been abandoned, neoliberal globalization made the Western states capable of imposing sanctions, pressures, conditionality, and intervention on weaker developing countries (Hinnebusch, 2015, p. 337).

This neoliberal turn has not only changed the international political and economic dynamics but also kicked the reformulation of the state and state-society relations. Although various types of such relations across the world began to be transformed into a general neoliberal form, local differences and the contextual embeddedness of neoliberal restructuring made the “one fits all model” impossible, instead resulting in “actually existing neoliberalism” that describes single logic, various practices (Brenner & Theodore, 2002). The developed world was not free from being affected. The technocratic governments that emerged after the economic crisis despite the accusations of democracy suspension show the changing patterns of governance. Moreover, the political and economic reforms in this neoliberal age had different conclusions even in the same region. While some countries failed the process, some others like Turkey, Chile, and India underwent the transformation relatively easier (Achcar, 2013, p. 53). In the Middle East, Nazih Ayubi claims that while strong states like Turkey, Egypt, and Tunisia having the institutional network for economic restructuring became more successful in privatization than fierce states like Syria, Iraq, or possibly Somalia, which had to depend on raw violence and oppression (Ayubi, 1997, p. 127).

David Harvey interprets the privatization and liberalization of the market as a new round of enclosure of the commons at the expense of the massive dispossessions to solve the overaccumulation crisis (Harvey, 2005, pp. 157–158). In this sort of asset redistribution, the upper classes are favored rather than the lower classes (Harvey, 2005, p. 159). The neoliberal state turned into an organization that became more accountable to transnational capital instead of its citizens (Hinnebusch, 2015, p. 338). The neoliberal restructuring had also significant impacts on the organization of the cities. Asef Bayat describes the neoliberal city as “a lost city: where capital rules, the affluent enjoy, and the subaltern is entrapped; it is a city of glaring inequality and imbalance, where the ideal of the ‘right to the city’ is all but vanished” (Bayat, 2012, p. 110). Regarding spatiality, reconstruction projects push lower- and middle-class residents to move out of the cities to look for affordable accommodation (Bogaert, 2013, p. 227). Although it does not necessarily build a causal link between dispossession and the revolutionary wave, it demonstrates the widening areas of struggle.

The Politics of the Governed

The daily life practices of the governed and their informal participation in politics contain clues for the potential for political resistance. The question is if the activities of the ordinary people are solely part of their daily routines without generating significant political effect, which eventually portrays them as passive masses, or if these are practices that reproduce or challenge the hegemony, which views them as the role of agents presents an initial dilemma at the first glance. James Scott’s “everyday resistance,” “hidden transcript,” or “dissident subculture” concepts challenge the idea that the ruling elite has intellectual authority over the people alongside its coercive authority and claims that against the material form of domination, people can evade or search illicit acts to obtain gain (Scott, 1989, pp. 55–56). Scott makes a distinction between the public transcript (constrained by the power) and hidden transcripts (for a different audience and under different constraints) (Scott, 1990, p. 5). He gives an example from the passage in *Antigone* to demonstrate the role of this hidden transcript and the silent spread of dissidence even under dictatorship: “Your presence frightens any common man from saying things you would not care to hear, but, in dark corners, I have heard them say how the whole town is grieving for this girl unjustly doomed if ever a woman was to die in shame for glorious action done. ...This is the undercover speech in town” (Scott, 1990, p. 28).

However, to what extent alternative scenarios or evasive practices can be defined as a form of disobedience or resistance is not free from questioning. Scott himself accepts that these hidden transcripts mostly remain hidden or enacted (Scott, 1990, p. 16). Regarding the actions, Scott also distinguishes real resistance from a token, incidental, or epiphenomenal activities by underscoring the criteria of intention in his resistance argument (Scott, 1985, p. 292). These actions can also be defined as survival strategies rather than challenging the existing domination, but as Salwa Ismael suggests, these can still reveal the potential of everyday life practices of providing the basic infrastructure for the organization of collective action (Ismail, 2006, p. xxxiii). Still, these practices may cause the emergence of “false conscientiousness” and makes an illusion and appease the demands (White, 2013, p. 56). On the contrary, regarding informal politics, Asef Bayat underlines the continuity of the “quiet encroachment of the ordinary”¹ to define the nonmovement (collective actions of non-collective actors) of the urban dispossessed as a form of poor struggle to survive and these activities (from tapping electricity or water illegally to street vendors, from private paid tutoring of the schoolteachers to street lawyers or unregistered practitioners, etc.) not only makes changes in urban structure but also their own lives (Bayat, 2013, pp. 15–16). Bayat describes street politics as a power relationship between encroachers and the authorities (Bayat, 2013, p. 52). In the neoliberal city, the outdoor spaces not only serve as assets in economic livelihood but also social/cultural reproduction of the urban population and a fertile ground for the expression of street politics and streets, furthermore, serves as a space where people shape identities, build solidarities, and extend their protests to include other people (Bayat, 2013, p. 13).

The next two chapters examine two prominent variables to make sense of the mobilization of the people in the region with a special focus on Egypt: the neoliberal transformation of the state and the dissolution of the social contract based on socioeconomic terms and the emergence of the Internet as a new alternative space of struggle.

Transformation of the Middle East: Networks of Privileges vs. Impoverished Masses

Regarding the political and economic transformation of the region, Egypt appears to be the leading actor not only became the first Arab nation to adopt economic opening in the 1970s but also influenced other Arab countries. Just as it was the first Arab country to promote the public sector in the 1950s and 1960s, it was also the first (except Tunisia) Arab country to experience neoliberal reforms and became the mother of Arab liberalizations (Ayubi, 1997, p. 129). In 1974, Egypt formally launched open-door economic policies (*infatih*) that implied internal (strengthening the private sector through government concessions) and external (encouraging the foreign capital) processes of liberalization (El Shakry, 2012, p. 101).

Economic liberalization in Egypt was not the result of the increasing demands of the national bourgeoisie regarding the removal of state regulations but instead a state-led initiative as a response to the fiscal crisis of the state and the external pressure from global capitalism through its institutions (Ayubi, 1997, p. 125). From this side, economic liberalization did not go hand in hand with political liberalization. The unequal distribution of property rights by favoring certain private actors emerged as a method of regime survival in a form of politically embedded cronyism (Adly, 2009). As privatization processes were carried out by the regimes to mobilize or create their own elites through allocating the state resources, which eventually consolidated a new sort of patrimonial relations. These policies increased the economic growth that allowed certain segments (like merchants, real-estate bidders, contractors, and import-export facilitators) to accumulate a vast amount of wealth and those actors became the newly viable politico-economic actors within the Egyptian polity (Menza, 2012, p. 324). Contrary to the globalization discourse, the new business elites were more dependent on the state for privileges in terms of new contracts and business opportunities, their relations with the labor and rival business cliques, and unlike the hegemonic

1 The term describes “the silent, protracted, but pervasive advancement of the ordinary people on the propertied, powerful, or the public, in order to survive and improve their lives” (Bayat, 2013, p. 46).

bourgeoisie that could demand limited democracy for itself, crony capitalists were reluctant to pursue any sort of democratic transparency (Hinnebusch, 2015, p. 341). Economic reform programs in the region provided a privileged strata to access the benefits of new economic policies (Heydemann, 2004).

The so-called depoliticization of economic policy (technocratization) enabled the removal of the role of politics in the economic area whereas increasing regime control over society (Aggestam et al., 2012, pp. 333–334). This newly emerged alliance between the new business elite and the regime created a sort of neoliberal authoritarianism. More importantly, these neoliberal steps went hand in hand with the decline of the developmental state policies that had been performed in the 1950s and 1960s and of the social contract based on the exchange of political loyalty with social welfare and development (Dahi, 2011; El Shakry, 2012, p. 100). For example, in Egypt, the IMF-mandated structural adjustment policies in the 1990s intensified the concentration of capital into fewer hands whereas retreated the state sector and eliminated the safety net welfare benefits, and the gradual decline in social support resulted in massive impoverishment (El Shakry, 2012, pp. 102–103). The number of people living on 2\$ per day increased from 24.8% in 1990 to 29.9% in 1998 over the region this decade (Bogaert, 2013, p. 225).

This impoverishment and the decline of living standards and the spread of discontentedness brought different sectors of the society closer (Roccu, 2013, pp. 435–436). People in the vast majority who shared the dispossession and deprivation emerged as a new category that Asef Bayat named “urban subalterns.” “This is a descriptive term referring broadly to the non-elites—those women and men who remain on the margins of political and economic power, such as the urban disenfranchised, the unemployed, the working poor, and the impoverished middle classes” (Ghandour-Demiri, 2013). The proletarianization of the middle class and the impoverishment of the working classes (peasants, factory workers, and laborers in the informal economy) were the main consequences of neoliberalism (Roccu, 2013, p. 437). The growth of “middle-class poor” that enjoyed college degrees but were pushed by economic deprivation played a key role in the Arab Uprisings (Bayat, 2013, p. 264). Nevertheless, this large coalition of malcontents did not come together under a clear ideology, and it became common to call the uprisings postmodern or post-ideological.

The middle class’s encroaching actions based on the necessity to survive and improve life (Bayat, 2013, p. 48) also undertook a transformation when consumer goods and the Internet appeared as new areas of encroachment. For example, the extensive use of fake products not only shows the desire of the youth to integrate with the global culture but also creates new areas for the black market and informal relations. The Internet has also provided a new platform to use, share, or sell pirated products including those which are subjected to copyright and eventually create a new network. Thus, Bayat’s passive network concept that defines “instantaneous communication among atomized individuals, which is established by a tacit recognition of their common identity, and which is mediated through space” (Bayat, 2000, p. 552) was broadened by including new areas of virtual communication among individuals. It cannot be seen as a direct political action against the established regimes but as a form of permanent encroachment that created new sort of communities and requires problematizing the role of the Internet on the creation (and actions) of the new political subject.

Virtual Space of Resistance and the New Political Subject

Alongside the structural shift through the breaking of the postcolonial social contract that resulted in political authoritarianism and socioeconomic inequalities, technological developments played an intervening role in the new arena of political confrontation between the regimes and the people. Regarding the Arab Uprisings, the social media means have often been portrayed as game-changer variable despite earlier protests like the Kefaya movement in Egypt already on the stage.

The role of the Internet is twofold. The first role is related to the extension of the encroachment space as a result of ongoing dispossession. The second role is about its political and cultural impacts. It not only opened new virtual spaces to organize popular resistance but also shaped the new political subject by enhancing the actorness capacity. The lack of control turns the Internet into a kind of political street where the exchange of thought, fun, cartoons, illustrations, and images are freely exchanged (Wolff, 2011). Following Bayat’s definition of the political street, the opening of the online channels created the virtual political street where the resistance could be organized. For instance, “the Protester” image was chosen as the person of the year 2011 by *TIME* magazine. In the portrayed image, the face of the protester was covered so nothing that makes the protester belong to any race, ideology, sex, religion, etc. was seen. The magazine highlighted the impacts that protesters had in 2011 “from the Arab Uprisings to Athens, from Occupy Wall Street to Moscow” (Time, 2011). Independently of *TIME* magazine, the rise of a new political subject that is not belonging to any certain class or group emerged largely thanks to the conquest of the virtual new world. In the Arab Uprisings, Internet groups also revolutionized the way that meetings are organized and conducted (Mossallam, 2013, p. 119).

The rise of organizational and communicational capacity also changed the language of protests on the grounds of democracy although the traditional understanding of “democratization” used to contain norm packages mostly prepared by the Western non-governmental institutions based on universal values. The 2011 movements showed the representation of the demands regarding social justice and political participation with the combination of the approaches that had previously been presumed as contradictory such as Islam and democracy or nationalism and cosmopolitanism (Adib-Moghaddam, 2013, p. 54). These movements also brought the classical understanding of globalization that is often associated with democratization in certain means and objectives.

Despite the regime’s control over the traditional media, social media opened a new platform that ensured people the chance to participate in the information production process and disseminate their views rather than being passive recipients of the process. This radical change in information and communication technology radically undermined state control over these areas. While Facebook was depicted as “fitna” (sedition) by many, it was also used by the regime itself to struggle with the emerging threat even if it stayed very ineffective (Herrera, 2012, p. 93). When the protests broke out, regimes across the Arab world shut down online communication to contain the protests (Flock, 2011; Reuters, 2011; Williams, 2011)

Although there are certain claims that social media creates an illusion, appeases people, blurs the facts, or disorganizes the aims, these alternative ways of organization and politicization obscured the division between political activism and an apolitical stance by providing a new political sphere. The use of the slogan “The Revolution Will Be Tweeted” by referring to the famous poem and song of Gil Scott-Heron “The Revolution Will Not Be Televised” was illustrating the changing nature of the media in terms of political activity and the role of traditional power relations. As opposed to traditional media, social media was not located in a power hierarchy. Certainly, social media was not the main factor in the revolutions, or Internet users were not the only actors in protests (Abdulla, 2011). In fact, without decades-long political and economic grievances, there would be no material base for the uprisings. Moreover, street politics had already become an integral part of the socio-political life in the region (Bayat, 2013). Moreover, the street experience was the main reason why the movement in 2011 continued even after the Internet and mobile phone blockade (Alexander, 2011). Rather than instigating people by itself, social media means provided an alternative political street in the face of the regime's strict control over the public sphere to circulate ideas and dissidence (Wolff, 2011). The circulation of dissidence against the regime violence, as seen on the Facebook page for the memory of Khaled Said who was killed by the police in Egypt, became an integral part of this process. This virtual platform memorialized him not only as immortal but also as a symbol of the entire corrupted system in the country (Ali, 2012).

The adoption of new methods of political activism accelerated the further integration of the virtual and physical street and these globalized means of communication deprived the regimes of applying full control over information. While the new political activism in the region was challenging the ideological and repressive tools of the regimes, it went beyond the limitations of the hegemony of the traditional democratization discourse of the Western international institutions by creating a new political language and methods. And the virtual space played an intervening role to remove already existing barriers in this regard.

Conclusion

The Internet has never solely been the main engine of the revolutions. However, its transformative role in political organization and activism is incontestable. The neoliberal reforms started to undermine the postcolonial social contract since the 1970s in the region. The state withdrew from welfare policies while increasing its authoritarian characteristics, regimes deprived of popular legitimacy despite their decades-long resilience. In the face of the transformation of the state in a neoliberal manner, people who experienced dispossession and impoverishment became the actors of street politics. The broadening of the public sphere in alternative platforms like social media that was not under the total control of the regimes unlike the physical space not only provided a new platform for information sharing, solidarity, and organization but also strengthened the political subjectivity in this socioeconomic period of deprivations. This article highlighted this double process as two central pillars to explain the Arab Uprisings. While the political-economic roots of the uprisings paved the way for the massive discontent as a result of the unilateral breakdown of the social contract, the Internet enabled the people to organize hidden transcripts in the newly emerged political street. The increasing number of dispossessed and their growing political organizational capacity are two interrelated factors to read the Egyptian revolution of 2011. This sort of reading necessarily links the Arab Uprisings with other protests that took place in the same years from different parts of the world by going beyond to see these uprisings as exceptional phenomena.

Ethics Committee Approval: Ethical committee approval is not required for this study as it does not involve data collection from participants through surveys, interviews, focus group studies, etc.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares no conflict of interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Etik Komite Onayı: Bu çalışmada anket, mülakat, odak grup çalışması vs. gibi katılımcılardan veri toplamaya yönelik bir yol izlenmediği için etik kurul onayına gerek yoktur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Abdulla, R. A. (2011). The revolution will be tweeted. *The Cairo Review of Global Affairs*. <https://www.thecairoreview.com/essays/the-revolution-will-be-tweeted/>.
- Achcar, G. (2013). The people want: A radical exploration of the Arab uprising. *Berkeley, Los Angeles*. University of California Press.
- Achcar, G., & Matta, N. (2016). Gilbert Achcar on the Arab upheaval—Facts and fiction. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18(1), 1–15. [CrossRef]
- Adib-Moghaddam, A. (2013). *On the Arab revolts and the Iranian Revolution: Power and resistance today*. Bloomsbury Publishing Academic.
- Adly, A. I. (2009). Politically-embedded cronyism: The case of post-liberalization Egypt. *Business and Politics*, 11(4), 1–26. [CrossRef]
- Aggestam, K., Guazzone, L., Lindholm Schulz, H., Paciello, M. C., & Pioppi, D. (2012). The Arab State and Neo-Liberal Globalization. In L. Guazzone & D. Pioppi (Eds.). *The Arab State and Neo-Liberal Globalization: The Restructuring of State Power in the Middle East* (pp. 325–350). Ithaca Press.
- Alexander, A. (2011). Internet role in Egypt's protests. *BBC NEWS*. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-12400319>.

- Ali, A. (2012). Saeeds of revolution: De-mythologizing Khaled Saeed. *Jadaliyya*. <https://www.jadaliyya.com/Details/26148/Saeeds-of-Revolution-De-Mythologizing-Khaled-Saeed>.
- Ayubi, N. N. (1997). Etatism versus Privatization: The changing economic role of the state in nine Arab countries. In H. Handoussa (Ed.), *Economic transition in the Middle East: Global challenges and adjustment strategies* (pp. 125–165). The American University in Cairo Press.
- Bayat, A. (2000). From 'dangerous classes' to 'quiet rebels': Politics of the urban subaltern in the global South. *International Sociology*, 15(3), 533–557. [\[CrossRef\]](#)
- Bayat, A. (2012). Politics in the city-inside-out. *City and Society*, 24(2), 110–128. [\[CrossRef\]](#)
- Bayat, A. (2013). *Life as politics: How ordinary people change the Middle East*. Stanford University Press.
- Bogaert, K. (2013). Contextualizing the Arab revolts: The politics behind three decades of neoliberalism in the Arab world. *Middle East Critique*, 22(3), 213–234. [\[CrossRef\]](#)
- Brenner, N., & Theodore, N. (2002). Cities and the geographies of "actually existing neoliberalism". *Antipode*, 34(3), 349–379. [\[CrossRef\]](#)
- Dabashi, H. (2012). *The Arab Spring: The end of postcolonialism*. Zed Books.
- Dahi, O. S. (2011). Understanding the political economy of the Arab revolts. *MERIP Reports*, 259. <https://merip.org/2011/06/understanding-the-political-economy-of-the-arab-revolts/>.
- El Shakry, O. (2012). Egypt's three revolutions: The force of history behind this popular uprising. In B. Haddad, R. Bsheer & Z. Abu-Rish (Eds.), *The dawn of the Arab uprisings: End of an old order?* (pp. 97–103). Pluto Press.
- Flock, E. (2011). Syria internet services shut down as protesters fill streets. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/blogs/blogpost/post/syria-internet-services-shut-down-as-protesters-fill-streets/2011/06/03/AGtLwxHH_blog.html.
- Ghandour-Demiri, N. (2013). The urban subalterns and the non-movements of the Arab uprisings: An interview with Asef Bayat. *Jadaliyya*. <https://www.jadaliyya.com/Details/28301>.
- Harvey, D. (2005). *The new imperialism*. Oxford University Press.
- Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2003). Rethinking globalization. In D. Held & A. McGrew (Eds.), *The global transformations reader: An introduction to the globalization debate* (pp. 67–74). Polity Press.
- Henry, C. M. (2003). The clash of globalizations in the Middle East. *Review of Middle East Economics and Finance*, 1(1), 3–16. [\[CrossRef\]](#)
- Herrera, L. (2012). Egypt's revolution 2.0: The Facebook factor. In B. Haddad, R. Bsheer, Z. Abu-Rish & R. Owen (Eds.), *The dawn of the Arab uprisings: End of an old order?* (pp. 91–96). Pluto Press.
- Herscovitch, B. (2011). Liberal values and the end of history. *Policy*, 27(4), 40–43.
- Heydemann, S. (2004). *Networks of privilege in the Middle East: The politics of economic reform revisited*. Palgrave Macmillan.
- Hinnebusch, R. (2015). Globalization, democratization, and the Arab uprising: The international factor in MENA's failed democratization. *Democratization*, 22(2), 335–357. [\[CrossRef\]](#)
- Ismail, S. (2006). *Political life in Cairo's new quarters: Encountering the everyday state*. University Of Minnesota Press.
- Menza, M. F. (2012). Neoliberal reform and socio-structural reconfiguration in Cairo's popular quarters: The rise of the lesser notables in Misr al Qadima. *Mediterranean Politics*, 17(3), 322–339. [\[CrossRef\]](#)
- Mossallam, A. (2013). "These are liberated territories" everyday resistance in Egypt Dismantling state power, experimenting with alternatives and the growing movement from 2000 to 2010. In L. Sadiki, H. Wimmen & L. A. Zubaidi (Eds.), *Democratic transition in the Middle East: Unmaking power* (pp. 109–137). Routledge.
- Reuters (2011). *Libya cuts off Internet service: Network monitor*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-libya-protests-idUSTRE71GOA620110219>.
- Roccu, R. (2013). David Harvey in Tahrir Square: The dispossessed, the discontented and the Egyptian Revolution. *Third World Quarterly*, 34(3), 423–440. [\[CrossRef\]](#)
- Scott, J. C. (1985). *Weapons of the weak: Everyday forms of peasant resistance*. Yale University Press.
- Scott, J. C. (1989). Everyday forms of resistance. *Copenhagen Journal of Asian Studies*, 4(89), 33–62. [\[CrossRef\]](#)
- Scott, J. C. (1990). *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press.
- TIME Magazine (2011). Cover Page. 178 (25).
- Wallerstein, I. (2008). 2008: The demise of neoliberal globalization | MR Online. <https://mronline.org/2008/02/01/2008-the-demise-of-neoliberal-globalization/>.
- White, C. P. (2013). Everyday resistance, socialist revolution and Rural Development: The Vietnamese case. In J. C. Scott & B. J. T. Kerkvliet (Eds.), *Everyday forms of peasant resistance in South-East Asia: Everyday forms res Asia* (pp. 49–63). Routledge.
- Williams, C. (2011). How Egypt shut down the internet. *Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/egypt/8288163/How-Egypt-shut-down-the-internet.html>.
- Wolff, C. (2011). Social media in the revolution- Web 2.0 and the uprisings in the Arab world. *Digital development debates no: 4*. <http://www.digital-development-debates.org/issue-04-media--political-opposition--social-media-in-the-revolution.html>.

Feriba Vefi, Roman ve Öykülerine Genel Bir Bakış

An Overview of Feriba Vefi, Her Novels, and Stories

Asuman GÖKHAN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Fars Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

ÖZ

Çağdaş İran edebiyatının kadın yazarlarından Feriba Vefi, daha çocuk denecek yaşlarda edebiyata karşı büyük bir ilgi duymuş ve gençliğinin ilk yıllarından itibaren öykü yazmaya başlamıştır. Edebî kariyeri boyunca beş öykü kitabı, yedi romanı ve çok sayıda edebiyat dergisinde kendisine ait bir dizi öyküsü bulunmaktadır. Bu çalışmada Vefi'nin eserlerinde öne çıkan ana temalardan biri olan kadınların kimlik meseleleri, kadınların toplumla ilişkilerini değiştirme girişimlerine katkısı, aileler ve toplumun çeşitli sınıflarının özellikle kadınların toplumsal sorunları ve zorluklarıyla uğraşma endişesi taşıması yönündeki yazınsal çabaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, İran edebiyatı, kadın, Feriba Vefi, İran romanı, kadın edebiyatı

ABSTRACT

Feriba Vefi, one of the female writers of the contemporary Iranian literature, had a great interest in literature at a young age and started to write short stories from the first years of her youth. During her literary career, she had five storybooks, seven novels, and a series of her own stories in many literary magazines. In this study, the main themes that stand out in Vefi's works, women's identity issues, their contribution to women's attempts to change their relations with society, and the literary efforts of families and various classes of society to deal with the social problems and difficulties of women will be emphasized.

Keywords: Feriba Vefi, Iranian literature, literature, novel of Iran, women, women literature

Giriş

İran toplumunun toplumsal gelişimi ve İranlı kadının modern dünyayla bağlantısının genişlemesi Meşrutiyet döneminden başlayarak günümüze kadar devam etmiştir ve şüphesiz bu durum gelecekte de devam edecektir. İran'daki toplumsal gelişmeler, kadınların hayata ve çevrelere karşı tutumlarını değiştirmiş, onları geleneksel ve kapalı yaşamdan modern dünyaya ve kişisel bağımsızlığa geçirmiştir. Doğal olarak toplum hayatından ve kendilerinden talep edilen şeylerin türü de değişmiştir. Elbette, İran kadınının, İran ve İranlı olmayan toplum ile arasındaki gelişmenin hızı, özellikle Batı toplumlarıyla olan ilişkilerinin biçimi farklı siyasî ve toplumsal dönemlerde aynı olmamıştır.

İran'da XIX. yüzyılda Kaçarlar döneminde başlayan ve Meşrutiyet Devrimi'yle (1906) birlikte hızlı bir gelişim kaydeden değişim hareketleri, İran kültür tarihinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Meşrutiyet fermanının imzalanmasından sonra toplumda meydana gelmiş olan bu değişimler birçok kültürel, sosyal ve ekonomik faktörün etkisi altında gerçekleşmiştir. Yeni bilgi ve teknolojiye yönelmenin gerekliliği, İranlıların Avrupa ülkelerine yönelmesi, gazetecilik, matbaacılık ve yabancı yayınların çeviri durumu ve sanat kurumlarının kurulması, İran toplumunun kültürel çehresini tamamen değiştirmiştir. Elbette bu gelişmeden kadınlar da yararlanmış; aydınların yenilikçi fikirleri, kadın erkek fark etmeksizin topluma huzur getirmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla toplumun yarısını oluşturan kadınlar da bu düşünceden etkilenmiş, geçmişin ayrıcalıklı durumundan sıyrılmış ve kendilerinin de toplumda var olduklarını göstermişlerdir (Sengtecen & Heyderî, 1396, s. 163).

Takip eden Pehlevî döneminde ise başörtüsünün kaldırılması ve kadın-erkek ilişkilerinin yakınlaştırılması konusu da dâhil olmak üzere özellikle kadın hakları meselelerinin gündeme getirilmesi ve diğer yandan cinsel özgürlüklerin gerekliliğinin vurgulanması, Batı'nın kadınlarla olan kültürel ilişkilerine ilgi duyulması gibi özel konular yazınsal edebiyata dâhil olmuştur.

Geliş Tarihi/Received: 28.04.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 04.08.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Asuman GÖKHAN

E-mail: agokhan@atauni.edu.tr

Cite this article as: Gökhan, A. (2023).

Feriba Vefi, roman ve öykülerine genel

bir bakış, *Current Perspectives in*

Social Sciences, 27(3), 217-223.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

ilerleyen yıllarda polisiye ve aşk hikâyelerinin yaygınlaşması, bu tür çalışmaların gazete ekleri, haftalık ve aylık dergiler aracılığıyla tanıtılması ve yayılması, kadın sorunlarına ve ülke nüfusunun yarısını oluşturan kadının aktif varlığına duyulan ihtiyaca dikkat çekmiştir. Toplumsal hayat, olumlu haliyle, yazınsal edebiyatta kadının varlığının pekişmesine vurgu yapmıştır. Fars edebiyatı tarihinin bu evresinde Muhammed Ali Cemalzâde, Sâdık Hidâyet, Celal Âl-i Ahmed, Muhammed Hicazî, Sâdık Çûbek gibi isimlerin eserleri, İran edebiyatında kadının varlığının başka bir tezahürünü göstermektedir. Özellikle Sîmin-i Dânişver'in *Sevûşûn* romanından sonra kazandığı ünle bazı kadınların Fars edebiyatı alanında sesini duyurması, bir kadın yazar neslinin ortaya çıkması için daha fazla umut yaratmıştır. Çünkü hem *Sevûşûn*'un yaratıcısı bir kadındı hem de hikâyede ilk kişi olarak görünen ve kadın olarak bir ana kahraman kimliği taşıyan "Zerî" cinsiyetinin özelliklerini oldukça iyi yansıtmıştır (Yâhakkî, 1378 hş., ss. 355–359).

Dânişver'in kadın romanları yazma akımının öncülüğünü yapması, ardından İran kadın toplumunun kadın kimliğini yeniden tanımlama çabası, örneğin Gulî-yi Terakkî, Şehrî-nûş-i Pârsîpûr ve Munîrû Revânîpûr gibi öykü yazarlarının giderek ortaya çıkması, toplumsal değişim sürecinde İranlı kadınların anlatı eserlerinde hâkim olan kimlik ve kadın sorununa odaklanmasına sebep olmuştur. Bu yazarların eserleri, kadın olarak bireyselliklerini ve kimliklerini keşfetme çabaları sayesinde kadın edebiyatında önemli bir yer oluşturmuş ve dünyaya kadın zihniyetinden bakan, kadının toplumsal rolüne ve içsel yaşamına vurgu yapan edebiyat akımı, erkek yazarların eserlerinden farklı bir kadın imgesi çizmiştir (Mîr Âbidînî, 1386 hş., ss. 1111–1112).

Pevlevî dönemi ve takip eden 1979 İslâm Devrimi'nden sonra bu gelişme başka bir tarafa yöneldi ve kadın meselelerinde reform yapılmaya çalışıldı. Kadının İran İslâmî kimliği daha önemli olmasına rağmen, onun toplumsal rolündeki değişimleri ve modern dünyaya yaklaşımları devrimden sonra da devam etti. İran'da giderek artan çeşitli sanatsal, sosyal ve hatta siyasî düzeylerde kadının varlığı sürekli hissedildi. Bu durum özellikle İranlı kadınların parladığı alanlardan biri olan edebiyatta kendini daha fazla gösterdi. Çünkü edebiyat, İranlı kadınlara sosyal statülerini ve arzularını ifade etmeleri için onlara özel bir alan sağladı.

Bu bağlamda edebiyatın işlevlerinden biri olarak kabul edilen kültürel işlevin edebî kültürü yaymak ve değerleri gelecek nesillere aktarmak ve diğer toplumların kültürlerini anlamak için önemli bir araç olması sebebiyle yeni kültürel yapıya insan etkileşimi, farklı toplumların kültürlerinin etkilenebilirliği, kadın ve erkeğin eşit hakları gibi yeni temalar eklendi. Mevcut akımda, İran öykü edebiyatı sadece eğlence ve zevk yönüne sahip olmadı ve yazarlar, öykü dünyasında zihnin dışındaki dünyanın gerçek konularını ve temalarını her zaman kendi bakış açılarından geliştirip dünya görüşlerini okurlarına aktarmaya başladılar. Yıllar boyunca erkekler, kadınlar da dâhil olmak üzere çeşitli konulardaki düşüncelerini ve iç görüşlerini erkek ve kadın okuyuculara sundular (Sengtecen & Heyderî, 1396 hş., s. 163).

Ancak çağdaş dönemde, öykü yazarlığı alanında kadınların varlığı, öğretilerinin ve tutumlarının okuyucuya onların bakış açısından sunulması için bir fırsat sağlamıştır. Bu bağlamda öykülerdeki karakterlerin gerçek ve somut görünmesi, yazarın kahramanları tanımasıyla yakından ilişkilidir. Her yazarın kendisinin ve hemcinslerinin ruh hallerine daha aşına olduğu kabul edilir ve bu da doğaldır, bu nedenle kadın yazarların kadın kahramanı karakterize etmede daha başarılı olduğu söylenebilir. Ancak ne yazık ki kadınların erkeklerden daha geç öykü yazmaya başlamış olmalarından dolayı erkek yazarların eserlerinde "kadın" bir kalıp şeklinde okuyucuya tanıtılmış ve kapsamlı bir kadın çehresi daha az sunulmuştur. Çünkü erkek yazarlar üstü kapalı olarak okuyucularının erkek olduğunu varsaymışlar ve eserlerindeki kadın imajını ataerkil kültürün gereklerine uygun bir tarzda kaleme almışlardır. Fakat Meşrutiyet döneminden günümüz toplumuna uzanan süreçte kültürel yapının değişmesi, öykü ve ilerleyen süreçte roman biçiminin çağdaş söylemlerin bir taşıyıcısı olarak yaygınlaşmasıyla birlikte kadın yazarların romana yöneliminin arttığına tanık oluyoruz. Feminin kavramları ifade etmek için kullanılan edebî bir tür olarak roman, bazen İran'ın geleneksel toplumuna hâkim olan erkek anlatılarına karşı bir inşa olarak, bazen de kadınların cinsel yaşamının yönlerini temsil etmek için seçilmiş bir araç olarak karşımıza çıkar. Çağdaş yazarların yapıtları, bireyi erkek perspektifinden kurtarmaya ve erkek dilinin otoritesinin gölgesi altında kadınların unutulmasına yol açan temel kadın söylemlerini gözden geçirmeye güçlü bir şekilde eğilim göstermiştir (Sengtecen & Heyderî, 1396 hş., s. 163).

Buradan hareketle toplum bireylerini temsil eden karakterlerin hayatlarını en güzel şekilde yansıtan çağdaş İran romanı ve kısa öyküsü yeni ve eski kuşaklar arasındaki çatışmaları, modernitenin toplum bağlamında ve yapısında yarattığı kültürel dönüşümleri ve bu dönüşümün toplum yapısında ortaya çıkardığı çelişkileri ortaya koyar. Elbette bunda kadın yazarların rolü de önemlidir. Yani modernleşme yolunda kadınların değerleri, belirsizliği, soyutlanmayı ve nihilizmin göz ardı edilmesi, onların tüm yazar camiası üzerindeki önemli etkisinin yanı sıra kadın yazarların yazılarına da ayrı bir renk katmıştır (Heyderî & Hevasî, t.y.).

Böylece geleneksel kadın imgesi, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin hizmetindeki bir imge, egemen ataerkil ideolojinin korumaya ve yeniden üretmeye çalıştığı bir güç iken yeni kadın imgesi, egemen ideolojiye bir alternatiftir. Popüler romanlar egemen ataerkil ideolojiyi yeniden üretirken elitist romanlar buna karşı yıkıcı bir duruş sergiler. Böylece bazen geleneksel toplum düşüncesine kapılan bu aynı kadın, özellikle de bu aynı geleneksel toplum geçiş halindeyse ve moderniteye doğru ilerliyorsa - zorlukları onun ruhunu da sarsar. Romanda dikkat çekilmeye çalışılan erkeğin kadına ilgisizliği, onunla sözlü iletişim kuramaması, kadının yalnızlığı, son olarak resmi ve yasal ayrılıktan çok daha şiddetli olan iki çiftin duygusal ayrılığı, düzenli modern toplum tarafından yaratılan düşüncelerin boyun eğdirilmesinin ve tahakkümünün sonucu olarak ortaya çıkar (Heyderî & Hevasî, t.y.).

Bu hareket, kadın ve erkek için fırsat eşitliğini desteklemek ve kadınların modern toplumda sistematik haklardan yararlanabilmesi için toplumu bilgilendirmeyi amaç edinmesine sebep olmuştur.

Hayatı

Toplumun bu dönüşümünü ve ardından ataerkil toplumun tavrındaki değişikliği apaçık ortaya koyan, toplumun bakış açısı ve düşünce çerçevesine eserlerinde yer veren ve kadınların rolünü ve aktivizm ve tepkisellik düzeylerini incelemenin yanı sıra okuyucunun dikkatini

kadın-erkek ayrımını ortadan kaldırma hareketine çekmeye çalışan çağdaş İran edebiyatının kadın yazarlarından Feriba Vefi,¹ 1341/1962'de Tebriz'de dünyaya geldi. Daha çocuk denecek yaşlarda edebiyata karşı büyük bir ilgisi olan Vefi, gençliğinin ilk yıllarından itibaren öykü yazmaya başladı. Birkaç kısa öyküsü Adine, Dünya-yi Sohen, Çista ve Mecelle-yi Zenân dergilerinde yayımlandı. İlk gerçek anlamda ilk öyküsü "*Rahet Şodî Peder*" (Baba Rahatladın) ismiyle 1367/1988 yılında Adine dergisinde basıldı. Üniversite eğitimi olmayan yazarın edebî kariyeri boyunca beş öykü kitabı, yedi romanı ve çok sayıda edebiyat dergisinde kendisine ait bir dizi öyküsü bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk sahibi olan Vefi, 1377/1998 yılından beri Tahran'da yaşamaktadır (Azîmî & Sadîkî, 1393 hş., s. 94).

Feriba Vefi, günümüz İran edebiyatında disiplinli çalışarak İran'ın bugünkü edebiyatında kadının sesini etkili kılmış ve kabul edilebilir bir konum kazandırmış realist kadın yazarlardan biridir. O, realizm ekolünün diğer yazarları gibi, sadece gerçeği yeniden anlatmakla kalmaz, aynı zamanda problemi küçük parçalara ayırıp asıl sorunu çözmeye çalışır. Yoksulluk, sınıf çatışmaları, sosyal düşmanlık, ataerkil toplumda kadın kimliğinin çarpıklığı, kadına yönelik cinsel şiddet, mutlulukları erkeklerin elinde sona eren ve solan ve ataerkil bir toplumun kurbanı olmuş kimliğini kaybetmiş kadınlarla güvene ihanet gibi olayların ayrıntıları aynı zamanda toplumun acı olaylarını yorumlanması ve toplumun kültür düzeyinin ifade edilmesi Fariba Vefi'nin eserlerinin uygun arka planını ve görünümünü bir hikâye biçiminde oluşturur. Yazar, olayları sanatsal bir bakış açısıyla tartışmanın her aşamasında, eserin hayali veya gerçek dışı olma olasılığını okuyucunun zihninden kaldırarak gerçekçilik belirtilerini açık bir şekilde ortaya koyar.

Vefi, yazım yaşamında büyük bir ilerleme göstermiş ve gerek İran'da gerekse de dünyada birçok ödül almış, eserleri kendine özgü dünya görüşünden, toplumsal inanç ve algılarından esinlenmiştir. Öykülerinde kadın merkezli bir yaklaşımla, kadınların sorunlarını ele alan Vefi'nin eserlerinin teması, kimlik meseleleri, kadınların toplumla ilişkilerini değiştirme girişimleri, seçme hakkı istemeleri ve kaderlerini belirleme gibi konular olmuştur. Yazılarında unutulmuş geleneksel bir ev hanımı kabuğundan çıkmak ve kimlik feryadını duyurmak, farklı görmek ve farklı düşünmek, toplumun ataerkil iktidar geleneklerini görmezden gelen ve kadınlıklarını unutmak ve başkalarının isteklerine göre cinsiyet seçmek istemeyen, önceki zamana göre daha net görülmek ve duyulmak isteyen kadınların protestolarını dile getirmiştir.

Eserlerinde, kadınların zihinsel ve içsel yansımalarını ifade etmek amacıyla kadın ve kadın yazar olmanın sıkıntılarıyla ilgilenen bir yazar olduğunu göstermiştir. Ama kadınsı ve gizemli içselliğini açığa çıkarmamış ve açık bir şekilde okuyucuya sunmamış, aksine okuyucudan hikâyenin kalıbını bir kenara bırakıp içeriğini anlamayı beklemiştir (Hamdeli Daily, t.y.).

Bunlardan hareketle Feriba Vefi'nin ailelerin ve toplumun çeşitli sınıflarının özellikle kadınların toplumsal sorunları ve zorluklarıyla uğraşma endişesi taşıyan sayılı birkaç kadın yazardan biri olduğunu söylemek mümkündür. O, yazarlık alanında kadınların önemli bir varlık göstermesinin nedenini İran'ın toplumsal yaşamı sahnesindeki temel değişikliklerde ve çeşitli alanlarda onların aktif katılımlarında olduğunu düşünür. Kadına ait sorunları açıklamada önceleri, sıkıntılı bir bakışa sahip olan bu varlık gösterme, şimdi gelişme gösterdiğini ve bugünün kadın yazarlarını daha üstün bir form arayışında, ciddi bir bakışla bu mevzuya baktıklarını ifade eder (Telhabî & Turec, 1393 hş., s. 98).

Bu bağlamda sosyolojik kavramlara sıkı sıkıya bağlı olan çağdaş edebiyat, klasik edebiyattan modern edebiyata geçiş olarak kabul edilirken Feriba Vefi gibi yazarlar sayesinde yükselişi gözlemlenebilmiştir. Bu modernist yaklaşıma göre, yerleşik düzene meydan okumak ve değişim çağrılarını yapmak anlamında ütopyik olsa da bir açıdan düzenin reddedilmesidir, fakat aynı zamanda dönüşümü, gelişimi ve dolaşısıyla parçalanmış bir ham gerçekliğin yansımasıdır. Vefi, bireyin durumuyla uzlaşabileceğinin imtiyazlı yerleri olduğunu gözlemleyerek, bir kaderin hikâyesini anlatır. Karakterleri artık tipik varlıklar ve özel tutkuların tezahürleri değil, daha çok derinliklerin, baskıların, gizli dürtülerin, gizli arzuların ve kabul edilmeyen duyguların yansımasıdır (Kianidust & Esfendî, 2015, s. 49). Vefi, modern kadınların durumunu kadın edebiyatı aracılığıyla düzeltme yolunu benimsemiş bir yazardır. Tanıttığı karakterler bazen toplum sahnesindeki hâkimiyetini kaybederek zedelenmiş kimliklerini gösterir. Kimlik, Vefi'nin romanlarında dikkat çeken en önemli kaygısıdır. Yazar romanlarında kendileri ve başkaları hakkında net bir anlam bulamamış kadınlardan bahseder. Genelde karamsarlıkla etrafa bakan kadınlardır.

Vefi, yazarken her zaman kadınların sorunlarına insafıca yaklaşmaya çalışmış ve öykülerinde anlatıcılarının tamamı kadın olmasına rağmen daima bir yazar olarak kendi durumunun ılımlılığını koruma taraftarı olmuş ve bu durum, muhababının bizzat kendisinin algılamasına ve yargılamasına sahip olmalarına sebep olmuştur (Goftogoo, t.y.).

Eserlerinde temsil edilen modern insan, yansımaları aile ortamının çürüten dünyasında acımasızca hissedilen, geleneklerden moderniteye derin bir geçişle işaretlenir. Bu bireyin zihninin hapishanesinde bulunduğu, kendisi tarafından yarattığı şemalar dâhilinde olduğu söylenmeye devam etmektedir. Bir yandan, bu kuşak boşluğu daha da derinleşmekte, diğer yandan sosyal bağlamdaki bu değişikliklerin bir sonucu olarak ciddi bir kimlik krizi ortaya çıkmaktadır.

Bu geçiş deneyimi, geleneksel ahlâkla ve diğer yandan modern düşünce ile donatılmış arketipik karakterlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bu dualiteye karamsar bir gözlemden bakıldığında toplumun uzak durmadığı bir dizi soruna yol açacaktır. Ancak modern düşünce çerçevesinde karakterler, kader ve kaderin tarih boyunca çok önemli bir rol oynadığı klasik romanlarda gördüğümüzden farklı davranırlar. Artık pasif değil, sorgulamaya da maruz kalmıyorlar, daha ziyade mükemmelliği sorgulamaya tabi tutuyorlar ve yaşamlarının hiçbir anlamı olmayacak eylemleri içinde ve orada yaşıyorlar (Kianidust & Esfendî, 2015, s. 49).

Feriba Vefi "Bizim edebiyatımız yapay insanlarla doludur." başlığı altındaki söyleşide bu tür romanlarda kadınla ilişkide erkeklerin varlığının soluk olması ve teğet geçilmesi konusunu değerlendirmesi hususunda şöyle der: "Sanırım biz sadece erkekleri değil kendimizi de tam olarak tanımlıyoruz, çünkü bizim edebiyatımız, etrafımızda yaşayan bireylerle bir benzerliği olmayan insanlarla doludur. Bu ortamda kadınların kendilerini anlatmalarının çok önemli olduğunu düşünüyorum." (Radio Zaman, 1395 hş.)

1 Yazarın hayatı ve eserlerine yönelik bazı bilgiler [www. https://faribavafi.com/](https://faribavafi.com/) adlı internet sitesinden alınmıştır.

Çünkü İran'da edebî eserlerin yazarları çoğunlukla erkek olmuş ve birkaç istisna dışında kadınların sesleri duyulmamıştır. Ama son yıllarda İran'da kadın yazarların sayısı şaşırtıcı bir şekilde artmış, kadın yazarların eserleri okuyucular tarafından memnuniyetle karşılanmış ve İran kültürü alanında sayısız tartışmalara yol açmıştır. Artık İranlı kadınlar kendilerini ifade edebilmiş, seslerini duyurabilmiş ve cinsiyetlerinin tanımında ve imajında söz sahibi olabilmişlerdir.

Bu durum kadınsı bir kimliğin oluşması, insanların inançlarına dayanan gelenek ve değerlerden asla kopamayan sosyal ve kültürel gelişmeler boyunca gelişen bir sürecin karşılığıdır. Bu nedenle yazar da eserlerinde bir kadından beklenen ilkelere sadık kalırken en azından daha fazla özerklik arayan daha bağımsız bir kadın betimlemesi yapar. Daha sonra, uzak bir ilişki ve aile çevresiyle birlikte bir çatışma kaynağı ile karşı karşıya olan bir kadın-bireyden söz eder. Böylece bugünün ve dünyanın nesli arasındaki mesafenin açılmasını, karşılıklı anlayış eksikliğini çalışmalarında etkili bir şekilde dile getirir. İki kuşak arasındaki bu acımasız boşluğu vurgulama isteği kendi içsel dünyalarının algısında da kendi kendini analiz eder (Kianidust & Esfendî, 2015, ss. 50–51).

Edebî Kişiliği

Çağımızın en üretken öykü yazarlarından ve İran edebiyatının önemli kadın yazarlarından olan Feriba Vefi, daha çok kısa öykü anlatı dilini kullanır. Dili sade, akıcı ve gösterişten uzaktır. Genellikle eserlerinin çeşitli bölümlerinin ayrı ayrı başlangıcı ve sonu vardır. Bu özelliğe yazarın şiirsel nesri de eklenirse yazarın anlatıcı dili kısa öyküye daha uygundur denilebilir.

Eserlerinde yaşadığı yılların zamanını, mekânını, bu mekân ve zaman dairesinde yer alan İran ve Batı sentezini yakalayabilmiş aydın bir yazar bakış açısıyla sunar. Hayalî bir yeri değil de, gerçek mekânları anlatır. Romanları zaman olarak kronolojik bir düzen içinde ilerliyor-muş gibi gözükse de, roman içindeki geriye dönüşler bu düzeni bozar.

İlk romanı "*Perende-yi Men*" (Benim Kuşum)'dan bu yana toplumdaki kadınların sorunlarını hafifletmeyi amaç edinen yazar, eserlerinde cereyan eden olayları "kadın" kahramanların merkezinde toplar ve çağdaşları gibi romanlarında kadınca ya da kadın söylemiyle hareket eden kadını ele alır. Daha çok kahramanların ruh hâllerini ve bilinçaltında kalan duygularını işler. Kahramanları da hayali olmayıp düşünen, üzülen, sevinen ve kıskanan kahramanlardır. Genel olarak Vefi, orta sınıf kadınların zedelenen kimliklerinin anlatıcısıdır. Toplumun somut gerçekleri farklı biçimlerde sürekli olarak kadının "insan benliği"ne nüfuz etmekte ve içine sızmakta, öyle ki kadın, onun gücü ve egemenliği karşısında her gün bir şekilde geri çekilmek zorunda kalmaktadır. Feriba Vefi'nin romanlarında kadınlar ana karakterlerdir ve olaylar kadınlar etrafında döner. İsimsiz kadın karakterler, bu yazarın öykü koleksiyonunun özelliklerinden biridir ve kadınların isimsizliği, aslında onların kimliksizliklerinin bir kanıtıdır (Sengtecen & Heyderî, 1396 hş., s. 175).

Yazar, eserin gerçek içsel mesajını bazen açık bazen gizli kinayeye karışık şaka yoluyla muhabata öğretir. Şaka dili bazen şairane, çevresindeki konu ve olayları kuşatır. Bu küçümseyici ince dokunuşlar ailenin ve onun fertlerinin yani anne-baba-kız ve erkek kardeşin irili ufaklı sorunlarından başlar ve toplum seviyesine ulaşır. Feriba Vefi'nin eserlerinde her zaman pekiştirilmiş tüm karanlıkları telafi etmek için sonunda parlak bir nokta vardır. *Perende-yi Men* ve *Terlan* romanlarındaki kahramanların sonunda elde ettikleri, yoğun bir yalnızlık onların çıkış noktalarıdır (Zanan Emrooz, t.y.).

Bad Ez Pâyân (Sondan Sonra) romanı, yine kadın meselelerini ele alır. Ancak yazar, hikâyenin toplumda daha büyük etki yaratması için romanda konu seçiminin yanı sıra özel bir yöntem, olay örgüsü ve anlatım yöntemini kullanmıştır. Karakterlerin eylem ve tepkileri, kadınların kimliğini yeniden kazanma ve yeniden inşa etme girişimidir (Malmir & Zahedi, 2017, ss. 11–64). Genellikle yazarın hikâyelerinin planı, kadınların sosyal ve ailevi sorunlarını ele alan görüşlere dayanmaktadır.

Bu kahramanlar, kalabalık içerisinde yalnızlık sıkıntısını ruhen gerçek mutluluğa dönüştüren gerçek ve doğru hareketle yüksek bir yere oturmuş ve halkın gürültüsünün sabırlı ve sakin izleyicisidirler. Öykünün ana karakterini ümit verici ve parlak bir noktaya bağlamak da hikâyenin son satırlarında belli olur (Zanan Emrooz, t.y.).

Eserleri

Feriba Vefi, edebî kariyeri boyunca beş hikâye seçkisi, yedi roman ve çok sayıda edebiyat dergisinde bir dizi öykü kaleme almıştır. İranlı ünlü kadın şair Pervîn-i İ'tisâmî'nin *Divan'ını* gençler için nesir olarak sadeleştirmiştir. Romanları İngilizce, İtalyanca, Almanca, Fransızca, Norveççe, İspanyolca, Suranî Kürtçe'sine ve Türkçe'ye; tek hikâyeleri ise Rusça, Japonca, Arapça, İsveççe, Türkçe ve İzlandacaya çevrilmiştir. 2017'de *Terlan* romanıyla Alman Litprom Ödülünü kazanmıştır. Almanca'ya çevrilen bu roman ile yazar Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan seçilen on yazar arasından yılın yazarı seçilmiştir.

Perende-yi Men (Benim Kuşum)

Yazarın Türkçeye "*Uçup Giden Bir Kuş*" adıyla çevrilen ilk romanı *Perende-yi Men'in* ilk baskısı 1381/2002 yılında Merkez Yayıncılık tarafından, 29. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1397/2018'de yapıldı. Roman, uzun bir mücadeleden sonra elli metrekairelik bir eve sahip olan, bu konudan mutlu olup ama mutluluğu uzun sürmeyen iki küçük çocuk sahibi kadının hikâyesidir. Eşi Emir'in evi satıp Kanada'ya göç etmek istemesine karşın romanın ana kahramanı Şiva hiçbir yere gitmek istemez. O, geçmişini analiz ederek şimdi yaşadığı yerini bulmaya çalışır. Geçmiş analiz edilirken okuyucu İranlı kadının hayatına dair yeni ve zarif noktaları bulur, acı ve sevinçleriyle birlikte mevcut durumun karmaşıklığıyla karşı karşıya gelir. Eş zamanlı olarak şimdi ve geçmiş arasında gidip dönerken yaşadığı yeri de değerlendirir, kalma ve gitme kavramı hakkında düşünmeye başlar. Anlatıcı, bu düşünme ve iç gözlem içinde herkesin kendisi için bir kuş olduğunu ve kendisinin de bir kuşunun olup olmadığını sorduğunun farkına varır.

Terlan

Feriba Vefi'nin ikinci romanı "*Terlan*" 192 sayfa olup ilk baskısı Tahran'da Merkez Yayıncılık tarafından 1382/2004'de, 25. baskısı yine aynı yayınevi tarafından 1397/2018'de yayımlandı. Altı ana bölümden oluşan kitapta her bölüm farklı sayılarda alt bölümler içermektedir. Sıra-sıyla; birinci bölüm dört, ikinci bölüm on, üçüncü bölüm on bir, dördüncü bölüm altı, beşinci bölüm on ve altıncı bölüm yedi alt bölümden

oluşmaktadır. 2017'de 2017 Alman Litprom Edebiyat Ödülünü alan "Terlan" romanı, okuyan ve düşünen ve yazarlık sevdasında olmasına rağmen ailevi ve sosyal sıkıntılar nedeniyle yakın arkadaşı Rana ile birlikte polislik mesleğini seçen Terlan adında uzun boylu ve içine kapanık Tebrizli bir genç kızın macerasıdır. Siyasî eğilimleri de olan Terlan ve Rana gerek aile içi gerekse çevreden gördükleri baskıdan uzaklaşmak adına polis eğitimi almak için Polis Okulu'na girerler.

Roya-yi Tebbet (Tibet Hayali)

Yazarın üçüncü romanı olan "Roya-yi Tebbet" in ilk baskısı 1384/2005 yılında Merkez Yayıncılık tarafından, 22. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1398/2019 yılında yapıldı.

Roman, öykü kahramanı Şule tarafından uyuyan kardeşine hitaben başlar. O, yavaşça okuyucuyu, yaşamları özgürlük ve adalet arayışına düğümlemiş bir neslin yaşama götürür.

Okuyucu yavaş yavaş onların aşkları, umutları, şüpheleri ve yenilgileriyle tanışır. Gerçek duyguların saklanması ve yaralanmasından haberdar olur. Şule, ilişkilerin çelişkilerini fark eden ve onlardan uzaklaşmak isteyen bilinçli bir anlatıcıdır. İlk aşktan mutsuz bir şekilde, başka güvenli ve duygusal bir ilişki arar. Eserin diğer kahramanlarından Şiva, kendi yaşam öğretilerine tekrar baktığında onları eleştirir. Furuğ sevgisine sadık; Cavid ise inançlarıyla maddi çıkarları arasında bir uzlaşma istemektedir. Hapishaneden çıkan Sadık, hayatına tekrar bakar ve kuşkuları onu yeni bir görüşe yönlendirir. Bu seferki arzusu Tibet'e seyahat etmektir. Öykünün sonunda anlatılanların Şiva'nın da bulunduğu bir hayalden ibaret olduğu okuyucu tarafından anlaşılır.

Tibet'in rüyasında herkes bir şeyler arar. Sevgi, empati, umut, güven ve anlayış. Yaşamak ve sevmek için daha iyi bir yer olan bir dünyayı aramak. Gerçekleşmeyen ancak yine bir hayal olarak kalan bir hayal.

Razî Der Kûçehâ (Sokaklardaki Sır)

Yazarın dördüncü romanı olan "Razî Der Kûçehâ"nın ilk baskısı 1386/2007 yılında Merkez Yayıncılık tarafından, dokuzuncu baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1396/2017 yılında yapıldı.

Humeyra, babasının başucunda, hayatının son anlarında yanında bulunurken aynı zamanda çocukluk dönemlerine ve çocukluğundaki sokaklara, annesi Mahruh ve arkadaşı Azer'e doğru seyahat eder. Sokak daracıktır ve kendine özgü bağlantıları vardır. Okuyucu Humeyra ile birlikte evden sokağa çıkar ve küçük, cesur maceralarıyla hayatı yaşamaya başlar. Humeyra ve Azer sokaklarını, evlerini ve insanlarını birlikte keşfedip büyürler. Ancak sokak hirs ve cesarete tahammül etmez ve asi Azer'i en uzun ağacın üzerinde yakar. Öykü, Mahruh'un sıkıntı ve kuşkuyla evine döndüğünü hatırlaması ile sona erer.

Mah Kamil Mi Şevad (Dolunay Tamamlanıyor)

1389/2010 yılında Merkez Yayıncılık'tan çıkan, ilk baskısından sonra sekizinci baskısı yine aynı yayınevi tarafından 1397/2018 yılında yapılan ve 103 sayfadan oluşan "Mah Kamil Mi Şevad," kısa roman türünde kaleme alınmıştır. Bu romanda konu edinilen hikâyede düzen sıra dışıdır ve hikâyedeki olayların bir zaman ve mekân düzeni yoktur. Romanın ismi bu hikâyenin özeti gibidir adeta. Aslında eserde yazar, yolculuğun metaforundan faydalanmak suretiyle içe doğru bir yolculuk da yapmaktadır. Roman, kahramanın sonunun nereye varacağını bilmediği bir yolculuğa tereddütlü hazırlanmasıyla başlar ve bu yolculuk sırasında kendini bulmasıyla sona erer.

Bad Ez Pâyân (Sondan Sonra)

Yazarın altıncı romanı olan "Bad Ez Pâyân"ın ilk baskısı 1392/2013 yılında Merkez Yayıncılık tarafından, 8. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1396/2017 yılında yapıldı.

Roman Memzer'in İsveç'ten anlatıcı ile birlikte Tebriz'e gitmek üzere başlayan yolculuk süresinde geçer. Bu yolculuk anlatıcının geçmişine yolculuğunu da içeren üç günlük bir gezidir. Ruya ve Memzer her biri bir şeyler aramaktadır. Bu yolculuk esnasında bu iki kahraman birkaç düğüm noktasında buluşurlar ve diğerini anlama yeteneği kazanırlar. Roman, geride kalanlar ile ayrılmak zorunda kalanların deneyimlerine bir yaklaşımdır. Romanın başlangıcında kopuk bir ilişkiyle karşı karşıya kalınırken öykünün devamında her şeyin karakterler içinde olup bittiğini ve daha bilinçli bir yaklaşım gerektirdiği anlaşılır.

Rûz-i Diger-i Şûra (Şûra İçin Bir Başka Gün)

Feriba Vefî'nin son romanı "Rûz-i Diger-i Şûra" (Şûra İçin Bir Başka Gün) 328 sayfa olup ilk baskısı 1397/2018 yılında Tahran'da Merkez Yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Şûra İçin Bir Başka Gün romanı Ermenistan havaalanında bir sahneyle başlar ve otuz saat sonra aynı havaalanında sona erer. Romanda Şûra'nın bu kısa gezisine paralel başka bir hikaye daha yer almaktadır. Şûra'nın Rezağî ailesi ile olan evliliğini içeren hikâyede, bir taraftan yaşanan çatışma ve gerilimler anlatılırken diğer taraftan Rezağî ailesinin en büyük oğluna organ nakli yapılmasına denk gelen Şûra'nın Bijen ile olan evliliği konu edinilmektedir. Bir yanda hasta bedeni yeniden canlandırma, diğer yandan ise işlevsiz bir evlilik ilişkisi olan iki farklı olayın nihayetinde aynı sona varması. Şûra'yı kendisi ve etrafındaki dünya hakkında yeni bir algı dünyasına taşıyan bir deneyim. Romanın sonundaki Şûra artık romanın başındaki kız değildir. Çıktığı kısa yolculuğun sonuna gelmiş gibi görünse bile başka bir yolun eşiğindedir.

Öykü Seçkileri

Der Omg -i Sehne (Sahnenin Derinliğinde)

Yazarın ilk öykü seçkisi olan "Der Omg-i Sehne" 1375/1996 yılında Çeşme Yayıncılık tarafından, 7. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1395/2016 yılında yapıldı.

Bu öykü seçkisi Feriba Vefî'nin ilk öykü kitabı olup on dört öykü içermektedir. Bu kitaptaki öyküler sosyal temaları içerir ve insanların özellikle kadınların ve çocukların fakirlik, yoksulluğuna ve hayatın getirdiği sıkıntılara odaklanır. Hapiste olan annesi ile görüşmeye götürülen bir çocuğun öyküsüyle başlar. Yaşlı bir babanın acı çeken ölümü, hapisteki annesinden ayrılmak zorunda kalan bir çocuk, doğum için

hastaneye götürülen mahkûm bir kadın, sevgili kuşunun başını kesen bağımlı oğlu olan bir anne, yüzmek isteyen ancak kendisine çocuk bakımı emanet edilen ve sahili terk edemeyen bir kadın...

Hetta Vaktî Mî Hendîm (Gülerken Bile)

Yazarın ikinci öykü kitabı olan "*Hetta Vaktî Mî Hendîm*" 1378/1999 yılında Merkez Yayıncılık tarafından, 14. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1397/2018 yılında yapıldı.

Yirmi iki kısa öykü içerir. Vefi, bu kitapta ilk hikâye kitabından uzaklaşır ve daha kişisel temalara yönelir. Bu kitaptaki dili kısa ve sadedir. Karakterleri inceler ve onların bastırılmış bazen bilinmeyen duygularını gösterir. Bu kitap gizli neşe, şaşkınlık, korku ve kaybolma anlarıyla doludur. Kitabın ilk öyküsü dört kadının ihanetlerini içerir.

Der Râh-i Vilâ (Villa Yolunda)

Yazarın üçüncü öykü kitabı olan "*Der Râh-i Vilâ*" 1387/2008 yılında Çeşme Yayıncılık tarafından, 9. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1396/2017 yılında yapıldı.

Bu kitap Feriba Vefî'nin bu kitabı dokuz öykü içerir. Öykü birbirine yakın yaşayan ama birbirini anlamaktan uzak insanların öyküsüdür. Öykülerin büyük çoğunluğu günlük yaşamda geçer. Öyküde genç bir kadının iki çocukla bir villaya gitmesi anlatılmaktadır. Fakat istememesine rağmen yaşlı ama hayat dolu annesini de beraberinde götürmek zorunda kalır. Öykünün sonunda anne-kız kısa fakat zor yolculuktan sonra aralarında empati kurmayı başarabilirler.

Bu öykü İngilizceye çevrilmiş ve Monir Geydi rejisörlüğünde kısa bir film yapılmıştır.

Heme-yi Ofog (Ufuğun Tamamı)

Yazarın dördüncü öykü kitabı olan "*Heme-yi Ofog*" 1389/2010 yılında Çeşme Yayıncılık tarafından, 3. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1393/2014 yılında yapıldı.

Sekiz öyküden oluşan kitapta çoğu hikâye günümüz kadınlarının korkularını ilgilendiren ve şiddeti, yanlış anlaşılmaları, korkuları, kültürel ve ekonomik yoksulluktan kaynaklanan acıları dile getiriyor. Bu öykülerde, anlatıcılar kendilerini ve çevrelerindeki dünyayı daha iyi anlama arayışındadırlar. Kitap bir falcının evinde kendisiyle yüzleşen "Fal-i Senuber" başlıklı öyküsüyle başlar ve "Ölümlü Yüzleşmek" başlıklı öyküyle sona erer. "Derbeder ve Özgür" adlı öyküde ise özgürlük arayan bir kadın konu edinilmiştir. Aşkın intikamla sonuçlanmasıyla öykü biter.

Öykülerden hiçbirinde tuhaf olaylar ve şok edici maceralara rastlanmaz. Değişim, çoğu zaman insanların içsel bilişinde gerçekleşir. Öykülerin formu karmaşık değildir, yazarın dili sade, akıcı ve gösterişten uzaktır.

Bî Bâd, Bî Pâru (Rüzgârsız, Küreksiz)

"*Bî Bâd, Bî Pâru*" 1394/2015 yılında Çeşme Yayıncılık tarafından, 6. baskısı da yine aynı yayınevi tarafından 1397/2018 yılında yapıldı.

Bu öykü kitabında yer alan on iki hikâye insanların ve özellikle kadınların korku ve endişelerini içermektedir. Kitap göçmen bir kadının hayat hikâyesiyle başlar ve okyanusun üzerinde uçan bir kuşun öyküsü ile biter.

Feriba Vefî öykülerinde ana kahraman çoğunlukla kadınlardır ve İranlı kadınların yaşamını konu edinir. Bu kadınlar evlilikte hayal kırıklığına uğramanın, erkeklere bağımlı hareket etmenin nedenlerini ve zaman zaman da bu durumdan kurtuluşun arayışındadırlar. Bazen sessizdirler, bazen feryat ederler, bazen zor durumdan kaçarlar, bazen cesurca yüzleşirler, bazen zor şartlarına hayal kurarak karşı koyarlar, bazen can sıkıcı kâbusları ve başarısızlıklarıyla mücadele ederler. Seyahat, hayal, arkadaşlık, ölüm, aşk, isyan, sadakat, şüphe ve kurtuluş öykülerde öne çıkan temalardır.

Yazarın Başka Dillere Çevrilmiş Olan Kitapları

Perende-yi Men: Türkçeye *Uçup Giden Kuş* olarak çevrilen eser ayrıca Almancaya, İngilizceye, İtalyancaya, İspanyolcaya, Suranî Kürtçesine ve Azericeye çevrilmiştir.

Razî der Kûçehâ: Sokaklardaki Sır, Fransızca ve Norveççeye çevrilmiştir.

Hetta Vektî Mî Hendem: Gülerken Bile, Azeri Türkçesine çevrilmiştir.

Roya-yi Tebbet: Tibet Hayali, Almanca ve Surani Kürtçesine çevrilmiştir.

Yazarın Aldığı Ödüller

Perende-yi Men:

3. Huşeng Golşîrî Kurumu Ödülü

2. Yelda Edebiyat Ödülü

Mehregan Edebiyat Kurumu tarafından takdir belgesi

İsfahan Edebiyat Kurumu tarafından takdir belgesi

Terlan

Mehregan Edebiyat Kurumu tarafından takdir belgesi

2017 Alman Litprom Edebiyat Ödülü

Roya-yi Tebbet

1384 hş. yılında Huşeng Golşîrî Kurumu Ödülü

1385 hş. yılında 7. Mehregan Edebiyat Ödülü

Heme-yi Ofog

1393 hş. yılında Tebriz'de yılın en iyi öykü kitabı seçildi.

Bî Bâd Bî Parû: Küreksiz Rüzgârsız

1396 hş. yılında Ahmed-i Mahmud Edebiyat Ödülü

Diğer Ödülleri

Çilçerağ dergisi tarafından verilen ödül

Sonuç

Edebiyatın tanımlayıcı özelliklerinden biri, çoklu anlamlar ve etkiler yaratma yeteneğidir. Geçmişten günümüze kadar gerek geleneksel gerekse batılı edebiyat ekolleri ve teorileri, okuyuculara yol göstermesi amaçlanarak yazarlar tarafından bir iletişim aracına dönüştürülmüştür. Farsça edebî metinleri de yazar üslubunu ve kendine özgü özellikleriyle olan bağlantısını açıklamak için kullanmıştır. Buradan hareketle Feriba Vefî de, düşüncelerini dillendirmek için özgün kavramlarıyla konuyu seçmenin yanı sıra özel yöntemler, planlar, işaretler ve anlatım yöntemleri kullanmış, düşüncelerini anlatmak için konu ile hikâye yöntemleri arasında bağ kurarak daha büyük kitlelere ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca yazar, olayları sanatsal bir bakış açısıyla tartışmanın her aşamasında, eserin hayali veya gerçek dışı olma olasılığını okuyucunun zihninden kaldırarak gerçekçilik belirtilerini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma anket, odak grup çalışması, klinik araştırma, deney ve veri toplaması gibi konuları içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek alınmadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study is among the studies that do not require ethics committee permission since it does not include subjects such as survey, focus group, clinical research, experiment and data collection.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Azîmî, Z., & Sadîkî, İ. (1393). Berresi-yi Mesail-i Müşterek-i Zen Der Do Dastân-i Çerağhâ Râ Men Hâmûş Mikonem Ez Zoya Pirzâd u Perende-i Men Ez Feriba Vefî. *Feslnâme-yi Tehassos-i Motâle'ât-i Dastânî*, 2(4).
- Heyderî, İlahe- Heyderî, Fatime- Hevasî, Muhammed Rıza, Berresi-yi Çaleşha-yi Sunnet ve Modernite der Roman-i Perende-yi Men Neveşte-yi Feriba Vefî. Erişim Adresi: <https://elmnnet.ir/article>. Erişim Tarihi: 10.02.2023.
- Kianidust, M. & Esfendî, E. (2015). Crise de la modernité dans les œuvres d'Annie Ernaux et de Fariba Vâfi. *Revue des Études de la langue française*, Septième année, 13, Automne-Hiver Crise.
- Malmir, T., & Zahedi, C. (2017). The analysis of narrative structure of Bâd Ez Pâyân novel by Fariba. *Literary Arts*, 9(2), 53–66.
- Mir Âbidînî, H. (1386). Sad Sâl-i Dâstan-nivîsî der Irân. *Tahrân*, ss. I–IV.
- Hamdeli Daily. (t.y.). Erişim Adresi: <http://hamdelidaily.ir/>. Erişim Tarihi: 15.08.2019.
- Fariba Vafi. (t.y.). Erişim Adresi: <https://faribavafi.com/>. Erişim Tarihi: 15.08.2019.
- Goftogoo. (t.y.). Erişim Adresi: <http://goft-o-goo.blog.ir/tag/>. Erişim tarihi: 18.09.2019.
- Radio Zamanah. (1395 hş.). Erişim Adresi: <https://www.radiozamanah.com/269588>. Erişim Tarihi: 25.07.2019.
- Sengtecen, Z. M. & Heyderî, F. Tehlil-i Huvîyyet ve Caygâh-i zen der Sevuşun-i Simin Danişver ve Perende-yi men- Feriba Vefî. *Feslnâme-Yi Tehassosi-Yi Tefsir Ve Tehlil-i Mutun-i Zebân ve Edebbiyât-i Fârsî*. Sa. 34 Kış.
- Telhabî, M.-E., & Turec, L.-Y. (1393). Gabil-i Te'mmol-i Roman-i Mah Kamil Mî Şevad Eser-i Feriba Vefî ez Menzer-i Sebk-i Şinasi-yi İntigadî. *Feslnâme-yi Tehassosi-yi Tehlil ve Negd-i Metun-i Zebân ve Edebiyyât-i Farsî*, Sa. 20 Yaz.
- Yâhakkî, M. C. (1378). *Cûybâr-i Lehzeâ*. Tahrân.
- Zanan Emrooz. (t.y.). Erişim Adresi: <http://zananemrooz.com>. Erişim Tarihi: 28.06.2019.

What Makes an Immigrant Prisoners Satisfied? The Case of Afghans in Turkey

Göçmen Mahkumların Yaşam Memnuniyeti: Türkiye'deki Afganların Durumu

Songül GÜL

Department of Economics, Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Ağrı, Turkey

ABSTRACT

This article aims to evaluate the life satisfaction of immigrant prisoners placed in a prison in eastern Turkey by focusing on economic and non-economic factors. A questionnaire was applied to 90 male prisoners in this prison. The dependent variable is a standard life satisfaction question, ranging from 0 (not at all satisfied) to 10 (completely satisfied). The data used in the study were analyzed with the ordinary least squares (OLS) regression analysis method. Findings show that household income satisfaction positively affects inmates' happiness. A statistically significant difference was found between the mean happiness before and after migration. There has been a significant decrease in the happiness of individuals who have been imprisoned after migration. Factors such as satisfaction with the length of stay in Turkey and being informed about legal rights have positive effects on life satisfaction. As the level of education increases, the happiness of individuals decreases.

Keywords: Afghan immigrant, income, legal rights, life satisfaction, prisoners

ÖZ

Bu makale, Türkiye'nin doğusunda bir cezaevine yerleştirilen göçmen hükümlülerin yaşam doyumlarını ekonomik ve ekonomik olmayan faktörlere odaklanarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Anket cezaevinde bulunan 90 erkek mahpusa anket uygulanmıştır. Bağımlı değişken, 0 (hiç memnun değilim) ile 10 (tamamen memnunum) arasında değişen standart bir yaşam memnuniyeti sorusudur. Çalışmada kullanılan veriler OLS regresyon analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Bulgular, hanehalkı gelir memnuniyetinin mahkumların mutluluğunu olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Göç öncesi ve sonrası ortalama mutluluk arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Göç sonrası hapsedilen bireylerin mutluluklarında önemli bir azalma olmuştur. Türkiye'de kalış süresinden memnuniyet, yasal haklar konusunda bilgi sahibi olmak gibi faktörlerin yaşam doyumunu üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin mutluluğu azalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahkumlar, gelir, yaşam memnuniyeti, Afgan göçmenler

Introduction

Going from one place to another has become much easier and faster than before, thanks to significant progress in communication and transportation technologies. The fundamental purpose of people migrating from one place to another is to increase their quality of life. For this purpose, millions of people migrate every year through legal and illegal means. This migration for the sake of a happier life brings about numerous economic, social, and cultural changes in the origin country and in the country of destination. The question as to whether these people in time lead to fundamental transformations in the country into which they migrate as well as the one they migrate from has attracted the attention of researchers of happiness economics. Mostly starting in the fields of sociology and psychology, happiness studies started to appeal to different disciplines, and researchers started to focus on migration after 2005 as well (Hendriks, 2015). The fundamental research questions in this area include the conditions under which these people are motivated by the drive to lead better lives to become happy and the degree to which they become happy, which countries they tend to migrate to, whether migrating to richer countries brings more happiness, whether increased income after migration is sufficient enough to increase happiness, and how happiness levels of the people left behind and those in the

Received/Geliş Tarihi: 24.02.2023

Accepted/Kabul Tarihi: 04.08.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 15.09.2023

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Songül GÜL

E-mail: ssongulgul@gmail.com

Cite this article as: Gül, S. (2023).

What makes an immigrant prisoners satisfied? The case of Afghans in Turkey. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 224-230.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

origin country are affected (Gül, 2020). Studies that look into immigrants' happiness show that people who migrate to richer countries are happier (Bartram, 2013; Nikolova & Graham, 2015; n.d.). There are also studies that contract those who conclude that migrating to richer countries brings more happiness. For example, in an experimental study, the happiness of individuals who, as a result of a raffle, were awarded to migrate to New Zealand were analyzed, and these immigrants had almost the same happiness level as those who stayed behind despite having their income increased by a couple fold (Stillman et al., 2015). There are also studies that focus on the happiness difference between the immigrants, the people in the country of destination, and those in the origin country. Some studies report that immigrants are less happy than the people in the country of destination (Safi 2010; Baltatescu 2005; Ullman & Tatar 2001, while some other studies report the opposite (Gül 2017). Some of the studies in this area relate to the reference groups or different ethnic groups in the same country with whom the immigrants compare themselves. The identity of the reference group with whom the immigrants compare themselves has an impact on their life satisfaction. For example, in a study by Gökdemir and Dumludağ (2012) on immigrants of Turkish and Moroccan origin living in the Netherlands, Turkish immigrants were reported to be less happy than Moroccans despite having higher income and lower unemployment levels, and the study showed that they did not place much importance on absolute income and had a tendency to compare their income and social status with the Dutch people. While some studies focus on the impact of domestic migration on happiness (Melzer, 2011; Nowok et al., 2013), some others look into the relationship between the intention to migrate and the individual happiness (Chindarkar, 2014; Lovo, 2014).

There are a number of studies focusing on the quality of life of people in prisons from various perspectives (Combalbert et al., 2019; Crewe et al., 2011; Liebling & Arnold, 2004; Mooney et al., 2002). These people who are devoid of their freedom tend to be unhappy compared to the people outside (Boothby & Durham, 1999; Diamond et al., 2001). Zamble (1992) was one of the first researchers to study life satisfaction in prisons. This study showed that the inmates experience negative emotions such as anxiety and depression in the early years of their imprisonment, and that these emotions mitigate in time. However, the participants in the study stated that the general quality of life was negative, which did not change in time. As a result of imprisonment, people experience deprivation, and the emotional traumas caused by the imprisonment lead to feelings of self-depreciation, anxiety, depression, high demoralization, and shame (Massoglia, 2008; Porter & Novisky, 2017; Pishkin & Thorne, 1973; Schnittker et al., 2012). Furthermore, the biggest challenges faced after imprisonment were listed as being separated from family members and friends, restriction of freedom, conflicts with other inmates, and conditions of the prison cells (Adams, 1992).

There are studies in the literature concerning how people adapt to life in prison and what affects this adaptation (Clemmer, 1940; Irwin & Cressey, 1962; Zamble & Porporino, 2013). Some studies indicate that despite negative conditions in prison, individuals are inclined to adapt to these conditions. For example, it was shown that the time spent in prison can have an impact on adaptation (Clemmer, 1940, 1950; Lutze, 2001) and that inmates who have spent a long time in prison tend to have increased participation in work and other activities in prison and sever their connection with people outside (Cobden & Stewart, 1984).

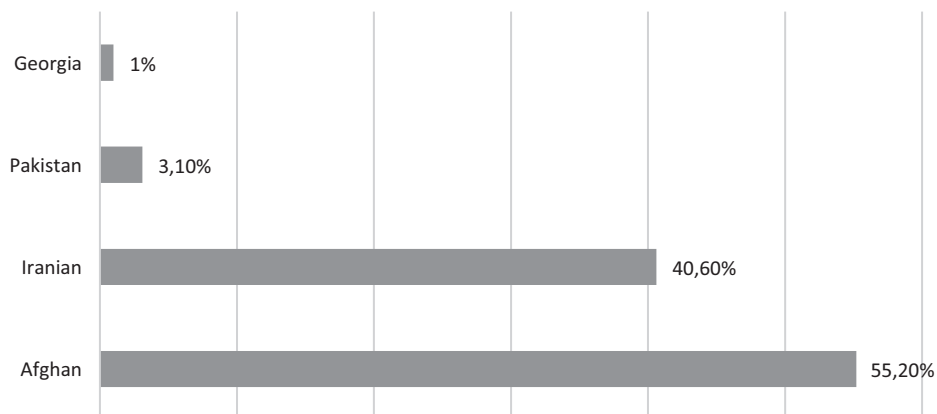
There are currently no studies in the literature on immigrant inmates. Studies on immigrants in terms of happiness usually focus on social, psychological, economic, and cultural changes experienced by immigrants during or after immigrating (Borjas, 1989; Gökdemir & Dumludağ, 2012; Melzer & Muffels, 2012; Veenhoven, 1991). Studies also focus on the relationships between immigrants from countries with different levels of development and the natives in the country they immigrated into as well as the relationships between immigrants and stayers or between generations of immigrants (Bartram, 2011; Melzer n.d.; Safi, 2010; Stillman et al., 2015). This study stands out as the first one in both literatures.

In light of the literature discussed above, in this study, economic and non-economic variables such as household income level, household income satisfaction, language proficiency, and the length of stay, which affect the life satisfaction of immigrants in prison, who are generally a disadvantaged group in the society, were examined. As far as we know, this study will be the first study with this sample group both in the field of migration and happiness.

Sample and Methodology

In this paper, OLS model was employed to evaluate the role of several economic and non-economic factors such as absolute income, education, information about legal rights and the length of stay in prison with the aim of explaining happiness levels of immigrant inmates in the East of Turkey. The data to be analyzed to answer the research questions were gathered as part of a survey about life satisfaction and economic/non-economic factors in the city of Agri in 2018. The city of Agri is situated in the Eastern border of Turkey and is the first destination especially for people who enter the country on foot or by means of human traffickers. This study does not differentiate the immigrant inmates as regular or irregular immigrants. The survey was conducted only in the men's prison as there were no female immigrant inmates. Each of the 90 immigrants in the prison voluntarily agreed to take part in our survey. The questionnaire used in the study was provided both in Turkish and in Persian translation and was conducted face to face accompanied by a psychologist who speaks in their native language for immigrants who do not speak Turkish. Necessary permissions (Ministry of Interior Presidency of Migration Management and Ministry of Justice) were obtained from all relevant ministries for the study. Ethics committee approval was received for this study from Atatürk University Presidency of Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 15.11.2017, Number: 88656144-000-E.1700322271). The data used in this were supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit. As many of the important questions asked in the study were left unanswered by the inmates, only the questions that have been given full responses have been included in the analysis. This is one of the most important constraints of the study. The survey includes immigrant inmates who are 18 years or older. About 87.5% of the inmates who have participated in the study were incarcerated due to offenses such as charges connected to selling drugs, while the remaining 12.5% were incarcerated with murder, human trafficking, sex crimes, and forgery. Afghan immigrants constituted 55.20% of the inmates (Figure 1).

Figure 1.
Nationalities of Immigrant Inmates.

Many scales are used to measure life satisfaction. These scales are accepted worldwide and have high reliability and validity. There are many life satisfaction questions. Life satisfaction was measured by using a standard question: All things considered, how satisfied are you with your life as a whole nowadays? This variable is measured with an 11-point Likert scale ranging from 0 (extremely dissatisfied) to 10 (extremely satisfied). Marital status, education level, age, language proficiency, vocational education in prison, information about legal rights, household income, household income satisfaction, the length of stay in prison, and the length of stay in Turkey are the independent variables included in the study. The collected data were processed in the Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) 21.0 statistical package (IBM Corp.; Armonk, NY, USA). The data that was subject to analysis have been tested for normal distribution, and it has been determined that there is no multicollinearity by examining the variance inflation factor (VIF) values.

The level of education was asked in six categories as illiterate, primary school, middle school, high school, higher education/bachelor's degree, and master's degree. Marital status was asked in 4 categories as married/living together, widowed, separated/divorced and single, after which was coded as married = 1, single = 0. Language proficiency was asked in three categories as I can't speak it at all, I can speak it a little, I can speak it, and then since there was no one who didn't speak the language at all, it was coded as I can speak it = 1, I speak it a little = 0.

Life satisfaction was analyzed based on the individual responses to this question: all things considered, how satisfied are you with your life as a whole these days? Respondents were asked to check where they were on an ordinal scale ranging from 1 (completely dissatisfied) to 10 (completely satisfied). In a basic form, the formula of the hypothesis used for life satisfaction in the cross-section model is as follows:

$$S_i = \alpha_0 + X_i\beta_i + Z_i\gamma_i + .. + \varepsilon_i$$

S_i represents dependent variable, which is life satisfaction. X_i represents economic factors included in the independent variables. Z_i represents the group of non-economic variables included in the independent variables.

Findings

It will be useful to provide some statistical information before presenting the results of the model. Tables 1 and 2 show the descriptive statistics in terms of economic and non-economics factors.

H0: There is no difference between the mean happiness before and after migration.

H1: There is a difference between the mean of happiness before and after migration.

While the average of happiness before migration is 2.03 ± 2.43 in the research group, the average of happiness after migration was 5.82 ± 3.08 . A statistically significant difference is found between the mean happiness before and after migration ($p < .01$). Therefore, the *H0* hypothesis is rejected. Hypothesis tests allow us to determine if there is a significant difference between groups, but they do not provide information about the effect and magnitude of this difference. Therefore, the value that allows us to see the effect of this difference is the effect size value. The eta-squared value shows us the explanatory power of the independent variable on the dependent variable (Cevahir, 2020; Pallant, 2017). The effect size of this detected difference is Eta squared (η^2) = 0.52, indicating that 52% of the total variance is explained by the factor. It is seen that the effect size of this difference is 0.72 (large effect).

Table 1.
Comparison of Averages of Happiness Levels Before and After Migration

Life Satisfaction	n	Mean	Standard Deviation	t	P
After immigration	90	2.03	2.43	-9.918	.000
Before immigration	90	5.82	3.08		

Table 2.
Descriptive Statistics of Variables

	Mean (Satisfaction)	Standard Deviation
Marital status		
Married	1.361	0.297
Single	2.767	0.402
Education level		
Illiterate	2.125	0.364
Primary school	1.956	0.442
Secondary school	1.894	0.611
Age		
Young age	2.380	0.352
Lower mid-age	1.606	0.426
Upper mid-age	1.500	0.763
Language proficiency		
I can speak it a little	2.105	0.639
I can speak it	2.014	0.280
Vocational education in prison		
Yes	1.863	0.293
No	2.500	0.521
Information about legal rights		
I am not informed at all	1.969	0.313
I am somewhat informed	1.951	0.483
I am informed	3.200	1.019
Household income satisfaction		
I am not satisfied at all	1.081	0.252
I am not satisfied	3.083	0.583
I am a little satisfied	2.83	0.584
I am satisfied	4.100	1.129
Household Income		
200 \$ or lower	1.754	0.296
201–400 \$	1.875	0.718
401–600 \$	2.500	0.724
601\$ or higher	3.111	1.006
Length of stay in prison		
2 years or less	1.857	0.314
2.1–4 years	2.440	0.526
4.1 or more	2.000	0.833
Length of stay in Turkey		
3 years or less	1.740	0.137
3.1–6 years	5.157	0.157
6.1–9 years	7.600	0.244

In line with the literature, life satisfaction immigrant inmates is lower compared to the individuals living outside of prison (Diamond et al., 2001). Research into happiness shows that immigrants are generally unhappier than the natives (Baltatescu, 2005). According to World Happiness Report in the year 2018 when the study was carried out, happiness mean of people of Turkey was 5.483 while those of foreign birth in Turkey was 5.488. Results of the study indicate that immigrants in prison are unhappier than both natives and other immigrants in Turkey. Literature shows that immigrants are happier than stayers (Erlinghagen, 2011). The happiness mean of the inmates' origin countries in accordance with the same 2018 data for Afghanistan, Iran, Georgia, and Pakistan were respectively 3.63, 4.70, 4.34, and 5.47. When compared with happiness mean in the origin country for the immigrants outside of prison in Turkey, they are shown to be happier than people in their origin country while inmates in prisons in Turkey are unhappier than the people in their origin country. This negative difference in happiness levels can be explained via the negative mood and conditions resulting from having their freedom restricted.

In the literature, married people are generally found to be happier than single people (Myers, 1999; Oswald, 1997); whereas our results demonstrate that single inmates are much more satisfied than married inmates. It is known in the literature that better education is positively correlated with happiness; however, if higher levels of education are accompanied by higher levels of aspiration, it can have a negative impact on happiness (Nikolaev, 2016; Ruiu & Ruiu, 2019; Stack & Eshleman, 1998). When compared to the literature, our results indicated the opposite. In the prison, there is a vocational education to develop inmates' occupational skills (Carruthers & Jepsen, 2020). Increased aspiration that is a result of increased level of education can reduce individuals' happiness. Inmates receiving occupational skills training are observed to be more unhappy.

We asked every respondent to report their total household income. On average, inmates with high household income are more satisfied than those with low household income. The most satisfied inmates are those whose household income is 601\$ and more. Being satisfied with their household income was one of the factors which increased inmates' satisfaction level. Generally, there is a U-shaped

relationship between age and happiness (Blanchflower & Oswald, 2008; Clark, 2003). In our sample, younger inmates were found to be more satisfied than older inmates. Language proficiency facilitates adaptation and has a positive impact on happiness as it enables immigrants to create their own social circles, to establish better relationships, and to improve their socio-economic status as well as their mental and physical health (Brunner, 1997; Mahroum, 2001; Schultz et al., 2008). In our study, there were no inmates that did not speak at all the language in the country of destination. There is no statistically significant difference between inmates with high language proficiency and those with low language proficiency. There are several studies that show that as opposed to the traditional theory which puts forward that the longer the duration of stay for the immigrants, the happier they will become, longer duration of stay in the country of destination might actually indicate lower levels of happiness (Hendriks & Bartram, 2019; Obućina, 2013). It is believed that with longer durations spent in the country of destination, individuals get used to these conditions and compare themselves less with their origin country, raising their reference points and aspiration levels, resembling more to the native people (Hendriks et al., 2018). When asked about their duration of stay in the country and in prison, the immigrant inmates indicated that their life satisfaction increased as they stayed longer in prison and in the country. While longer stays in prison do not lead to a significant increase in happiness, staying longer in the country leads to a significant increase in happiness levels. Questions about whether they are informed with regards to their legal rights in the country of destination revealed that those who are informed about their legal rights are happier.

In Table 3, regression analyses were used to analyze life satisfaction of inmates by taking into account sets of co-variables such as age, marital status, education level, vocational education in prison, household income, household income satisfaction, length of stay in Turkey, length of stay in prison, and information about legal rights and language proficiency.

Household income satisfaction was shown to be positively and significantly correlated with life satisfaction. Since the majority of the people living in prison do not have the possibility to earn an income (except for the rare occasions of taking part in income generating activities inside the prison, for which participation is voluntary, and those who have a business outside run by others), they require their family's support. Furthermore, it is believed that knowing their family is financially stable will have a positive impact on the psychology of these individuals. It can be said not having to worry about the welfare of their family outside and having an opportunity to benefit from this financial income will increase the inmates' happiness. On the other hand, there is a statistically significant negative relationship between life satisfaction and education. The higher their level of education is, the unhappier they are. Education is believed to increase happiness in two ways: first, through the positive impact as a result of self-confidence and self-evaluation, and second, through the social status, better income, opportunity to find better jobs more easily, and health brought by education (Cuñado & de Gracia, 2012). Lack of access to the positive contributions of education reached in these two ways may be why inmates with better education are unhappier. The literature points to a negative correlation between the duration of stay in the country of destination for the immigrants and their happiness (Obućina, 2013). Contrary to the expectations, in our study, the length of stay in the country of destination is positively correlated with reported satisfaction with life. Immigrant inmates' happiness increase with higher duration of stay in the country and its co-efficient is quite significant. Immigrants, who are informed about their legal rights, are more satisfied than others. Being informed about one's legal rights is something that facilitates the individual's adaptation in a foreign country. If the individual is in prison, being informed about their legal rights turn out to be a more critical factor that can make their life easier.

In this paper, we investigated the role of economic and non-economic variables to explain the life satisfaction levels of immigrant inmates serving in a prison in the East of Turkey. Generally, life satisfaction of immigrant inmates is lower than the average life satisfaction of people in Turkey and that of people in their country of origin (n.d.). Descriptive statistics show that male inmates' life satisfaction decreases with age. Contrary to the general literature, married inmates were shown to be more dissatisfied. The study also showed that increases in the level of education of the inmates have a negative impact on their life satisfaction. Individuals with a high level of education generally do not achieve (or reach late) the social and economic standards before their migration in the countries they migrate to. Working in jobs that are not equivalent to the level of education has a reducing effect on life satisfaction. Therefore, convicted immigrants with a higher education level can raise their expectations in the country of destination and in addition to these disadvantages, they may be more unhappy with the disadvantages of being in prison. Many researchers agree that household income increases life

Table 3.
Regression Results

Dependent Variable: Satisfaction	Estimations Results
	B/SE
Married	-0.631 / (0.445)
Education	-0.350*/(0.201)
Age	-0.120 / (0.324)
Ln Household Income	0.452 / (0.274)
Household income satisfaction	0.743***/(0.286)
Language proficiency	0.306/(0.474)
Vocational education in prison	0.118/(0.474)
Length of stay in prison	0.119/(0.283)
Length of stay in Turkey	2.710***/(0.430)
Information about legal rights	0.694**/(0.356)
Observations*	90
Adjusted R-squared	0.480

***p < .01; **p < .05; *p < .10.

The bold values show that variables of significant.

satisfaction. Income plays a crucial role in influencing various factors that enhance quality of life, including improved health, access to education, better housing conditions, and the ability to fulfill individual aspirations (Blanchflower & Oswald, 2004; Kahneman & Deaton, 2010). Similarly, household income satisfaction has a positive impact on life satisfaction. This can be caused by the financial capability provided that is necessary for inmates' life in prison or the feeling of comfort due to knowing that inmates' families are financially stable. Contrary to the general opinion that puts forward that longer stays affect the adaptation process positively, there are happiness studies in the literature that show as the duration of stay increases, happiness declines or remains the same (Hendriks & Bartram, 2019). In the current study, it is shown that for inmate immigrants, life satisfaction increases with longer durations of stay in the country of destination as opposed to the happiness literature. For someone in prison, being informed about their legal rights also seems to positively impact life satisfaction. In accordance with these conditions and results discussed, life satisfaction determinants of immigrant inmates provide a basis for new studies on immigrants.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was received for this study from Atatürk University Presidency of Social and Human Sciences Ethics Committee (Date: 15.11.2017, Number: 88656144-000-E.1700322271).

Informed Consent: Verbal consent was obtained from the study group who participated the research.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: This study was supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit (Project Number: SKP-2018-6300).

Etik Kurul Onayı: Bu çalışma için Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığı tarafından etik kurul onayı (Tarih: 15.11.2017, Sayı: 88656144-000-E.1700322271) alınmıştır.

Katılım Onamı: Araştırmaya katılan çalışma grubundan sözlü onam alınmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje Numarası: SKP-2018-6300).

References

- Adams, K. (1992). Adjusting to prison life. *Crime and Justice*, 16, 275–359. [CrossRef]
- Baltatescu, S. (2005). *Subjective well-being of immigrants in Europe and their evaluation of societal conditions. An exploratory study* (SSRN Scholarly Paper ID 871519). Social Science Research Network. <https://papers.ssrn.com/abstract=871519>
- Bartram, D. (2011). 'Economic migration and happiness: Comparing immigrants' and natives' happiness gains from income. *Social Indicators Research*, 103(1), 57–76. [CrossRef]
- Bartram, D. (2013). Migration, return, and happiness in Romania. *European Societies*, 15(3), 408–422. [CrossRef]
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88(7–8), 1359–1386. [CrossRef]
- Blanchflower, D. G., & Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science and Medicine*, 66(8), 1733–1749. [CrossRef]
- Boothby, J. L., & Durham, T. W. (1999). Screening for depression in prisoners using the Beck Depression Inventory. *Criminal Justice and Behavior*, 26(1), 107–124. [CrossRef]
- Borjas, G. J. (1989). Economic theory and international migration. *International Migration Review*, 23(3), 457–485. [CrossRef]
- Brunner, E. (1997). Stress and the biology of inequality. *BMJ*, 314(7092), 1472–1476. [CrossRef]
- Carruthers, C., & Jepsen, C. (2020). *Vocational education: An international perspective* (SSRN Scholarly Paper ID 3740330). Social Science Research Network. [CrossRef]
- Cevahir, E. (2020). *SPSS ile nicel veri analizi rehberi*. Kibelet.
- Chindarkar, N. (2014). Is subjective well-being of concern to potential migrants from Latin America? *Social Indicators Research*, 115(1), 159–182. [CrossRef]
- Clark, A. E. (2003). Unemployment as a social norm: Psychological evidence from panel data. *Journal of Labor Economics*, 21(2), 323–351. [CrossRef]
- Clemmer, D. (1940). *The prison community*. Christopher Publishing House.
- Clemmer, D. (1950). Observations on imprisonment as a source of criminality. *Journal of Criminal Law and Criminology* (1931–1951), 41(3), 311–319. [CrossRef]
- Cobden, J., & Stewart, G. (1984). Breaking out: A perspective on long-term imprisonment and the process of release. *Canadian Journal of Criminology*, 26(4), 500–510. [CrossRef]
- Combalbert, N., Pennequin, V., Ferrand, C., Keita, M., & Geffray, B. (2019). Effect of age, time spent in prison and level of education on the perceived health and quality of life of elderly prisoners. *International Journal of Prisoner Health*, 15(2), 168–180. [CrossRef]
- Crewe, B., Lieblich, A., & Hulley, S. (2011). Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons. *Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 44(1), 94–115. [CrossRef]
- Cuñado, J., & de Gracia, F. P. (2012). Does education affect happiness? Evidence for Spain. *Social Indicators Research*, 108(1), 185–196. [CrossRef]
- Diamond, P. M., Wang, E. W., Holzer, C. E., Thomas, C., & Cruser, des, A. (2001). The prevalence of mental illness in prison. *Administration and Policy in Mental Health*, 29(1), 21–40. [CrossRef]
- Erlinghagen, M. (2011). Nowhere better than here? The subjective well-being of German emigrants and remigrants. *Comparative Population Studies*, 36(4). [CrossRef]

- Gokdemir, O., & Dumludag, D. (2012). Life satisfaction among Turkish and Moroccan immigrants in the Netherlands: The role of absolute and relative income. *Social Indicators Research*, 106(3), 407–417. [\[CrossRef\]](#)
- Gül, S. (2017). *Mutluluk ekonomisi ve göç üzerine bir inceleme*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, S. (2020). Mutluluk ve uluslararası göç: Genel bir bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 371–387. [\[CrossRef\]](#)
- Hendriks, M. (2015). The happiness of international migrants: A review of research findings. *Migration Studies*, 3(3), 343–369. [\[CrossRef\]](#)
- Hendriks, M., Burger, M., Ray, J., Esipova, N., Hellliwell, J., Layard, R., Sachs, J., & Applied Economics. 2018. Do international migrants increase their happiness and that of their families by migrating? In *World Happiness Report 2018* (pp. 44–66). UN Sustainable Development Solutions Network. Retrieved from <https://pure.eur.nl/en/publications/4efcb6a2-748c-4d3f-bb38-79092e8aa0ab>. Accessed 27.06.2022.
- Hendriks, M., & Bartram, D. (2019). Bringing happiness into the study of migration and its consequences: What, why, and how? *Journal of Immigrant and Refugee Studies*, 17(3), 279–298. [\[CrossRef\]](#)
- Irwin, J., & Cressey, D. R. (1962). Thieves, convicts and the inmate culture. *Social Problems*, 10(2), 142–155. [\[CrossRef\]](#)
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 107(38), 16489–16493. [\[CrossRef\]](#)
- Liebling, A. & Arnold, H. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality, and prison life*. Oxford: Oxford University Press.
- Lovo, S. (2014). Potential migration and subjective well-being in Europe. *IZA Journal of Migration*, 3(1), 24. [\[CrossRef\]](#)
- Lutze, F. E. (2001). The influence of a shock incarceration program on inmate adjustment and attitudinal change. *Journal of Criminal Justice*, 29(3), 255–267. [\[CrossRef\]](#)
- Mahroum, S. (2001). Europe and the immigration of highly skilled labour. *International Migration*, 39(5), 27–43. [\[CrossRef\]](#)
- Massoglia, M. (2008). Incarceration as exposure: The prison, infectious disease, and other stress-related illnesses. *Journal of Health and Social Behavior*, 49(1), 56–71. [\[CrossRef\]](#)
- McAuliffe, M., & Ruhs, M. (Eds.). (2017). *World Migration Report 2018*. International Organization for Migration (IOM).
- Melzer, S. M. (2011). Does migration make you happy? The influence of migration on subjective well-being. *Journal of Social Research and Policy*, 2(2), 73–92.
- Melzer, S. M., & Muffels, R. J. (2012). *Migrant's Pursuit of Happiness: The Impact of Adaption, Social Comparison and Relative Deprivation; Evidence from a "Natural" Experiment*, (448). The German Socio-Economic Panel (SOEP). https://ideas.repec.org/p/diw/diwsop/diw_sp448.html.
- Mooney, M., Hannon, F., Barry, M., Friel, S., & Kelleher, C. (2002). Perceived quality of life and mental health status of Irish female prisoners. *Irish Medical Journal*, 95(8), 241–243.
- Myers, D. G. (1999). Close relationships and quality of life. In Kahneman, D., Diener, E., & Schwarz, N. (Eds.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (pp. 374–391). Russell Publishing Sage Foundation.
- Nikolaev, B. (2016). Does higher education increase hedonic and eudaimonic happiness? *Journal of Happiness Studies*. [\[CrossRef\]](#)
- Nikolova, M., & Graham, C. (2015). In transit: The well-being of migrants from transition and post-transition countries. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 112, 164–186. [\[CrossRef\]](#)
- Nowok, B., van Ham, M., Findlay, A. M., & Gayle, V. (2013). Does migration make you happy? A longitudinal study of internal migration and subjective well-being. *Environment and Planning A*, 45(4), 986–1002. [\[CrossRef\]](#)
- Obućina, O. (2013). The patterns of satisfaction among immigrants in Germany. *Social Indicators Research*, 113(3), 1105–1127. [\[CrossRef\]](#)
- Oswald, A. J. (1997). Happiness and economic performance. *Economic Journal*, 107(445), 1815–1831. [\[CrossRef\]](#)
- Pallant, J. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi*. Anı Yayıncılık.
- Pishkin, V., & Thorne, F. C. (1973). A factorial study of existential state reactions. *Journal of Clinical Psychology*, 29(4), 392–402. [\[CrossRef\]](#)
- Porter, L. C., & Novisky, M. A. (2017). Pathways to depressive symptoms among former inmates. *Justice Quarterly*, 34(5), 847–872. [\[CrossRef\]](#)
- Ruiu, G., & Ruiu, M. L. (2019). The complex relationship between education and happiness: The case of highly educated individuals in Italy. *Journal of Happiness Studies*, 20(8), 2631–2653. [\[CrossRef\]](#)
- Safi, M. (2010). 'Immigrants' life satisfaction in Europe: Between assimilation and discrimination. *European Sociological Review*, 26(2), 159–176. [\[CrossRef\]](#)
- Schnittker, J., Massoglia, M., & Uggen, C. (2012). Out and down: Incarceration and psychiatric disorders. *Journal of Health and Social Behavior*, 53(4), 448–464. [\[CrossRef\]](#)
- Schultz, J., O'Brien, A. M., & Tadesse, B. (2008). Social capital and self-rated health: Results from the US 2006 social capital survey of one community. *Social Science and Medicine*, 67(4), 606–617. [\[CrossRef\]](#)
- Stack, S., & Eshleman, J. R. (1998). Marital status and happiness: A 17-nation study. *Journal of Marriage and the Family*, 60(2), 527–536. [\[CrossRef\]](#)
- Stillman, S., Gibson, J., McKenzie, D., & Rohorua, H. (2015). Miserable migrants? Natural experiment evidence on international migration and objective and subjective well-being. *World Development*, 65, 79–93. [\[CrossRef\]](#)
- Ullman, C., & Tatar, M. (2001). Psychological adjustment among Israeli adolescent immigrants: A report on life satisfaction, self-concept, and self-esteem. *Journal of Youth and Adolescence*, 30(4), 449–463. [\[CrossRef\]](#)
- Veenhoven, R. (1991). Is happiness relative? *Social Indicators Research*, 24(1), 1–34. [\[CrossRef\]](#)
- Zamble, E., & Porporino, F. J. (2013). *Coping, behavior, and adaptation in prison inmates*. Springer Science & Business Media

Toward a Postcolonial Storytelling: Deciphering the Eastern Storytelling Conventions in Salman Rushdie's *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*

Sömürge Sonrası Bir Hikâye Anlatımına Doğru:
Salman Rushdie'nin İki Yıl Sekiz Ay Yirmi Sekiz
Gece'sindeki Doğu Hikâye Anlatım Geleneklerini
Deşifre Etmek

Şennur BAKIRTAŞ^{ID}

Department of Translation and
Interpreting, Atatürk University,
School of Foreign Languages,
Erzurum, Turkey

ABSTRACT

Indian-born British novelist Salman Rushdie in one of his most recent novels, *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*, adopts a language having the characteristics of his cultural hybridity to reassert the conventions of Eastern storytelling narrative over a Eurocentric written paradigm. Salman Rushdie is capable of successfully conveying the distinctiveness of a cultural tradition unknown to most Western readers because his language and narrative enable him to capture the flavor of Eastern storytelling tradition through a contemporary gaze. It is also worth noting that in the novel Rushdie repeatedly refers back to Islamic history by narrating the life of Ibn Rushd, who has a romantic affair with a fictional *jinni* Dunia (meaning universe or world). Dunia is able to give birth to 5 to 19 babies at a time, each of which will carry a distinct role in the modern world. Having already been quietly preoccupied with the reasons of his exile, notwithstanding the rumors that his wife is a jinni. The extended dispute between the exiled philosopher and highly respected Islamic theologian and philosopher al-Ghazali is embedded into the narration with a taste of *One Thousand and One Nights*; unsurprisingly, the title of the fiction is implicitly referring to it when the math is done correctly, and Rushdie's style is strikingly similar to Shahrazad's. This study elucidates to what extent Rushdie utilizes the oral tradition of the Eastern heritage to reintroduce them to the Western world through a palimpsestic interpretation of them, with its references to Eastern traditions of oral narration, as with Shahrazad, and Islam.

Keywords: Dunia (world), Ibn Rush, jinn, Salman Rushdie, Shahrazad

ÖZ

Sömürge sonrası edebiyatın isimlerinden Hint asıllı İngiliz romancı Salman Rushdie, *İki Yıl Sekiz Ay Yirmi Sekiz Gece* adlı en son romanlarından birinde, kültürünün sözlü anlatım anlatımını Avrupa merkezli yazılı paradigma üzerinden yeniden yorumlamak için dili ve kültürel melezliğini kullanır. Rushdie çoğu Batılı okuyucuya bilinmeyen bir kültürün farklılığını başarılı bir şekilde aktarabilir çünkü dili ve anlatımı, Doğu hikâye anlatımı geleneğinin atmosferini çağdaş bir bakış açısıyla yakalar. Rushdie, bu eserinde kurgusal bir cin Dunia (evren veya dünya anlamına gelen) ile romantik bir ilişkisi olan İbn Rüşd'ün hayatını anlatarak İslam tarihine defalarca atıfta bulunduğunu belirtmek gerekir. Dunia, her biri modern dünyada farklı roller oynamaya devam edecek olan beş ila on dokuz bebeği bir seferde doğurabilir. İbn Rüşd, karısının cin olduğu söylentilerine rağmen sürgüne gönderilme nedenleriyle çok meşgul olduğundan bunlara kulak asmamaktadır. Anlatı sayılar doğru toplandığında bize 1001 sayısını veren bir Bin Bir Gece masalı tadına bürünerek, sürgün edilen filozof ile saygın İslam ilahiyatçısı ve filozof El-Gazali arasındaki anlaşmazlığa odaklanır; şaşırtıcı olmayan bir şekilde, kurgunun adı örtük olarak ona atıfta bulunur ve Rushdie'nin tarzı çarpıcı bir şekilde Şahrazad'inkine benzer. Bu çalışma, Rushdie'nin İslam efsanelerini ve/veya İslam mirasını

Received/Geliş Tarihi: 27.03.2023

Accepted/Kabul Tarihi: 08.08.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 15.09.2023

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Şennur BAKIRTAŞ
E-mail: sbakirtas@atauni.edu.tr

Cite this article as: Bakirtaş, Ş. (2023).
Toward a postcolonial storytelling:
Deciphering the Eastern storytelling
conventions in Salman Rushdie's *Two
Years Eight Months and Twenty-Eight
Nights*. *Current Perspectives in Social
Sciences*, 27(3), 231-235.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Batı dünyasına palimpsest bir yorumla yeniden tanıtmak için ne ölçüde kullandığını veya kötüye kullandığını, Şehrazad'ta olduğu gibi Doğu sözlü anlatım tarzına ve bir kez daha İslam'a atıfta bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: cin, Dünya (dünya), İbni Rüşd, Salman Rushdie, Şehrazad

Introduction

Having been on debate since the publication of his notorious novel *The Satanic Verses* in 1988, Salman Rushdie is very much attached to his Eastern background through his use of various aspects of religion and oral narrative as in one of his very recent novels *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*. Rushdie defines the novel as “It might be the funniest of my novels” (Maddocks, 2016) in his interview with Fiona Maddocks for *Guardian Books* sharply prior to its publication. Following a non-fiction, *Joseph Anton: A Memoir*, this one is Rushdie's quest for escaping from non-fiction and writing a fiction: “I think what happened is that after I'd finished writing the memoir, I kind of got sick of telling the truth. I thought, it's time to make something up. I had this real emotional swing towards the other end of the spectrum, towards high fabulism. I had so much enjoyed writing the books for my sons that I thought about that source material again, not for children but for grownups” (Maddocks, 2016).

Rushdie, in most of his novels, tries to establish a balance between Eastern myths and tales and Western interpretations of them provided through postcolonial perspective; and the title of the mentioned one, *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*, indirectly and evocatively alludes us *One Thousand and One Nights* when the math is done correctly. Rushdie's way of interpreting *One Thousand and One Nights* is located in somewhere between history, mythology, and fairy-tale in the narration starting in “Peristan or Fairyland” (Rushdie, 2015, p. 1) where *jinn* live, or it is the world that separates *jinn*s and human. Overdriven by magical realism, the narration goes back and forth between the real world and that fairyland. Though we are not given direct references to the places in real world, it is clearly observed that the narration starts in Andalusia even if it is told by an unidentified futuristic voice.

The novel, one of Rushdie's shorter ones, also borrows from the Eastern culture, more specifically, Pre-Islamic and Islamic cultures. It is grasped that the novel sets in New York, though it is implicitly given, in the near future where it was struck by a storm which grants Geronimo, a gardener and a prominent figure for the narration, and Dunia, princess of *jinn*, the Pre-Islamic mythic creatures, with a gravity-resistance or gravity-defying powers. The novel discloses the reader what the *jinn* is as it may be a bizarre and different term for the reader with an attitude moderately close to Islam even in its pre-Islamic prospect: “The *jinn* are not noted for their family lives (But they do have sex. They have it all the time.) There are *jinn* mothers or fathers, but the generation of the *jinn* are so long that the ties between the generations often crude. *Jinn* fathers and daughters are rarely on good terms” (Rushdie, 2015, pp. 72–73). In the timeline of the novel, the references to Eastern myths and stories such as *One Thousand and One Nights* or Panchatantra (Pençetantra) are adverted and evoked frequently, brilliantly, and with greater intensity. In his novels, Rushdie's emphasis on the stories of Eastern myths and beliefs from otherwise random events and on Western discourse to combine East and West in a mutual myth presents the discourse of him as a binding force that directs and determines the construction of the East as the explanative and reinterpretable world through mutual myths.

Rushdie interprets the term *jinn* in English as “(in Arabian and Muslim mythology) an intelligent spirit of lower rank than the angels, able to appear in human and animal forms and to possess humans.” (Oxford English Dictionary n.d.). From his interpretation we get the basic inference and understanding that the word almost totally refers to Islam or Pre-Islamic period. However, the crowd-pulling aspect of Rushdie's adopting this word into English through making uses of the 18th and 19th centuries' translations denotes his direct references to the culture he grows up into. In English, the word genie (spelled as genie) is used to refer to *jinn*, and it might be proposed that the word was introduced to the use around the 18th century when the *One Thousand and One Nights* was translated into Western languages.

Traditional Oral Narrative in the East and Postcolonial Theory

In preserving culture, traditional oral narrative is regarded as a pioneering component. The traditional oral narratives in the Eastern world are the products of collective imagination and imagery so that it surpasses the limitations of individuals and time. In this tradition, text which is narrated orally conveys didactic messages to its audience/listener. Taken as a reflection of the consciousness, oral narratives include tales and stories having a bilateral function. It should be noted that, on the one hand, the tradition has had a deep-seated history in the East, which contributed to the verbal imagery and imagination through its particular taste. And “[o]n the other hand, tales respond to a variety of needs cultural, social, religious, etc. that emerge constantly from the individual's interaction with the surrounding, as well as from the influence of the society on the individual” (Adigüzel, 2008, p. 107).

Parenthetically speaking, the socio-cultural as well as historical function of traditional oral narrative is quite intense in the East that it might be claimed it continues in the form of magic realism in postcolonial period. Postcolonial literature has been a dominant theoretical analysis in the last century as a consequence of the end of colonial period. After colonial discourse provided the dominant discourse or imperial discourse in other words a legacy of fragmentation, postcolonial period followed by using these fragmentation and discontinuity as a constructive response to previously told stories and histories. In doing so, magic realism turned out to respond to the unanswered questions of the past from the “other” side. Magic realism now in postcolonial literature taking on the responsibility of a “speaking mirror” “magic realist texts implicitly suggest that enabling strategies for the future require revisioning the seemingly tyrannical units of the past in a complex and imaginative doublethink of ‘remembering the future’” (Slemon, 2015, p. 21).

Mostly based on the conventions of storytelling, magic realism is one of the dominant literary movement tendencies recently, especially with works of postcolonial writers since these authors are both inside and outside the culture of the colonizer and the colonized. Although storytelling is not restricted to one particular geography or culture, the improbability of talking about basic rules or characteristics of it is clear from the records. It is universally admitted that stories in human history played a leading role to help people understand what they must do to exert control over or restore order to a certain setting while also incorporating cultural lessons and standards. To make a clear understanding of the historical and cultural function of storytelling, we might refer to Steve Reece's "Orality and Literacy: Ancient Greek Literature as Oral Literature" where he analyzed oral traditions and concluded that "All ancient Greek literature was to some degree oral in nature, and the earliest literature was completely so" (Reece, 2015, p. 43).

What cannot be accepted might be the assumption that storytelling habits, traditions, and conventions are identical anywhere at any time. Instead, every culture develops its own taste of storytelling so that Eastern and Western traditions and habits differ from each other. Rich in characters, Eastern stories tend to be more open ended with less happy endings; however, Western stories tend to have more happy endings with a cause-effect relation developed from the beginning to the end. Rushdie, now with this text itself, stands between East and West while he is merging postmodern narrative styles with the storytelling tradition of the East together with an unmistakable sense of belonging to his Islamic background.

Reinterpretation of Traditional Oral Narrative in *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights*

Rushdie's adoption and reinterpretation of *One Thousand and One Nights* into a contemporary narration, to some extent, portrays his own position as a storyteller almost certainly. Between Rushdie and Scheherazade, a connection can be established from the aspect that they tell their stories with different purposes but with real aim. Rushdie in the literary world has been more than an author but a contradictory figure/issue since the publication of his notorious novel *The Satanic Verses* in 1988. Since then, as it is a widely known and discussed issue, Rushdie has been writing his stories in hiding after the *fatwa* of Ayatollah Khomeini. When the body of his work is considered as a piece of Rushdie's fear of death, it would be noteworthy to propose that he has written his work not to be forgotten under the shade of death threat and in order to show his courage against it, while Scheherazade tells her stories to postpone her death. "the power of [them] forge destinies has never been so memorably and sharply put as it is in this cycle, in which the blade of the executioner's sword lies on the storyteller's neck; *The Arabian Nights* present the supreme case for storytelling because Shahrazad wins her life through her art" (Warner, 2011, p. 5). In other words, while Rushdie's story destines him to death, Scheherazade's stories both postpone and manage to overcome her death. From that aspect, we can conclude that Rushdie on purpose uses the title to refer to *One Thousand and One Nights* not only in the sense of its way of telling stories but also to link himself up to Scheherazade, so that, Rushdie turns into a modern Scheherazade.

It is not only from the title that we deduce the connection between *One Thousand and One Nights* and *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights* but also from the direct references by the characters in the narration. The narration starts in the 12th century. It narrativizes the polymath Islamic philosopher Ibn Rushd, or better known as Averroes (Averrois) in Western world who is referred in the narrative as a significant figure in history of Islam and philosophy: "History is unkind to those it abandons and can be equally unkind to those who make it. Ibn Rushd died (conventionally, of old age, or so we believe) while traveling in Marrakesh barely a year after his rehabilitation, and never saw his fame grow, never saw it spread beyond the borders of his own world into the infidel world beyond" (Rushdie, 2015, p. 12).

Ibn Rushd is exiled to Lucena on account of his liberal ideas, where he meets a woman named Dunia, meaning world in Arabic, who is not a human being but a *jinni*, a female *jinn*. Dunia and Ibn Rushd do not get married, yet they have many babies together, as she is capable of giving birth to 5 to 19 babies at one time, who will in later centuries spread to other parts of the contemporary world with different roles. From Ibn Rushd and Dunia's random pillow talk, it is noted that not only the reader but also the characters are pretty aware of the connection between themselves and Scheherazade and her sister Duniazát to whom she tells her stories. As well as frame narration, the listener of Scheherazade's stories is also framed; even if it seems like Duniazát is the listener in the original stories, actually they are told to King Shahryar, so their main target is him. Thus, the stories target a double-dimensional perspective.

As Dunia is a lover and housekeeper of Ibn Rushd, their children do not get his surname but instead, they become Duniazát, a direct reference to the *One Thousand and One Nights*. Why Ibn Rushd wants his children to become Duniazát instead of Rushdi is embedded in his words: "It is better that they be the Duniazát," he said, "a name which contains the world and has not been judged by it. To be the Rushdi would send them into history with a mark upon their brow" (Rushdie, 2015, p. 9). Ibn Rushd, as an exilic philosopher, is in need of protecting his children through depriving them of his surname, which once again refers to *One Thousand and One Nights* explicitly. In their very situation on a pillow talk, Ibn Rushd, according to Dunia, becomes "anti-Scheherazade [as...] her stories saved her life, while his put his life in danger" (Rushdie, 2015, p. 9). At that very point, there occurs a tie between Rushdie and Ibn Rushd as well as *One Thousand and One Nights* and *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Days*.

The tie between Rushdie and Ibn Rushd should be figured out actually from their names rather clearly. Salman Rushdie as a British Indian novelist was born into a "Muslim family who spoke both English and Urdu at home, and who later moved to Karachi" (Appignanesi and Maitland, 1990, p. 1). The family's Islamic background can also be traced from the surname Rushdie, which the author explains in *Joseph Anton: A Memoir* that his grandfather adopted it from Ibn Rushd, he utters the fact in his memoir: "his father, a true scholar of Islam who was also entirely lacking in religious belief, had chosen it [Rushdie] because he respected Ibn Rushd for being at the front of the rationalist argument against Islamic literalism in his time" (Rushdie, 2012, pp. 22-23).

That Ibn Rushd and Rushdie are namesakes and historically connected is not only one middle ground bringing them together; also, the destiny of their writing and thoughts is also another. It is witnessed in the narration as in the real life that the Islamic philosopher is

exiled to Lucena where he cannot speak of his philosophy and all of his writing “had been banned and his books burned” (Rushdie, 2015, p. 3). When Rushdie’s notorious novel *The Satanic Verses* was released 2 decades ago, it shared a similar destiny as with Ibn Rushd’s philosophy; it was unwelcomed with mass protests and public book burnings. However, what Rushdie fails to notice is that though Ibn Rushd had been criticized and exiled on account of his philosophy, he had also been welcomed a few years later of his exile in the narration. Why Rushdie tries to establish a bridge or a tie between himself and Ibn Rushd is a matter of question for the fact that he aims to form common stories between East and West by re-telling them from a postcolonial gaze.

In doing so, the novel is rather significant in the sense that Rushdie turns into a modern Scheherazade who is telling his stories not to postpone or escape from his death but to bring new insights to Western perceptions of Eastern oral narrative style by combining it with a sort of Marvel-like narration since the narration both focuses on the relationship between Rushdie and Rushd and Rushd and Dunia as well as a fairy world where jinns and jinnias live. Rushdie’s adoption of *jinn* into Western narratives is noteworthy to consider, considering that the *One Thousand and One Nights* has been an archetype to introduce jinn into Western conception and understanding.

The *One Thousand and One Nights* including many stories on *jinns* such as *The Fisherman and the Jinni* and *Tale of the Trader and the Jinni* are most probably the first works to introduce the concept of jinn to the Western readers via its frame narrative. Although there are supernatural beings in Christendom, jinn might have been introduced in the 18th and 19th centuries roughly through translations of it. The *One Thousand and One Nights* was first translated into French by Antoine Galland in the 18th century (1704–1717), and the translations circulated in the West since then (Colligan, 2002, pp. 32–33). In 1748, in order to render Arabic jinni, singular of jinn, genie happened to be used accidentally.

The first translation was followed by many in that century both in English and French. In the 19th century, three significant translations were made by Edward William Lane in 1839–1841, by Thomas Dalziel in 1863–1865, and by John Payne in 1882–1884, all of which contributed one way or another to the translation of Sir Richard Francis Burton. Though it was translated into English before, the first translation was not directly from Arabic to English but from Arabic to French and then to English; therefore, it might be proposed that one of the well-known translators is Richard Francis Burton, known also for his Oriental travels, whose translation was rather different from the previous ones shockingly. What makes his translation unique among the others is beyond any doubt the accompanying footnotes, foreword, appendix, and index to the stories where he finds more space to add information selected from his own oriental experience, so to say, a “panorama of Eastern Life” (Colligan, 2002, p. 32). Burton’s translation, which took more than 3 decades, might be considered as his search for a sexual exoticism to which references are many. Burton is already aware of the extremism in his translation he embedded into the original work; he defends himself by saying “I don’t live in England and don’t care a damn for the Public Opinion” (Colligan, 2002, p. 12). Consequently, Burton turns into a translator who has furnished his translation through sexual exoticism that the Orientalists of the period have been searching for.

When it comes to Rushdie, who has been thought as a modern Shahrazad by many critics with the publication of *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights* as its title also refers to, it should be noted that the work is an adult one through its pillow talks and details. Prior to the publication of this one, Rushdie’s children’s books, *Haroun and the Sea of Stories* and *Luka and the Fire of Life*, have been regarded as a continuation of the Eastern way of storytelling. The style that Rushdie tells the stories in his children’s books overflows with the characteristics of the East and Eastern ways of storytelling, which we learn from his confession in *Joseph Anton*. Rushdie lies emphasis on his childhood and on his father’s telling and retelling him the Eastern tales: “the stories of Scheherazade from the *Thousand and One Nights*, stories told against death to prove the ability of stories to civilize and overcome even the most murderous of tyrants” (Rushdie, 2012, p. 19). His previous sequels, *Haroun and the Sea of Stories*, *Luka and the Fire of Life* also recall *One Thousand and One Nights* in their attitudes of interweaving storytelling. Yet these two do not go beyond being children’s books. However, *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Nights* adopting a style more like the style in the translations of Burton is an adults-only version of *One Thousand and One Nights* steeped in sex and violence.

When turned back to the narration, between the war of good and evil—with references to the war or dispute between Ibn Rushd and Al-Ghazali—in the 20th century bears the traces of the 12th century with the babies Dunia gave birth. Duniazat, the children of Ibn Rushd and Dunia, spread to the other parts of the world with different capabilities, all of whom meet at a time of crisis when the evil occurs as Zabardast the Sorcerer, Zummurrud, Ra’im Blood-Drinker, and Shining Ruby the Professor of Souls, the evil jinns when “The seals between the Two Worlds are broken and the dark jinn ride” (Rushdie, 2015, p. 156). These four jinns break through the wormholes separating the real world from Fairyland. In the 21st century, the only way to save the world from the evil will be through Dunia and her human descendants: Geronimo Manezes, the British composer Hugo Casterbridge, the young Indian-American graphic novelist Jimmy Kapoor, and a femme fatale called Teresa Saca.

The emergence of jinns suddenly in the daily routines of the modern world pushes the novel into the world of mythical creatures where philosophy and theology are disputed, having been based upon the historical background of Islam. Except for the historical dispute between Ibn Rushd and Al-Ghazali, Dunia tries to collect her descendants saying, “I’m bringing them together, and together we will fight back” (Rushdie, 2015, p. 156). And the narration turns into a bare outline of a movie about superheroes who are trying to save the planet from alien invasion. Dunia, together with her descendants, develops into a superhero who dedicates herself to saving the world in the war between the forces of evil and good.

Though in Rushdie’s previous novel it is witnessed that there have been central characters whose story is unfolded gradually, even if it took generations, in *Two Years Eight Months and Twenty-Eight Days*, Rushdie puts this technique aside and develops a more scattered narrative style where the reader is lost between the worlds. Having claimed himself as an atheist long before the publication of this novel, Rushdie has always been very much involved in Islamic issues and disputes, partially because he is of Muslim origin as his name

and surname suggest, or partially because he has been an author who managed to hold a notorious fame through fictionalizing Islam. For Rushdie introduced himself “[t]o put it as simply as possible: I am not a Muslim” (Rushdie, 1991, p. 405). In this novel, it develops into a chaotic perspective to disclose *jinn*s or to make use of Islamic or Arabic history of them. It might seem like an extended dispute to propose that under the effects of popular culture Rushdie directs his ship's wheel to the narrative aura of superheroes and science fiction, which might to some extent be interpreted as overdriven by magical realism; however, as his Islamic background has been a deep source of inspiration and a field abundant with raw materials for the Western reader with a postcolonial gaze, it does not seem an easy option to write science fiction free from Islam.

Conclusion

Noteworthy is the fact that Rushdie and his narratives mostly follow the traces of Eastern narrative styles; however, they refuse to follow a particular one. In most of his fiction, Rushdie was able to portray the conflicts he invented through various characters, points of view, historical eras, and cultural frameworks. The novel following the characteristics of Eastern storytelling tradition with also hints of magical realism is “[A] story from our past, from a time so remote that we argue, sometimes, about whether we should call it history or mythology. Some of us call it a fairy tale. But on this we agree: that to tell a story about the past is to tell a story about the present” (Rushdie, 1991, p. 184). Rushdie's contributions to postcolonial literature constituted a somewhat divergent part of fiction because, whereas he occasionally excelled at revolting Western narratives, he still managed to establish a balance between two separate narrative traditions. In two years, Rushdie exhibited a different perspective on storytelling while addressing international challenges. Rushdie's fiction was examined from a particularly broad perspective in order to gain a better understanding of Eastern storytelling conventions as well as Western interpretations and reflections of it. This was done in light of the growing recognition that postcolonialism has been a key -ism in understanding the dynamics of the contemporary world and has been a prominent one in shaping the writings of immigrant/expatriate authors. Given the circumstances, it is important to point out that the paper served as the very foundation for Rushdie's position as the representative of Eastern storytelling conventions and as a potential ally of the mainstream.

Ethics Committee Approval: This study is among the studies that do not require ethics committee permission since it does not include subjects such as survey, focus group, clinical research, experiment and data collection.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma anket, odak grup çalışması, klinik araştırma, deney ve veri toplaması gibi konuları içermemesi sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Adıgüzel, T. F. (2008). Oral narrating tradition of the Arab world: A source of inspiration for the miniature paintings of Hariri's maqamat. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (24), 105–120.
- Appignanesi, L., & Sara, M. (Eds.) (1990). *The Rushdie file*. Syracuse University Press.
- Colligan, C. (2002). “Esoteric Pornography”: Sir Richard Burton's Arabian Nights and the Origins of Pornography. *Victorian Review*, 28(2), 31–64. [CrossRef]
- Maddocks, F. (2016). An interview with Rushdie. *The Guardian*. Retrieved from <http://www.theguardian.com/books/2015/sep/06/salman-rushdie-interview-two-years-eight-months-and-28-nights-observer-the-funniest-of-my-novels>. Accessed: 27.03.2019.
- Reece, S. (2015). Orality and literacy: Ancient Greek literature as oral literature. In D. Schenker & M. Hose (Eds.), *Companion to Greek literature* (pp. 43–57). Blackwell Publishing.
- Oxford English Dictionary. (n.d.). Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com/definition/jinn>. Accessed o 01.10.2019.
- Rushdie, S. (1991). *Imaginary homelands*. Granta Books.
- Rushdie, S. (2012). *A memoir Joseph Anton*. Jonathan Cape.
- Rushdie, S. (2015). *Two years eight months and twenty-eight nights*. Jonathan Cape.
- Slemon, S. (2015). Magic realism as post-colonial discourse (pp. 9–24). [https://canlit.ca/canlitmedia/canlit.ca/pdfs/articles/canlit116Magic\(Slemon\).pdf](https://canlit.ca/canlitmedia/canlit.ca/pdfs/articles/canlit116Magic(Slemon).pdf)
- Warner, M. (2011). *Stranger magic: Charmed states and the Arabian nights*. Chatto & Windus.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde ve Sonrasında Bursa ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri

Armenian Activities in and around Bursa During and After the First World War

Kahraman GÜRBÜZ

Jandarma Genel Komutanlığı,
Konya, Türkiye

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamış ve savaştan yenik sayılarak ayrılmıştır. Antlaşmanın yürürlüğe konmasıyla birlikte Anadolu'nun iç kısımları hariç tamamına yakını İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeye başlanmıştır. Bunu fırsat olarak gören Anadolu'daki Ermeni ve Rumlar da kendilerine bağımsız bir devlet kurma düşüncesiyle, çeşitli şekillerde örgütlenerek hem Osmanlı Devleti'ne karşı isyan hareketlerinde bulunmuşlar hem de yüzyıllar boyunca barış içerisinde yaşadıkları Türk halkına yönelik katliamlara girişmişlerdir. Bu olaylar karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti de olaylara karşınları ülkenin farklı bölgelerine göç ettirerek bu isyan ve katliamların önüne geçmek istemiştir. Bu makalede, arşiv belgelerinden de istifade ederek Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında özellikle Bursa ve çevresinde yaşanan terör olayları, buna karşı Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler ve sonuçları ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Bursa, Ermeni, Yunan

ABSTRACT

At the end of the First World War, the Ottoman Empire signed the Armistice of Mudros as a defeated country. With the enactment of the treaty, almost all of Anatolia, except the interior parts, began to be occupied by the Entente Powers. Seeing this as an opportunity, the Armenians and Greeks in Anatolia organized in various ways with the idea of establishing an independent state for themselves, not only did they engage in rebellion against the Ottoman Empire, but also engaged in massacres against the Turkish people, whom they had lived in peace for centuries. The Ottoman Empire, which was in a difficult situation in the face of these events, wanted to prevent these rebellions and massacres by emigrating those involved in the events to different parts of the country. Terrorist incidents in Bursa and its surroundings during and after the First World War and the precautions taken by the Ottoman Empire and its results have been discussed in this article by making use of archive documents.

Keywords: Armenian, Bursa, First World War, Greek, War of Independence

Geliş Tarihi/Received: 06.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 08.08.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Kahraman GÜRBÜZ
E-mail: kahramangurbuz@gmail.com

Cite this article as: Gürbüz, K. (2023). Birinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında Bursa ve çevresinde Ermeni faaliyetleri. *Current Perspectives in Social Sciences*, 27(3), 236-241.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü bölgelerde uzun süre huzur, barış ve güven ortamı sağlamıştır. Devleti oluşturan unsurlardan biri olan Ermeniler de Türk idaresi altında uzun yıllar boyunca huzur ve sükûn içerisinde bir yaşam sürmüşlerdir. Devlet yönetimi tarafından kendilerine karşı gösterilen, sömürgeci anlayıştan uzak koruyucu tutum sayesinde; kültürlerini kaybetmeden yaşayabilmenin yanı sıra maddi açıdan da özellikle ticaret alanında ciddi kazanımlar elde etmişlerdir. Elde etmiş oldukları birçok kazanım, nüfuslarının yanında, itibarlarının da artmasını sağlamıştır. Ermenilerin Osmanlı Devleti idaresinde sürdürdükleri huzurlu yaşam, Batılı devletlerin emperyalist politikaları çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne karşı belirledikleri "Şark Politikası," bu politikanın temelini oluşturan sömürgeci yaklaşımlar ve bunları hayata geçirmek amacıyla Ermenileri kullanmaya başlamalarıyla sona ermiştir. Bu durum Osmanlı Devleti içerisindeki karşılıklı sevgi, saygı ve inanç özgürlüğü temelinde sağlanmış olan barış ortamının bozulmasına neden olmuştur.

1877–1878 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaşanan “93 Harbi” olarak bilinen savaş, Rusya’nın ve batılı emperyalist devletlerin Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan Ermeni sorununa olan ilgisini artırmış, konu uluslararası ortamda daha çok suistimal edilmiş hale gelmiş ve Türk-Ermeni ilişkileri açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur (Küçük, 1986, s. 59–61). Nitekim Ermeni komiteleri bu ortamdan faydalanarak dünya kamuoyu nezdinde dikkatleri üzerlerine çekmeyi başarmış, Osmanlı Devleti içerisinde farklı bölgelerde devlete karşı isyanlara kalkışmış, Türk halkına yönelik katliamlara girişmiş; bu eylemleri gerçekleştirmek amacıyla çeşitli silah ve mühimmat malzemeleri temin ve üretmeye başlamışlardır (Uras, 1976, ss. 431–441).

Ermeniler Doğu Anadolu topraklarında kurmak istedikleri bağımsız Ermeni devleti amaçlarına ulaşmak maksadıyla Osmanlı Devleti’ne karşı giriştikleri isyan ve çetecilik eylemlerini Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ve savaş esnasında da ciddi manada artırmış, hatta silâhlarıyla birlikte Rus ordusuna katılarak Doğu cephesinde Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır. Birçok cephede savaş durumunda olan Osmanlı Devleti bu nedenle çok zor duruma düşmüştür (Süslü, 1990, ss. 64–69). Bu zor durum karşısında Osmanlı Devleti çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri ve en etkili 27 Mayıs 1915 tarihinde, günümüzde “Tehcir Kanunu” olarak adlandırılan geçici sevk ve iskân kanununun çıkarılmış olmasıdır. Çıkarılan bu kanun kapsamında Ermeniler, Anadolu coğrafyasında savaşın devam ettiği alanların dışında kalan güney bölgelere sevk edilmiş ve bu bölgelerde iskân ettirilmişlerdir. Osmanlı Devleti kanunu uygularken, ülkedeki bütün Ermeni vatandaşlar sevk dâhil edilmemiştir (Halaçoğlu, 2001, ss. 60–62). Ancak, her ne kadar savaşın devam ettiği alanlarda olmasalar da bazı bölgelerdeki Ermeniler için de sevk kararı alınmış ve uygulanmıştır. Zira bu Ermeniler, yaşamış oldukları bölgelerde savaş söz konusu olmasa da Osmanlı Devleti’ne karşı siyasî faaliyetler yürütmekten, isyanlar çıkarmaktan, Türk vatandaşlara yönelik katliamlara girişmekten ve Ermeni çetelerine yardım ve yataklık etmekten geri durmamışlardır. Örneğin, İzmit ve çevresinde yaşamakta olan Ermeniler, 1890’lı yılların başından itibaren çeşitli illegal teşkilatlanmalar içerisinde olmuşlardır (Altıntaş ve ark, 1995, ss. 9–10). Savaş dışında kalan bölgeler olmasına rağmen Ankara, Bursa, Kayseri ve Çankırı illerinde ve çevrelerinde ikamet eden Ermeniler de Osmanlı Devleti ve ordusu aleyhinde istihbarat toplayarak, kaçakçılık yaparak, patlayıcı madde veya bomba imal ederek, savaşta kullanılabilecek silah imal ederek isyancı çetelere lojistik açıdan destek sağlamışlardır. Dolayısıyla Ermeniler, hem Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve hem de savaş esnasında yürüttükleri faaliyetlerle yalnızca ülkenin doğu bölgesinde değil, neredeyse tamamında devleti son derece müşkül bir duruma düşürmüşler, Osmanlı ordusunun iki ateş arasında kalmasına neden olmuşlardır (Taşkıran, 1996, s. 133).

Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması neticesinde Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik ayrılmış, İtilaf Devletleri antlaşmanın hükümlerine dayanarak Anadolu’nun birçok bölgesinde işgal faaliyetlerine başlamışlardır. Yapılan bu işgallerle birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren yurdun değişik bölgelerinde ayrılıkçı faaliyetlerde bulunan, hatta bu faaliyetleri zaman içerisinde terör boyutuna ulaşan Rum ve Ermeni örgütleri, yapmış oldukları katliamları İtilaf Devletlerinin himayesinde daha da artırmışlardır. Mondros Mütarekesi’ne müteakip Yunan işgalinin yaşandığı bölgelerden olan Bursa ve çevresinde de Ermeni çeteleri tarafından katliamlar yapılmış ve bu katliamlar uzun yıllar boyunca birlikte huzur içerisinde yaşamış olan Türk ve Ermeni milletleri arasında tedavisi mümkün olmayan yaralar açmıştır.

Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa ve İlçelerinde Ermeni Faaliyetleri

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa ve ilçelerinde toplam 34,397 Ermeni yaşamaktaydı. Bu miktarın merkez ve ilçeler göre dağılımı aşağıda belirtilmiştir (Büyükcan Sayılır, 2005, s. 153).

Yukarıdaki tabloda belirtilen rakamlarda da görüldüğü üzere Bursa ve ilçelerinde yaşayan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu (yaklaşık üçte ikisi) Orhangazi ilçesinde ikamet etmektedir (Tablo 1). Bu çerçevede Kurtuluş Savaşı yılları boyunca bu bölgede yaşanan Ermeni olaylarının (terörünün) büyük çoğunluğu Orhangazi ilçesi ve köylerinde yaşanmıştır.

19. yüzyılın son çeyreğinde İngiltere’nin kışkırtmasıyla canlanan Ermeni terörünü Osmanlı Devleti kontrol altında tutabilmiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Ermeni olayları devletin varlığını ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlamıştır. Ordu içerisinde bulunan Ermeni uyruklu askerler firar ederek buldukları bölgelerde teşkilatlanmış olan Ermeni halkıyla birleşerek devleti bölme gayesiyle silahlı eylemler gerçekleştirip kanlı katliamlara girişmişlerdir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1983, s. 91). Aynı dönemde Türkiye’de yaşayan Ermeni halk Osmanlı Devleti’nin parçalanmasını arzu eden devletlerce maddi olarak desteklenmişlerdir. Ermeni komitelerine ve çetelerine Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Ermeniler tarafından parasal olarak yardım edilmiştir (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1985, ss. 53–55).

Bu dönemde ülke genelinde meydana gelen Ermeni olayları ile eş zamanlı olarak Bursa’da da halk arasında karışıklıklar patlak vermiş ve Türk halkı Ermeni çeteleri tarafından acımasızca katledilmiştir. Özellikle Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu bölgeler olan Orhangazi ve köyleriyle, Gemlik civarlarında olaylar daha yoğunluklu olarak yaşanmıştır. Bahse konu bu ilçeler ve köylerde vilayet genelinde suç işleyen Ermeniler rahatlıkla saklanabilmiş (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1914) ve eylemlerde kullanılmak üzere çok sayıda silah, mühimmat, üniforma vb. savaş malzemesi depolayabilmişlerdi (Yüceer, 2006, s. 29).

Tablo 1.
Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bursa ve ilçelerindeki Ermeni Nüfus

Yerleşim Yeri	Ermeni Nüfus
Bursa (Merkez)	6415
Orhangazi (Eski adı Pazarköy)	22601
Mustafakemalpaşa (Eski adı Kirmastı)	995
Mudanya	99
Karacabey	974
Gemlik	3307
Orhaneli	6

Bu günlerde Ermeni çeteleri faaliyetlerini Anadolu'nun diğer bölgelerindeki Ermeni komiteleriyle koordineli ve örgütlü bir şekilde yürütmüşlerdir. Bu hususu Minaryan isimli bir çete üyesinin Van Taşnak Komitesi'ne yazdığı mektuptaki "(...) Biz burada eşya arasında boğuluyoruz siz de orada ihtiyaç içerisindesiniz. Bu zaten tahammül olunamayacak vaziyettir... Dervişin ölümü hepimize tesir etti. Eğer bizimki size hızla yetişmez ise habercimizi çabuk yola çıkarınız. Harekette olan kuvvetleri, ordunun asker cins ve numaraları hakkında yazınız..." (Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1983, ss. 67-68) ifadelerinden rahatlıkla anlayabiliyoruz.

Bursa ve civarında ikamet eden Ermeniler, İzmit ve Adapazarı yöresinden göç edenlerle birlikte hareket ederek, çeteler kurmuş ve savunmasız halde bulunan Türk vatandaşlarına yönelik saldırılarda bulunmuşlardır (Altıntaş ve ark, 1995, s. 89). Devlet bu saldırıları engellemek ve cephe gerisinde emniyet ve asayiş tesis etmek amacıyla bu bölgelere birlikler görevlendirmeye mecbur kalmıştır. Bu saldırıların diğer bir sonucu da cephede savaş halinde olan askerler moral ve motivasyon açısından olumsuz yönde etkilenmişler, zira geride bıraktıkları aileleri ile yakınlarının can ve mal güvenlikleri konusunda endişeye düşmüşlerdir. Ermeni çetelerin gerçekleştirdikleri bu eylemler; Çanakkale Muharebeleri devam ederken Rus ordusunun Karadeniz kıyılarına gerçekleştirmesi muhtemel bir çıkarma neticesinde, Ruslarla birlikte hareket edip Türk ordusunun iki ateş arasında kalma olasılığını ortaya çıkarmış olmasıdır. Bütün bu sebepler nedeniyle, Bursa ve civarında (Adapazarı, İzmit, Yalova) bulunan Ermenilerin bu eylemlerine son vermek amacıyla, güvenli bir şekilde farklı bölgelere gönderilmelerine karar verilmiştir (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1915a). Savaş sonrasında da Ermenilerin savaştan önce yaşadıkları bölgelere geri dönmeleri sağlanmıştır (Süslü, 1990, s. 95).

Birinci Dünya Savaşı esnasında farklı bölgeler sevk edilen Ermenilerin, savaş sonrasında yaşadıkları bölgelere dönmesi hususunda hükümet bir takım düzenlemelerde bulunmuştur. İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na 1 Kasım 1918 tarihinde gönderilen yazıda, antlaşmanın imzalanmasından itibaren göç eden Ermenilerin Bursa'ya geri dönmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Ermenilerin geri dönüşü konusunda hükümetin her türlü kolaylığı sağladığı, İçişleri Bakanlığı'ndan Valiliklere 5 Kasım 1918 tarihinde gönderilen ve göç ettirilen Ermenilerin seyahat belgeleri olmasa da seyahat edebilmeleri, karşılıksız olarak yiyeceklerinin verilmesi, seyahatleri süresince diğer ihtiyaçlarının karşılanması ile gidecekleri yerlere güven içerisinde emniyetli bir şekilde ulaşmaları hususlarını içeren yazıdan da anlaşılmaktadır. Ayrıca 14 Aralık 1918 tarihinde Meclis-i Vükela, göç ettikleri esnada suçları sabit bulunanların Divan-ı Harb-i Örfi'lerde yargılanmalarına ilişkin kararını ilgili bakanlıklara göndermiştir. Hükümet ise; 1 Mart 1919 tarihinde Ermenilerin göç ettirildikleri esnada suç işledikleri düşünülen kişiler ile İtilaf Devletleri ile ilişkilere zarar verecek biçimde kışkırtıcı davranış ve eylem içerisinde bulunan kabine üyelerinin Divan-ı Harb-i Örfi tarafından yargılanarak cezalandırılmaları hususunda bir kararname hazırlamıştır (Altıntaş ve ark, 1995, ss. 179-189).

Ermenileri göç ettirme sanıklarının yargılamak amacıyla ilk Divan-ı Harb-i Örfi, İstanbul'da 16 Aralık 1918'de kurulmuştur. 8 Ocak 1919 tarihinde ise aralarında Bursa'nın da bulunduğu diğer bazı bölgelerde Divan-ı Harb-i Örfiler kurulmuş ve Şubat ayında da yargılamalara başlanmıştır. Mahkeme üyeleri asker ve hukukçuların oluşmasıyla beraber üyeler arasında azınlıklara mensup kişilerde bulunmaktaydı (Yüceer, 2006, s. 32). Ayrıca, göç ettirilmiş Rum ve Ermenilerin geri kendi ikamet ettiklerine bölgelere dönmeleri konusunda 18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Paris Barış Konferansı'nda da karar alınmıştır. Padişah ve Hükümet ise "Heyet-i Nasihalar" aracılığıyla gayri Müslim vatandaşları tekrardan "Sadık Osmanlılar" olarak devlete bağlı hale getirebileceğini düşünerek bu yolda girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda oluşturulan ilk heyet 20 Mart 1919'da Şile ve civarında eşkıyalık yapmakta olan Rumları ıslah etmek amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Ancak bunun önemli bir etkisi olmamıştır (Halaçoğlu, 2001, s. 70).

Bursa Divan-ı Harbi'nde hem göç ettirme konusuyla ilgili kişiler yargılanıyor (BOA DH.ŞFR 64/289, 1916), hem de Ermenilere ait olduğu ve ellerinden alındığı iddia edilen mal ve mülkler tanıkların ifadelerine dayanılarak sahiplerinden alınıp Ermenilere veriliyordu. Ancak bu uygulama toplumda huzursuzluk ve güvensizlik yaratmaktaydı. Yapılan yargılamalar sonucunda Bursa Ermenilerinin tehcirinde görevli memurların büyük bir kısmı suçsuz bulunarak beraat etmiştir. Bekir Sami Bey, Bursa'ya 56'ncı Tümen Komutanı olarak geldikten sonra Bursa'daki "Divan-ı Harb-i Örfi"nin misyonunu tamamladığı düşüncesiyle dağıtılıp üyeleri İstanbul'a gönderilmiştir (Yüceer, 2006, s. 33).

Kurtuluş Savaşı Yıllarında Bursa ve Civarında Ermeni Faaliyetleri

Bursa ve çevresinde mütareke döneminde olaylar biraz yatışmış görünüyordu. Bu sayede de genel olarak Türklerle Ermeniler arasındaki ilişkiler makul seviyede sürdürülmekteydi. Ancak bu süreçte halkın huzurunu bozan savaş zamanında olduğu gibi mütareke döneminde de savunmasız halka saldırılarda bulunarak katliamlar gerçekleştiren Ermeni çeteleri mevcuttu. Bunların önde gelenleri ise Topal Vahan ve Paynak çeteleriydi (Parin & Balci, 2007, s. 37). Bu dönemde bahse konu çeteler başta olmak üzere Ermenilerin yapmış oldukları eylemlerle birlikte tekrar patlak veren Ermeni olayları Bekir Sami Bey'in Bursa'ya gelişiyi birlikte bastırılmaya ve engellenmeye çalışılmıştır. Bu maksatla dönemin Bursa Valisi Hacim Muhittin Bey ile Bekir Sami Bey liderliğinde 20 Nisan 1920'de Cemal Bey'in emir-komutasında 100 kişilik bir birlik olan Gökbayrak Müfrezesi kurulmuş ve Topal Vahan çetesini etkisiz hale getirmek maksadıyla 6 Mayıs'ta Orhangazi'ye sevk edilmiştir. İcra edilen harekât neticesinde çetenin elebaşları Vahan ve Uzun Hayik ikna edilmiş ve silah bırakmaları sağlanmıştır. Bu elebaşlarından alınan bilgiler doğrultusunda bölgede yapılan aramalar neticesinde bu bölgedeki Ermeni çeteleriyle İngilizler arasındaki ilişkiyi açığa çıkaran İngilizler tarafından depo edilmiş çok sayıda askeri üniforma bulunmuştur (Sarıhan, 1994, s. 493).

Bu dönemde Bursa bölgesinde çetelere karşı buna benzer birçok harekât icra edilerek halkın can ve mal güvenliği büyük ölçüde sağlanmıştır (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1915b; 1915). Ancak çetelerin bütünüyle etkisiz hale getirildiğini söylemek mümkün değildir. Mütareke sürecinde kontrol altında tutulan olaylar 8 Temmuz 1920'de Yunanlıların Bursa'yı işgaliyle birlikte kontrolden çıkmış ve katliamlar işgalci gücün himayesinde artarak devam etmiştir. İşgal sürecinde özellikle kırsal kesimde yaşayan Türklerle Ermeni ve Rumlar arasındaki barış ve güven ortamı bozulmuş, bunun neticesinde Türklere karşı kanlı katliamlara girilmiştir.

7 Eylül 1920 tarihinde Orhangazi ilçesinde Gürle ve Sölöz köylerinde yaşayan Ermenilerden 300 kişilik bir grup Dutluca köyüne saldırmış, yapılan bu saldırıya köy halkı silahla karşılık vermiş ve çıkan çatışma esnasında kendilerini Yunan askeri olarak tanıtan 15 civarında Ermeni süvarisi Türklere silahlarını teslim almıştır. Bunun neticesinde Ermeniler savunmasız kalan köye girerek yaklaşık 50 Türk'ü katletmiş

köy halkının mallarını yağma etmiş ve köyü yakmıştır. Olaydan sonra bölgeye gelen Yunan birlikleri öldürülen Türkleri topluca defnetmiş ve göstermelik olarak 25 civarında Ermeni'yi tutuklamıştır (Gündüz ve ark, 2004, ss. 212–214). Aynı tarihte Orhangazi'nin Paşayaylası ve Bakır köylerinde halk katledilmiş, Gemiç, Akviran, Akharım ve Mamure köylerinde ise köy halkının mal ve mülkleri yağma edilmiştir. Bu ve buna benzer yaşanan olaylara rağmen Yunan işgalci birlikleri tarafından Orhangazi ve köylerinde yaşayan Türk halkının silahları toplatılmış, Ermenilere ise dokunulmadığı gibi silah dağıtılarak adeta katliamlara davetiye çıkarılmıştır (Gündüz ve ark, 2004, s. 216). Yunanlıların bu tek taraflı yaklaşımı bölgede bulunan Türk halkı üzerinde ciddi manada bir endişe yaratmıştır. (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1921) Orhangazi ve köylerinde yaşanan dehşet verici olayların engellenmesi ve katliamların son bulması için Vali Zebur Bey imzalı 9 Aralık 1920 tarihli Bursa Merkez İşgal Kumandanlığına yazılan yazıda Ermenilerin ellerindeki silahların da toplanması talep edilmiştir (Gündüz ve ark, 2004, s. 216). Ancak, bu ve buna benzer talepler karşılık görmediği gibi, 1921 yılından itibaren olaylar daha artmış ve Yunanlıların desteği ile Ermenilerin savunmasız Türk halkını katli hız kazanmıştır.

12 Temmuz 1921 tarihinde 45 kişilik bir Ermeni çetesi Maskarahasan köyünü abluka altına almış, 10 kişilik bir grup köy içerisine girip köy halkını darp ederek paralarını ve ziynet eşyalarını gasp etmişlerdir. 13 Temmuz 1921 günü Muradoba köyü, 14 Temmuz günü Hamitler köyü Ermeni çeteleri tarafından basılarak halkın kıymetli eşyaları ve paraları gasp edilmiştir (Tayla, 2001, s. 78–79).

Bu dönemde Ermeni çeteleri tarafından gerçekleştirilen vahşetin boyutları Bursa Valiliği tarafından İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 27 Ekim 1921 tarihli rapordan da anlaşılmaktadır. Raporda; Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerde ilk önce Müslümanların elindeki silâhlara, tüfeklere ve büyük çaptaki bıçaklara el koydukları ve Rum ve Ermenileri ise bu uygulamanın dışında tuttukları, üstelik bunlara her çapta tüfek ve tabanca verdikleri bildirilmiştir. Ayrıca Osmanlı Jandarmasının da silahsızlandırıldığı görevlerinden uzaklaştırıldıkları belirtilmiştir. Bütün bu faaliyetlerden cesaret alan Ermeni çeteleri, Müslüman köylerini basmaya ve yakıp yıkmaya, köy halkının mallarını, eşyalarını ve hayvanlarını yağmalamaya, insanların yollarını keserek paralarını gasp etmeye, kadın ve erkek Müslümanları feci şekilde katletmeye, genç kadın ve kızları dağa kaldırmaya, tecavüz etmeye ve kadınların göğüslerini kesmek gibi vahşî hayvanların bile yapmayacağı rezalet ve faciaları yapmaya başlamışlardır (Tayla, 2001, s. 109).

Bu olaylara şahitlik edenlerden Gedelek Köyü'nden 1913 doğumlu Hidayet ÜNGÖR yaşadıkları ile ilgili şunları anlatmıştır:

“Benli köyünün Ermenileri vardı. Orası toptan Ermeni köyüydü. Zaten Ermeniler oradan (Benli'den) gelmişler buraya (Gedelek). Kaynatamı kestiler Ermeniler. Onlar bu köye çok eziyet yapmışlar. Gedelek köyünü yakmışlar. Hiç ev falan yoktu, yanmıştı. Zaten kurtulabilen köylüler dağlara kaçmış, kimse kalmamış. Köy halkını camiye toplamışlar, yakacaklarmış. Kaynatam, Muhtar Osman, yedi kişi, hemen nacakları almışlar, caminin kapısına vurmuşlar. O sırada kaçabilenler dağlara kaçmış. İşte orada Muhtar Osman'ı, kaynatamla kesmişler. Çenesiz Hayriye varmış. Hayriye'ye de bomba atmışlar. Hayriye'nin de çenesi gitmiş. Bir de yine insanları yakmak için Hacı Osman'ın evine kapatmışlar. Yakmak için ama yakamamışlar” (Yüceer, 2005, s. 158).

Bu zaman zarfında Türk birliklerinin Yunanlılara karşı elde ettikleri İnönü zaferleri de intikam duygularının kabarmasında ve olayların artmasında etkili olmuştur. İşgal sürecinde Türklerin Ermeniler tarafından acımasızca katledilmelerinin, mallarının ve mülklerinin yağmalanmasının Yunanlılar tarafından desteklendiği, olaylar neticesinde oluşturulan Müttelikler arası komisyon tarafından hazırlanmış olan 23 Mayıs 1921 tarihli rapordan da anlaşılmaktadır. Raporda Yalova ve Gemlik ilçelerinin Yunan birlikleri tarafından işgal edilen bölgelerinde Türk köylerinin yakılıp yıkılması (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), 1921), Türk halkının katledilmesi olayının planlı bir şekilde yürütüldüğü, bu planın Yunan işgalci birliklerin komutanlarının emirleri doğrultusunda Rum ve Ermeni çeteler tarafından uygulandığı belirtilmiştir (Gürün, 2005, s. 428).

Orhangazi ilçesi Gedelek Köyü'nden 1916 doğumlu Mehmet SAKA, Ermeni çetelerinin yaptıkları ile ilgili şunları anlatmıştır:

“İşgalde, babamın bir tütün alanı vardı, mahzende tütün saklıyorduk, oraya soktular bizi. Bütün erkekler de evin üstüne saçağın altına çıkmışlar, öyle dinliyorlar. Buğday çuvallarını deviriverdiler üzerimize, güya bu ev aranmış gibi. Üç tane kız var. Annem kapıyı kırıyor, ev aranmış zannedilsin diye. Ermeniler çekildi buradan bizi hemen topladılar, İstanbul'a götürdüler. Hilal'i Ahmer vapuru geldi Gemlik'e. Hilal'i Ahmer vapuru aldı bizi, İstanbul'a götürdü. Yunanlılar Ermenilerle birlikte köyü bombaladılar, yaktılar. Bugünkü sağık ocağının olduğu yerde 50 kişiyi öldürdüler. Bir kızın çenesini kopardılar, bir adamın kafasını nacakla parçaladılar. Yunanlılar silahlarımızı aldılar. Ne yapacaksın vermeyip. Ne para kaldı, ne bilezik, her şeyi topladılar. Ermenilerde geldiler köyü yaktılar, dağıttılar. 50 kişilik bir Ermeni çetesi köy meydanına geldiler. Bizimkiler hepsi korktu, bir şey yapamadılar. Eli bağlı, silahı yok, hepsi onlarda. İhtiyarın birisi; “Yeter artık yaptığınız!” dedi. Ermeni, nacağı ihtiyarın kafasına vurunca, adamın kafası iki parça oluyor. Ermeniler, Yunan gelince onlarla beraber bizi ezdiler. Bir tane bir şey kalmadı, hepsini aldılar gittiler, köyü tamamen yaktılar. Dağlara kaçtık, dağıldık. Köyde alacağımız bir şey kalmadı, sırtımızdaki sırtımızda, karnımızdaki karnımızda. Bir hafta dağda kaldık, oradan Gemlik'e indik. Orada Hilal-i Ahmer vapuru aldığı gibi, Selimiye kırsasına götürdü. Vapurda da bütün bu kazanın köylerinin hepsi vardı. Yaralı çoktu, kiminin eli yok, kiminin ayağı. Orada iki buçuk sene kaldık. Atatürk Yunan'ı attıktan sonra, İstanbul'dan bir gemi ile Gemlik'e, oradan köyümüze geldik. Geldiğimizde köy baştan aşağı yanmıştı, barınabileceğimiz bir duvar bile kalmamıştı. Sazlardan korunak yapıp altına girdik, sonra yaptık evlerimizi” (Yüceer, 2005, ss. 306–307).

Bursa'nın büyük ilçelerinden biri olan İnegöl de, Yunanlıların diğer yerleşim birimlerinde yaptıkları mezalim ve vahşice saldırı olaylarından kurtulamamış, burada da Müslüman Türk halkı her türlü hakaret ve işkencelere maruz kalmıştır. Ermeni ve Rum çeteleri de işgalci Yunan birliklerinden aldıkları güç ve cesaretle kırsal bölgelerde halka acımasızca saldırmış ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Kasabasının belediye reisini döverek öldürmüşler, sekiz-on yaşlarındaki iki çocuğun kollarını bağlayıp, göğüslerinden ve sırtlarından bıçaklayarak dereye atmışlardır (Tayla, 2001, s. 115). Bu dönemde İngiliz istihbarat raporlarında Ermeni çetelerinin Yunanlılar tarafından maddi olarak

desteklendiği; çete liderlerine, Yunan subayların aldığı maaş kadar ücret verildiği, çete üyelerine de günlük 3 drahmi paranın yanı sıra yiyecek ihtiyaçlarının da karşılıksız sağlandığı belirtilmektedir (Sonyel, 1995, s. 326). Yunanlılar ile Ermeni çetelerinin işbirliği Yunan birlikleri Anadolu'dan atılana kadar devam etmiştir.

29 Aralık 1921 tarihinde Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey tarafından Büyük Millet Meclisi'ne sunulan bilgidен anlaşılacağı üzere, Adapazarı, İzmit, Kandıra, Karamürsel, İznik, Yalova ve civarında Yunan zulmü ile Ermeni ve Rum çetelerince gerçekleştirilen eylemler neticesinde resmi kurumlara ulaşan bilgilere göre 1,194 kişi hayatını kaybetmiş, 151 kişiden haber alınamamış, 314 kişi esir edilmiş, 722 kadına tecavüz edilmiş, ayrıca 63.630.250 lira değerinde taşınmaz mülke zarar verilmiş, 92.350.480 lira taşınır mal kaybolmuştur (TBMM Zabıt Ceridesi, 1958, s. 238). Bölgede gerçekleştirilen bu terör ve zulüm ancak Milli Kuvvetlerin bölgenin denetimini tümüyle ele geçirmesiyle birlikte son bulmuştur. Bölgeden Yunan ordusunun çıkarılması sonrasında, terör eylemlerini gerçekleştiren Ermeni ve Rumlar da çoğunlukla İstanbul ve çevresine kaçmışlardır (Parin & Balcı, 2007, s. 44).

Sonuç

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yıllarca barış, huzur ve güven ortamında yaşamlarını sürdürmüş olan Ermeniler, 19. yüzyıl sonlarından itibaren sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'ni bölme ve yok etme hedeflerine alet olmuşlardır. Bu çerçevede Ermeniler değişik yer ve zamanlarda isyan ve katliamlar gerçekleştirmişlerdir.

Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş esnasında Doğu Anadolu topraklarında özgür bir Ermeni devleti kurmak maksadıyla eylemlerini daha da artırmışlar ve aynı anda farklı cephelerde savaşmak durumunda olan Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmışlardır. Savaş sürecinde, diğer bazı bölgelerde olduğu gibi, Bursa ve çevre ilçelerde ikamet eden Ermeniler de yaşadıkları bölgelerde çeteler kurup savunmasız Türk halkına saldırmış ve tarifi mümkün olmayacak derecede korkunç katliamlar gerçekleştirmişlerdir. Cephe gerisinde yaşanan bu olaylar ordunun iki ateş arasında kalmasına neden olabileceğinden, cepheden bu bölgelerdeki olayları engellemek amacıyla birlik kaydırılması ihtiyacı hâsıl olmuştur. Ayrıca Ermeniler tarafından yapılan katliamlar, cephede savaş halinde bulunan askerleri, geride bıraktıkları ailelerinin can ve mal güvenlikleri konusunda endişeye düşürmüş ve birliklerin savaşma azimlerini kırmış, morale-rini ve motivasyonlarını ciddi manada bozmuştur. Bu sebeplerden ötürü Bursa ve civarında yaşayan Ermenilerin, savaş sona erene kadar, ordulara zarar veremeyecekleri yerlere nakledilmeleri kararı alınmış savaş sonunda da yerlerine geri dönmeleri sağlanmıştır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte yerlerine geri dönen Bursa Ermenileri, buldukları bölgelerde çeteler kurup Türk halkına saldırmaya mal ve mülklerini yağmalamaya devam etmişlerdir. Özellikle Yunan işgalinden sonra, Yunan birliklerinin de desteği ile bölgedeki Ermeni çeteleri faaliyetlerini artırmışlar, Müslüman Türk halkını katletmeye devam etmişlerdir.

Meydana gelen bu olaylar, savaş bölgesi dışında kalan Ermenilerin de devlet yönetimine karşı ihanetten geri durmadıklarını, bu nedenle Birinci Dünya Savaşı esnasında alınmış olan göç ettirme kararına dâhil edilmelerinin ne denli haklı bir uygulama olduğunu göstermektedir. Neticede, göç ettirme uygulaması ile ilgili Türkiye karşıtı çevrelerce dile getirilen eleştirilerin haksız ve mesnetsiz olduğu bir kez daha ortaya konmuştur.

Kurtuluş Savaşı sürecinde Bursa ve civarındaki (özellikle Orhangazi ilçesi ve köyleri) Ermeni çetelerinin yaptıkları katliam ve yağma hareketleri Türk birlikleri Bursa'yı işgalden kurtarana kadar devam etmiştir. Bursa'nın Yunan işgalinden kurtuluşu ile birlikte bölgede yaşayan Rum ve Ermeniler de işgal sürecinde yapmış oldukları katliamlar nedeniyle bu bölgelerde barınamayacaklarını anladıklarından büyük çoğunlukla Bursa'yı terk etmişlerdir.

Ermeni komiteleri ile çetelerinin dış devletlerden almış oldukları destekle 19. yüzyılın sonlarında başlayıp Birinci Dünya Savaşı ve müteakiben Milli Mücadele döneminde artan Türk halkına karşı katliamları, Müslüman Türk halkı ile Ermeni milleti arasında tedavisi mümkün olmayan yaralar açmıştır. İki millet arasında yaşanan olaylar bütünüyle emperyalist devletlerin çıkarlarına hizmet etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen zaman zarfında farklı şekillerde ortaya çıkan Ermeni faaliyetleri (ASALA, PKK vs.) sürekli olarak gündemdeki yerini korumuş, Türk dış politikasında batılı ülkelerin Ermenistan yanlısı politikalarından dolayı sorun olarak kalmaya devam etmiştir. Türklerle Ermeniler arasında yaşanan olayların gerçek boyutları birçok bilimsel çalışmayla ortaya konulmuş olsa da batılı ülkeler olayları özellikle Ermeni diasporasının etkisi ile kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya ve kabul etmeye devam etmektedirler. Batılı ülkelerin bu tutumunun değişmesi için Türkiye'nin bölgesinde etkin, milli güç unsurları (askeri, ekonomik, siyasi, bilim ve teknoloji, nitelikli insan kaynağı) bakımından komşularıyla yapılacak olan karşılaştırmada daima üstün ve bu sayede uluslar arası ortamda söz sahibi olması gerektiği değerlendirilmektedir.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen bir çalışma olmadığı için etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: This study is among the studies that do not require ethics committee approval since it is not a qualitative or quantitative study that requires data collection from participants by using survey, interview, focus group work, observation, experiment techniques.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support

Kaynakça

- Altıntaş, A., Canatar, M., Karakaya, R., Kaya, A., Çakıl, O., & Kulüp, B. (1995). *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915–1920)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Büyükcay Sayılır, Ş. (2005). *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918) (Cilt I)*. Genelkurmay Basımevi.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1914). *Hüdavendigar vilayetinin Pazarköy kazasında Ermeniler'in eşkiyaya yataklık ettikleri için tutuklandıklarını gösterir belge*. BOA DH.EUM.EMN 87/21.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1921). *Yunanlıların silanlandırıp himaye ettikleri Rum ve Ermeni çetelerinin Yalova ve Gemlik'te müslüman halka karşı yaptıkları mezalim*. BOA DH.KMS 60/55.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915a). *Adapazarı, İzmid ve Bahçecik Ermenilerinin ihraçlarının temini hakkında, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, İzmid Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 54/340.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915c). *Yalova havalisindeki Ermeni eşkiyasının kesreti sebebiyle icab eden tedabirin alınması ve gerekli takibatın yapılması hakkında, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Hüdavendigar vilayetine çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 55/104.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1915b). *İzmid ve Bursa'nın körfez sahillerine yakın yerlerinde Müslüman köylere baskınlar yapan Ermeni çetelerinin tenkilerine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, İzmid Mutasarrıflığı'na çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 55/327.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). (1916). *Ermenilerin sevki hususunda suistimalleri görülen jandarmaların Divan-ı Harbe tevdilerine dair, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Hüdavendigar Vilayeti'yle Heyet-i Tahkikiye Reisi İsmail Hakkı Bey'e çekilen telgraf*. BOA DH.ŞFR 64/289.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1983). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 32(83). Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1985). *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 34(85). Genelkurmay Basımevi.
- Gündüz, T., Apak, A., & Karataş, A. İ. (2004). *Bursa'da işgal günlüğü: Bursa vilayetinde Yunan fecayii*. Düşünce Kitabevi.
- Gürün, K. (2005). *Ermeni Dosyası*. Remzi Kitabevi.
- Halaçoğlu, Y. (2001). *Ermeni tehciri ve gerçekler (1914–1918)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Küçük, C. (1986). *Osmanlı diplomasisinde Ermeni meselesinin ortaya çıkışı*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- Parin, F., & Balci, G. (2007). *Yalova'da Ermeni faaliyetleri*. Truva Yayınları.
- Sarıhan, Z. (1994). *Kurtuluş savaşı günlüğü, II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sonyel, S. R. (1995). *Kurtuluş savaşı günlerinde İngiliz istihbarat servisinin Türkiye'deki eylemleri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Süslü, A. (1990). *Ermeniler ve 1915 Ermeni tehcir olayı*. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Taşkıran, C. (1996). 1915 Ermeni Tehciri sırasında Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirlere bir bakış. *Beşinci Askeri Tarih Seminer Bildirileri* (ss. 132–141). Genelkurmay ATASE Yayınları.
- Tayla, M. (2001). *Batı Anadolu'da Yunan mezalimi*. Stratejik araştırma Etüdler Milli Komitesi.
- TBMM Zabıt Ceridesi (Cilt 15). (1958). TBMM Matbaası.
- Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi*. Belge Yayınları.
- Yüceer, S. (2005). *Tanıkların anlatılarıyla Bursa tarihi (sözlü tarih arşivi 1919-1938)*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Yüceer, S. (2006). Bursa Ermenileri üzerine bazı saptamalar ve Orhangazi'de Ermeni olayları (1914–1922). *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 29, 27–49.

Antik Çağ'da *Phûsis* ve Etik: Platon, Aristoteles ve Stoacılar

Phûsis and Ethics in Antiquity: Plato, Aristotle and the Stoics

Emine AYDOĞAN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Felsefe Bölümü,
Erzurum, Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada Antik Çağ'da doğa üzerine yapılan araştırmalarda çok önemli bir kavram olan Eski Yunanca'da "doğa" anlamında kullanılan *phûsis* kavramından hareketle Platon, Aristoteles ve Stoacılar'ın etik anlayışları ele alınmaya çalışılacaktır. Öncelikli olarak doğanın tüm anlamlarını içerebilirine alan şemsiye bir terim olarak çok geniş ve anlam bulanıklığı olan bu kavram, kullanımlarında ima ettiği şeye yüklenen yoruma göre çeşitli sistemlerin oluşmasına yol açmaktadır. Bu anlamda kavram, Platon, Aristoteles ve Stoacılar'ın etik tartışmalarının temellerini de bünyesinde barındırır. *Phûsis* ve etiğin yan yana düşünülmesi noktasında öne çıkan bu isimlerin kendi etik teorilerinde bu kavrama ne denli yer ayırdıkları ve *phûsis*-etik ilişkisi belirlenmeye çalışılacaktır. Stoacı teori böyle bir yaklaşımın ilk akla gelen örneği olsa da Platon ve Aristoteles'in de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle Stoacı teoriyle birlikte bu isimlere de yer verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antikçağ, Aristoteles, etik, *phûsis*, Platon, Stoacılar

ABSTRACT

In this study, the ethical understandings of Plato, Aristotle and Stoics will be discussed, based on the concept of *phûsis*, which is used in the sense of 'nature' in Ancient Greek, which is a crucial concept in the studies on nature in Antiquity. As an umbrella term that includes all the meanings of nature, this concept, which is very broad and at the same time ambiguous, leads to the formation of various systems according to the interpretation attributed to what it implies in their use. In this way, it also includes the roots of the ethical discussions of Plato, Aristotle and the Stoics. It will be tried to determine how much space these names, who stand out in terms of considering *phûsis* and ethics side by side, give to this concept in their own ethical theories and the relationship between *phûsis* and ethics. Although the Stoic theory is the first example of such an approach that comes to mind, it will be tried to include these names together with the Stoic theory, considering that Plato and Aristotle should also be evaluated in this context.

Keywords: Antiquity, Aristotle, ethic, *phûsis*, Plato, Stoics

Geliş Tarihi/Received: 16.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 12.06.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Emine AYDOĞAN

E-mail: e.aydogan@atauni.edu.tr

Cite this article as: Aydoğan, E. (2023).

Antik Çağ'da *phûsis* ve etik:

Platon, Aristoteles ve Stoacılar.

Current Perspectives in Social Sciences,

27(3), 242-250.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Giriş

Kadim hakikatler olarak anılan Doğa-Tanrı-İnsan üçlemesi insanlık için her daim vazgeçilmez bir düzlemi oluşturur. Bu düzlemdeki üçlü denge, insan tarafından taraflardan biri lehine birçok kez bozulmuştur. Antik Yunan da bu dengenin doğa lehine bozulduğu girişimlerden birisidir. Köniğ, insan dillerinde doğa kadar geniş bir çerçeve ve zengin bir içeriğe sahip olan başka bir sözcüğe nadir rastlandığını belirtir (Köniğ, 1990, s. 217). Aslında Köniğ'in söylediği gibi geniş çerçeveli bu kavram, fiziksel doğanın yanı sıra bir şeyin özü olma anlamına gelir ve Antikçağ'da da zengin içeriğiyle karşımızda durur: İlk doğa, hayat olarak görülür. Yani doğa canlıdır ve yaşamın özü bu anlamda tüm varlığa nüfuz eder. Mutlak yaşamın içkin gücünü kendi içinde barındıran canlı bir tözdür. İkinci olarak doğa, gücü ifade eder. Doğa canlı olduğu için hareket, değişim ve büyüme için gerekli tüm kaynaklara doğası gereği sahiptir. Dünyayı yaratan, koruyan ve yöneten kendi kendini üreten güçtür. Doğa, kendi kendine hareket etme gücüyle donatılmış bir madde olarak sunulur. Canlı olan her şey kendini hareket ettirir ve hareket eden her şey canlıdır. Değişimi başlatma gücünü kendi içlerinde barındıran şeylerin özü budur. Hipokrat'ın tıp sisteminde bile hekimlik sanatı, doğanın iyileştirici gücü olarak *phûsis* anlayışına dayanır. Üçüncü olarak doğa, "Ruh"tur. Ruh, yaşamın, hareketin ve duyu algısının içkin özü ve ilkesidir. Bu görüş Homeros kadar

eskidir. Dördüncü olarak doğa, ilahidir. Antik Çağ için tanrısal olan tüm doğayı kuşatır. Beşinci ve son olarak doğa değer'dir. Doğaya bağlılık Antik çağın ve Yunan ruhunun özüdür. Doğa, bütün mükemmelliklerin modeli ve tüm kusursuzluğun örneğidir. Böylece amaç, yasa ve değerler doğal bir temeli olduğu gibi daha yüksek ve daha düşük, daha iyi ve daha kötü arasındaki tüm ayrımlar, önceki sınırlara tam olarak uygun şekilde çizilir (McClure, 1934, ss. 112–115). Antik Yunan'da doğa üzerine yapılan araştırmalarda öne çıkan ve doğanın tüm bu anlamlarını şemsiye bir terim olarak içerisine alan bir kavram vardır (Dunshirn, 2019, s. 1). Eski Yunanca'da "doğa" anlamında kullanılan ve araştırmalarda da temel problemlerden birini oluşturan bu kavram *Phûsis* [*φύσις/physis*] kavramıdır. Bu kavram, "bir kişinin veya bir şeyin doğuştan ve aslı niteliği özelliği veya yapısı" şeklinde tanımlanır (Peters, 2004, s. 298). *Phûsis*, Yunanca "filiz verme, doğma, dölleme ve (*organik*) gelişme sürecini gösteren" *phy* kökünden gelir (König, 1990, s. 217). Geniş anlamda ele alındığında *phûsis*, bitki ve hayvanların "büyümesini" ve ayrıca bir cinsin bileşimini veya tüm kozmosun kökenini veya bileşimini adlandırabilir. *Phûsis*'in kapsadığı fenomenlerin kökeni ve yapısı üzerine bir araştırma, erken Yunan bilgelerinin yanı sıra dünyanın çeşitli bilgi alanlarını açan Platon, Aristoteles, Atomcular ve Stoacıların geleneğindeki filozofların gözlemlerinin başlangıç noktasıdır (Dunshirn, 2019, s. 1). Brun, bu kavramın Sokrates öncesi düşüncelerin de merkezinde olduğunu ama Platon'da ve Stoacılar'da yeniden bulunduğunu Laertios'dan bir alıntıyla pekiştirir: "Kimi zaman dünyayı içerene, kimi zaman da dünyasal şeyleri üretene doğa derler. Doğa, spermaya ilişkin nedenler uyarınca orada kendisinden doğan şeyleri, belirli zamanlarda içerip üreterek ve kopmuş olduğu şeylere benzer şeyleri biçimlendirerek kendinden devinen bir varlık tarzıdır" (Brun, 2020, ss. 51–52).

Uzun ve çeşitli tarihiyle izini sürmenin zor olduğu bu kavram zengin bir içeriğe sahip olduğu kadar aynı zamanda "tehlikeli bir muğlaklık" içeren bir kavramdır (Cornford, 2020, s. 137). Herakleitos'un "doğa saklamayı sever" sözü belki de *phûsis*'in bu muğlaklığını en iyi şekilde anlatan bir ifadedir (Dunshirn, 2019, s. 2). *Phûsis*'in, birbirinden farklı olmasına rağmen genel itibarıyla birbiriyle bağlantılı üç anlamda kullanıldığı ifade edilir: I) "Serpilip büyüme ve gelişme süreci veya genesis"; II) Kendisinden şeylerin yapıldığı ve oluşturulduğu fiziksel veya doğal ana-madde, cevher, arke; III) "Bir tür içsel organizasyon veya düzenleniş ilkesi," eşyanın tabiatı/doğası (Peters, 2004, s. 300). Peters'e göre bu üç anlamdan ilk ikisinin Pre-Sokratiklerin teizmi bağlamında görülmesi gerekir. Çünkü madde ya da cevher canlıdır ve bu yönüyle de tanrısal, ölümsüz ve yok olmaz olarak görülür. Aslında Yunan felsefesinin her şeyi canlı sayan bir doğa felsefesiyle yani hylozoizm ile başladığı bilinir (König, 1990, ss. 217–218). Bu bağlamda *phûsis* hareketli ve canlı olarak karşımıza çıkar, ta ki Parmenides, *kinesis*'i varlık alanından dışlayana kadar. Bu dışlamayla beraber Empedokles'in "Sevgi ve Kavga"sı ve Anaxagoras'ın *nous*'u gibi hareketin başlaması da dış faillerin eline geçer (Peters, 2004, s. 300).

Cornford, *phûsis* kavramında özellikle eşyanın tabiatı/doğası anlamına dikkat çeker. Yunan felsefesinde bu adla anılan nesnenin hem somut olduğunu hem de "canlı ve ilâhî, ruh ve Tanrı olan maddi bir süreklilik olduğunu" belirtir. Bu sebepten, *phûsis*, mitsel özellikler içeren bir töz olarak görülür. Bu tözün farazi bir karakteri olduğunu söyleyen Cornford, bunun farkedilmemesini, onun filozoflar tarafından icat edilmemiş olmamasına bağlar ve bu anlamda *phûsis*'in felsefe öncesi dini temsilden türediğini ya da devralındığını vurgular. Cornford için *phûsis*'in "maddi, canlı ve ilâhî olan için özelliklerinden, bu özelliklerin ima ettiği şeye yüklenen yoruma göre çeşitli sistemler" çıkarmak mümkündür (Cornford, 2020, ss. 41, 210). Bu anlamda Platon, Aristoteles ve Stoacıların bu kavramın sahip olduğu niteliklerin işaret ettiği şeye yüklenen yoruma göre kendi sistemlerini sundukları söylenebilir.

Gabor Betegh, *phûsis* ve etiğin yan yana düşünülmesi noktasında en azından kozmos düzeyinde güzel bir bağlantıyla karşımıza çıkar: *Pratik Akılın Eleştirisi*'nin sonuç bölümünün başında, üstümüzdeki yıldızlı gökyüzü ve içimizdeki ahlak yasası hakkındaki iyi bilinen ve çok eskimiş özdeyişte Kant, kozmik ve etik perspektifleri yan yana yerleştirirse de orada bir etik kuramın iki bileşeni olarak görülmediğini tam tersine bu ikisinin bir yanda fizik ve doğal yasa, diğer yanda etik ve özgürlük olmak üzere dünyanın iki ayrı, özerk alanını temsil ettiğini ifade eder (Betegh, 2003, s. 273). Antik çağda da *phûsis* ve etik perspektiflerin bir arada olup olmadığı tartışma konumuzu oluşturmaktadır. "İlk bakışta, belli başlı felsefi okulların kendi etik teorilerinde fiziğe ve özellikle kozmolojiye çok önemli bir yer ayırdıkları görülüyor. Stoacı telos teorisi, böyle bir yaklaşımın özellikle açık bir örneği gibi görünmektedir." (Betegh, 2003, ss. 273–274). Her ne kadar bu anlamda Stoacı etik bir örnek olarak öne çıksa da Platon ve Aristoteles'in de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle Stoacı teoriyle birlikte bu isimlere de yer verilmiştir.

Platon

Felsefe tarihinde, felsefenin başından hiç ayrılmayan, bu anlamda asıl mal sahibi gibi ve bir mecburiyet olarak görülen isim Platon (Akar, 2016, s. 7), *phûsis* ve etik ilişkisi için de başvuru noktalarımızdan birini teşkil eder. Platon'un *phûsis* yaklaşımına baktığımız zaman göze çarpan ilk şey Platon'un kendi zamanının *phûsis* görüşleri ile ilgili rahatsız olduğu iki noktanın varlığıdır. İlki *phûsis*'in maddiliği iken, ikincisi *phûsis*'de amaçlı olarak tasarlanmış bir düzenin ya da *tekhne*'nin yokluğudur. Bu eksikliği doldurmak gayretiyle Platon *phûsis*'in yerine, *psukhe*'yi geçirir (Peters, 2004, s. 300):

Galiba hemen herkes ruhun nasıl bir varlık olduğunu ve gücünün ne olduğunu bilmiyor: onunla ilgili başka şeyler arasında özellikle oluşumunu, ilk yaratılanlar arasında olduğunu bütün maddelerden önce oluştuğunu başka her şeyden daha çok bunların değişim ve dönüşüm ilkesi olduğunu bilmiyorlar; eğer böyleyse, ruh cisimden daha eski olduğuna göre, ruha ilişkin olan her şeyin maddeyle ilgili olanlardan daha önce oluşmuş olması zorunlu değil mi? (Platon, 2012, s. 391)

Platon'un kendinden önceki felsefi düşüncelerin büyük çoğunluğunda doğanın yani *phûsis*'in nedeni ve başlangıcı olan, onu düzenleyen maddi *arkhe*, Platon'un *phûsis*'inde idea ile ortaya konulur. Yani idea, doğayı anlama çabasının merkezine yerleştirilir (Akar, 2021, s. 341). Platon'un ellerinde *phûsis*, örneğin; Tanrının *phytourgos*¹ olduğu ifadesinde belirtildiği gibi, artık ilahi bir etkinlikte kurulmuş belirli bir düzeni belirleyebilecek şekilde bir değişime uğrar: "doğanın yaratıcısı" veya "özün yaratıcısı" (Dunshirn, 2019, s. 2). Yani Platon için *phûsis*,

1 Bu ifade Derrida'nın *Platon'un Eczaresi*'nde şu şekilde kullanılmıştır: "Daha önceden yapılmış bir yatak. Her halükârda Tanrı yatağın gerçek babasıdır, araştırılan *eidōs*'un. Marangoz ise yatağın 'demiurgos'udur. Burada yine zoograf olarak adlandırılan ressam, yatağın ne üreticisi (*phytourgos*: yatağın *phûsis*'inin ve hakikatinin yaratıcısı) ne de 'demiurgos'udur" (Derrida 2014: 94).

idealar dünyası anlamına gelir. Doğada olan yatak, gerçek yatak dediğimiz yatak ideası ile aynıdır. Platoncu formlar ya da idealar *Phaidon*'da ruhlarla aynı türden nesnelere olarak ilan edilir. İdeaların ruh olmaktan çıkıp, salt kavramlar hâline gelmesine izin verildiği takdirde artık dünyanın yegâne hakiki nedenleri olarak görülemezler. Bu nedenle Platon, varoluş ve yokoluşa dair daha önceki doğa bilimcilerin iddia ettiği türden nedenlere sırtını döner (Cornford, 2020, ss. 346–347, 350). Dolayısıyla *phûsis* aynı zamanda ruha karşılık gelir. Ancak burada ideaların münferit ruhlar olmaktan ziyade, onların adıyla anılan grupların ya da eşya sınıflarının ruhları olduğuna dikkat edilmelidir (Cornford, 2020, ss. 346–347). Peters de, Platon'un çoğu kez şu ya da bu ruhla ilgilenmekten çok, ruhla ilgilendiği izlenimini verdiğinin altını çizer. Platon'un ruhun "kendine has öğelerden karılığını betimlediği" *Timaios*'ta gönderimde bulunduğu ruh'un "Dünya ruh"u olduğunu ifade eder (Peters, 2004, s. 331):

...öncesiz tanrı daha sonra ortaya çıkacak olan tanrı için evrenin düz, her noktaya eşit uzaklıkta, tam ve kusursuz nesnelere birleşimi bir varlık olmasını istedi. Tam ortasına bir ruh koydu, ruh her yere yayıldı, öyle ki cisimlerin dışında bile yer aldı. Bu sayede kendisi daire şeklinde, tek başına, aynı zamanda kusursuz ve başka herhangi bir şeye ihtiyacı olmayan, sadece bilginin ve dostluğun dostu, kendisine yeterli bir evren yarattı; bu özellikler mutlu bir tanrının ortaya çıkması demekti (Platon, 2015a, s. 43).

Yasalar'da da "doğa" derken ilk nesnelere oluşumunu anladıklarını ancak bu anlamda ruhun ilk olduğunu ve ruhun doğal olduğunu söylemenin doğru olacağını vurgular. Platon için ruhun tanımı "kendiliğinden hareket eden hareket"dir. Yani ruh hareket eden her şeyin içinde bulunur ve onu yönetir (Platon, 2012, ss. 392, 397–398). Platon için dünyanın ruhsuz bir bedene sahip olması, bedensiz bir ruha sahip olması kadar imkânsız" olarak görülür (Cornford, 2022, s. 99). Platon bu hareketten kalkarak ruhun varlığını ve ölümsüzlüğünü kanıtlar. Ruhun, hareketin ve *genesis*'in kaynağı olarak sunulması beraberinde rasyonel olarak tasarlanmış ve düzenlenmiş bir evren görüşünü getirir (Arslan, 2010, s. 365). Rasyonel olarak tasarlanmış evren görüşüne Platon'un *Phaidon*'da Anaksagoras ile ilgili yaşadığı hayal kırıklığından hareketle bakalım:

Günün birinde Anaksagoras'ın bir kitabında her şeyin nedeni olan bir aklın var olduğunu görmüştüm. Neden bilmiyorum ama her şeyin nedeni olan bir aklın var olması bana mantıklı göründü. Eğer durum böyleyse her şeyi düzenleyen akıl, şeyleri yerine koyar ve düzeni en güzel şekilde sağlardı. (...) Başka şeyler de anlatsa bunları umursamazdım; önemli olanın iyinin ve kötünün ne olduğunu bilmek olduğunu düşünerek, onun kitaplarını alıp hemen okumaya başladım. Ancak umudum fazla devam etmedi. Çünkü Anaksagoras'ın nesnelere gerçek düzenlerini açıklayacağı yerde hava, su ve başka alakasız şeyleri neden alan bir yazısını gördüm. Bence bu durum bahsettiği yaptığı her şeyi aklıyla yaptığını iddia edip sonra da şunu söyleyen adamın durumuna benziyor: Burada oturuyorsam, bunun nedeni bedenimin kemik ve etlerden oluşması ve kemiklerin kırıkdağlarının bulunmasıdır (Platon, 2015b, ss. 101–102).

Yani Platon için Anaksagoras, öncesinde kendisini heyecanlandıran *nous*'u hiç kullanmadığı gibi şeylerin mevcut düzeni için yeterli başka bir neden de temellendiremez (Akar, 2021, s. 345). Platon her ne kadar Anaksagoras ile ilgili bir anlamda hayal kırıklığına uğramış olsa da yukarıdaki alıntının ilk cümlesinde de verildiği üzere aynı zamanda ondan evrende hüküm süren külli bir akıl olarak *nous*'u öğrenmiştir (Akan, 2016, s. 20): "Günün birinde Anaksagoras'ın bir kitabında her şeyin nedeni olan bir aklın var olduğunu görmüştüm. Neden bilmiyorum ama her şeyin nedeni olan bir aklın var olması bana mantıklı göründü" (Platon, 2015b, s. 101). Buna göre Platon düşüncesinde *phûsis* canlı, zekâ sahibi bir bütün olarak sunulur (Akan, 2016, s. 12).

Platon, *Timaios*'ta *phûsis*'in düzenini şekillendiren sanatçı tertibatını ve bunun nedenini soruşturur: "...öncelikle evreni yaratanın nedeni bunu yaptığını açıklamakla işe başlayalım. Yaratan iyiydi ve iyi olanda hırs yoktur. Hırsı olmadığı için her şeyin mümkün olduğunca kendine benzemesini istedi." (Platon, 2015c, s. 39). Platon'a göre *Demiourgos*, suretinde tasavvur edildiği beşerî zanaatkâr gibi, kendisinin yaratmadığı malzemeler üzerinde çalışır ve bu malzemelerin içkin doğası zanaatkârın eserinde mükemmelliği yakalama arzusuna bir sınır koyar. *Demiourgos*, düzensiz bir hareket kaosu içinde, bu düzensizlikten sorumlu olmayan ancak devamında olabildiğince vermeye çalıştığı düzen ve akledilir tasarımın özelliklerinden sorumlu olarak görülür (Cornford, 2022, s. 70).

Bütün doğayı ifade eden *phûsis*'in doğanın ruhu olması anlamında "bütün doğayı" anlattığı ve nihai olarak hakiki *phûsis*'in dünya-akıl, iyi ya da ilahi olan *nous* fikri ve *Timaios*'ta muadili *khôra* ile bağlantılı olduğu ifade edilir (Dunshirn, 2019, s. 3). Aslında burada Platoncu Üçleme'ye gönderme söz konusudur: *Demiourgos* (Kutsal Ruh, *nous*), Dünya Ruh (az otorite), Formlar (çok otorite). Dünya Ruh kavramıyla Platon'un bu Üçleme'sinin tamamlandığı söylenir. Bu gizemli Ruh, tüm duyulur evreni saran ve *Demiourgos* tarafından bu amaçla yaratılmış olan tinin bir cisimleşmesidir. Dünya Ruh'un tümüyle ussal olmayabileceği ve iki ortağı yaratılmış olmadığından, üçlünün hiç şüphesiz en genç ve en az otorite sahibi olanı olduğu ima edilir (Murdoch, 2008, ss. 60–61).

Phûsis'in kozmos ile ilgili kullanımında uyum fikrine dikkat çeken Platon, *Gorgias* diyalogunda bu kozmos'daki uyuma şöyle gönderme yapar: "Filozoflar bize diyorlar ki Kallikles, dostluk, düzen, ölçülülük, yerle ve gökle, tanrıyla ve insanla sıkı bağlıdır; işte evrene bu yüzden Kozmos, ya da düzen derler, düzensizlik, karışıklık demezler dostum" (Platon, 2015a, s. 116). Evreni bir arada tutan dostluk ve uyum insan için arzu edilen içsel birliğin bir paradigması olarak işlev görür (Carone, 2005, s. 8). Cornford, *Timaios*'da "kozmojik girişin başlıca amacının ideal toplumda dışsallaştırılmış olan ahlaki dünyanın tüm organizasyonuna bağlamak" olduğunu ifade eder. Platon hem birey hem de toplum için insan yaşamı tasavvurunu evrenin düzeninin sarsılmaz temeli üzerinde kurma niyetinde olduğu gibi makro-kozmos ve mikro-kozmos koşutluğuna diyalogun baştan sona her kısmında yer verir. İnsan evriminin bir ürünü olmadığı gibi beşerî iradelerin keyfi bir uygulaması da olmayan hakiki ahlak ruhun bir düzeni ve uyumudur. Ruhun kendisi de akıl tarafından kurulan ve kendine ait sınırsız bir düzen ve uyumu olan dünyanın ruhunun minyatürdeki karşılığıdır (Cornford, 2022, s. 27). Yani *Timaios*, kozmosun ve insan vücudunun oluşumu üzerine monoloğunu bitirmeden önce, *eudaimonia*'nın gök cisimlerinin hareketlerinin gözlemlenmesinden kaynaklandığını ifade eder. Açık bir yaz gecesinde bir Akdeniz sahilinin kumlarına uzanıp, yıldızların başımızın üzerinde yavaş yavaş gezinişini seyretmek,

şüphesiz çoğumuza hoş gelse de *Timaios*, bu tür yatıştırıcı sakin ve sessiz neşe anlarından bahsetmez. Bir tür hedonizmden değil, eudaimonia'dan yani 'iyi yaşam'dan bahseder. Göksel hareketlerin gözlemlenmesi üzerine iyi bir yaşam nasıl temellendirilebilir? (Betegh, 2003, ss. 278–279)

Etik teorisinde eudaimonist olan Platon, en yüksek iyi olarak mutluluk ideasına ulaşmaya çalışır. Bu hedefe ulaştıracak ahlaki reçete "insanın çok çeşitli bedensel ve psişik edim ve işlevlerinin bir denge ve uyum içinde olması"dır. Uyumun ortaya çıkması ise ancak sağlıklı bir beden ve ruhta mümkün olur (Özlem, 2020, s. 49). Sağlıklı bir ruh deyince insanların *phûsis*'ine bakılması gerekir. Platon *Devlet*'teki konuşmanın büyük bir bölümünün insanların *phûsis*'ini ve yaşam ilkesi olan *psukhe*'sini, keşfetmeye adandığı ifade edilir (Dunshirn, 2019, s. 2). *Devlet*'te ruhların her birini akıl, irade ve iştaha olmak üzere üç kısma ayıran Platon, (Platon, 2018, ss. 129, 141) ruhu doğuştan bir arada bulunan bir çift kanatlı at ve bir arabacıya benzetir. Bu analogisinde iki atın dizginlerini tutan arabacı ruhun akıllı kısmına, güzel ve iyi olup iyi bir soydan gelen at ruhun irade kısmına, iyi bir soydan olmayıp ve kötü huylu olarak tabir edilen at ise iştaha'ya karşılık gelir (Platon, 2020, ss. 45, 55). İnsanın kendini, oluşundaki ilkelerinin verdiği söyleyen Platon, doğru insanda ruhun her bölümünün kendi işini yapacağını ve içindeki üç ilkenin birbirinin sınırını aşmayacağını ve bu anlamda doğru insanın içinde bir düzen kurulduğunu ifade eder. Yani doğru insan ya da doğruluğu yapan insan, doğaya uygun bir düzenle sıralanıp bağlantı iken eğrilik bu sıralamanın doğaya aykırı oluş durumudur (Platon, 2018, ss. 145–147). Organların birliği ve işlevselliği bedensel uyum için gerekli koşul olduğu gibi ruhun bölümleri arasındaki birlik hali ve işlevsel olma durumu da ruhsal denge ve uyum için gereklidir (Özlem, 2020, s. 49). Erdemler de buna göre belirlenir. Bilgelik aklın, cesaret iradenin, ölçülülük de iştahanın erdemi olarak verilir ve bu üç kısmın genel uyum hali de adalet olarak tanımlanır. Baktığımızda "Platon açısından akıl-yasa-düzenliliğinin yanı sıra iyi-doğru ve güzelin bir bütünsellik içererek onun bütün bir felsefi sistemini kuşattığı" görülür (Akan, 2016, s. 20). Yani Platon'un işaret ettiği gibi "Logos, Nomos, Taxis" yani "Us, Yasalılık, Düzen" üçlüsü, hem fiziksel hem de ahlaksal dünyanın ilk ilkesidir (Cassirer, 1984, s. 76). Platon *Timaios*'ta nesnelere gerçek düzenlerine ilişkin bilgi verdiği gibi mikrokozmos ve makrokozmos olarak insanla evren arasında sağlanması gereken bir uyumdan bahseder. Ona göre insanın içinde bulunan ve "yukarıya yakın bölümlere yakın kısımların hareketleri evrenin düşünceleri ve daire şeklindeki hareketleri gibi"dir ve herkesin buna uygun hareket etmesi gerekir. İnsanda düzensiz olarak ortaya çıkan olayla ilgili hareketler buna uygun hale getirilmelidir. Bunu başarabilmenin yolu evrenin ve hareketlerin uyumunu kavramaktan ve düşünen kısmı düşündüğü şeye yani özüne benzetmeye çalışmaktan geçer. Platon'a göre yaşamın daha iyi bir hale getirilmesi günümüzde ve gelecekte ancak bu şekildeki davranışlarla mümkün olur (Platon, 2015c, ss. 113–114). Sonuç olarak Platon'un ettiği insan mutluluğunun nasıl güvence altına alınacağı etrafında toplandığı ve bu da *phûsis* hesaba katılmadan yanıtlanamayacağı için, *phûsis*'in etik için vazgeçilmez bir arka plan olduğu açık olacaktır (Carone, 2005, ss. 12–13). Bu bağlamda Platon'un diyalogları, etiğin *phûsis*'in işleyişi üzerine nasıl temellendirileceğini göstererek, onları uzlaştırma girişiminin iyi bir örneğini sunduğu söylenebilir.

Aristoteles

Felsefe tarihinde Platon'la birlikte Antikçağın büyük iki filozofundan biri olarak tanınan ve aynı zamanda bir felsefe tarihçisi olan Aristoteles'in *phûsis*'e yaklaşımına Platonik bir pozisyondan hareketle baktığımızda Platon'da *phûsis*, *psukhe* temelinde sunulmuştu. Aristoteles ile birlikte ise *phûsis*, *psukhe*'nin işlevlerinin pek çoğunu üzerine alarak eski canlılığına kavuşur (Peters, 2004, s. 300). Şöyle ki onun için *phûsis*, "dolayimsız olarak içinde var olduğu şeylerin hareketinin ve sükûnetinin ilkesi ve nedeni"dir (Peters, 2004, s. 301). Aristoteles, "bağımsız bir varoluşları, yaşamları, herhangi bir şeyin var olmasına neden olacak güçleri" olmadığını düşündüğü Platon'un idealalarının formlardan başka bir şey olmadığını ilan eder. Dolayısıyla Aristoteles, idealar dünyasından aldığı en yüksek gerçeklik derecesini etrafımızda gördüğümüz dünyaya geri verir. Bu anlamda "münferit şeylerin formları veya özleri, tam anlamıyla tözler, gerçeklikler" olur (Cornford, 2020, s. 354). Aristoteles'de *phûsis*, bir form olarak *psukhe* gibi tinseldir ve bir ereğe, *telos*'a doğru işler (Peters, 2004, s. 300). Aristoteles'in *phûsis* anlayışını eserlerinden hareketle ele aldığımızda ilk olarak *Metafizik*'e bakabiliriz. O, *Metafizik*'te *phûsis*'in çoklu anlamları olduğundan bahseder ve bunları altı madde olarak verir:

I) "Büyüyen şeylerin meydana gelişi"; II) "Büyüyen şeyin kendisinden çıktığı ilk öge"; III) "Her doğal varlıkta, bu doğal varlığın özü gereği sahip olduğu ilk hareketin ilkesi"; IV) Formdan yoksun olan ilk madde; V) Doğal şeylerin tözü; VI) Burada bir önceki anlamdan hareketle kelime bir genişleme meydana gelmiş ve bir şeyin doğası, bir tür töz olduğu için genel itibarıyla "her türlü töz bir doğa olarak" adlandırılmıştır (Aristoteles, 1996, s. 241–243). Sonrasında *Fizik*'te *phûsis*'in madde ve form olarak iki anlam içerdiğini şöyle ifade eder: "Doğa da iki anlamda, hem madde hem de biçim (*morphe*) olarak kullanılıyor; amaç ise biçim; öteki şeyler amaç için, amaçtan ötürü: öyleyse biçim, şekil nedendir, hem de 'ereksel neden'" (Aristoteles, 2001, s. 87). *Phûsis*'in bu çoklu anlamlarıyla Aristoteles'te *phûsis* kavramının esas anlamı; hareketin ve oluşun çıktığı, neşet ettiği kaynak, form-madde birliği, her tekil nesnede hareket ettirici şey olarak bulunan ve her şeyi birbirine bağlayan erekliliktir. Aristotelesçi bu tanımda *phûsis*'in kullanımlarından biri onun hareketin çıktığı kaynak olarak verilmesidir. Aristoteles, doğayı bu hareket ilkesinden hareketle tanımlar: "Doğa öyle bir devinim-durağanlık ilkesi ve nedenidir ki, kapsadığı nesnede ilk olarak kendi başına, ilineksel olmayan bir anlamda bulunur" (Aristoteles, 2001, s. 51). Aristoteles, hareketin her zaman ve daima var olacağını söylerken hareket eden şeyin de bir şey tarafından hareket ettirildiğini vurgular. Bu İlk Hareket Ettirici; hareketsiz, ezeli-ebedi, töz ve salt fiil'dir. Bu İlk Hareket Ettirici, kendisi hareketsiz kalarak hareket ettiren bir varlık olduğu için bu varlık, olduğundan başka türlü olamaz. Çünkü yer değiştirme hareketi değişmelerin ilk türüdür. İlk yer değiştirme hareketi ise dairesel yer değiştirme hareketidir. Bu dairesel hareketi İlk Hareket Ettirici meydana getirir (Aristoteles, 1996, ss. 502–506). Yer değiştirme hareketini temel hareket türü olarak tanımlayan Aristoteles, yalnızca bu hareket türünün sürekli olduğunu bildirir. Dairesel hareket bu yer değiştirme hareketinin temel bir türü olarak sürekli ve sonsuzdur (Ross, 2014, s. 154–155). Dunshirn, Aristoteles'in evrenin dairesel hareket dışında başka bir hareket olduğu görüşünü çürüttüğü zaman *phûsis*'i ilahi olanın kendisine yaklaştırdığını belirtir: "Bu tür bir ikinci hareket, anlamsız olurdu çünkü ya ikisi birbirini boşa çıkarırdı ya da –eğer iki hareketten biri galip gelirse– hiçbir amaca yönelik bir cisim var olmazdı." Böyle bir anlamsızlığın da Aristoteles'in özellikle vurguladığı *phûsis*'in sebepsiz hiçbir şey yapmayacağı ilkesiyle çelişeceğini ifade eder. Burada ilke ilahi unsuru içerecek şekilde genişletilir: "Tanrı ve *phûsis* sebepsiz hiçbir şey yapmaz" (Dunshirn, 2019, ss. 3–4).

Phûsis'in Aristotelesçi kullanımlarından biri de erek ve form kategorileridir ve bu kategoriler Yunanlılara özgü *phûsis* kavramı için göstergevidir. *Phûsis* erekli ve şekil almış olandır (König, 1990, s. 217; Özlem, 2020, s. 53). Nitekim Aristoteles için bu kavramlaştırma bir şeyi o şey yapan temel nitelik her neyse ona karşılık gelmek üzere ve yasa olarak kabul edilebilecek temel bir işleve göndermede bulunur (Topdemir, 2021, s. 10). Aristoteles'in *phûsis* anlayışının bu erekliliğine ya da evrensel erekbilimine baktığımızda onun için var olan veya meydana gelen her şey bir erek için vardır ve meydana gelir (Ross, 2014, s. 290). Bu söylediğimizi destekler nitelikte Aristoteles *Gökyüzü Üzerine*'de "Oysa Tanrı ile doğa hiçbir şeyi gereksiz yere yapmaz"/"Tanrı ve *phûsis* sebepsiz hiçbir şey yapmaz" cümlesine yer verdiği gibi (Aristoteles, 1997, s. 31; Dunshirn, 2019, s. 4), *Fizik*'te de *phûsis*'in ereksel nedenler arasında oluşunu sorgular ve doğası gereği oluşan, varolan nesnelere bir "ereksel neden" olduğu sonucunu çıkarır (Aristoteles, 2001, ss. 83–85).

Ayrıca *Metafizik*'te dünyada mevcut düzenin nedeni olarak akli kabul ettiği için Anaksagoras'a dizilen övgü de Tanrı'nın evren üzerinde genel bir yönetime sahip olduğu görüşünü içermektedir." (Ross, 2014, s. 291):

...şeylerin gerek varlıkları, gerek meydana gelişlerinde gösterdikleri iyilik ve güzelliğin nedeninin ateş veya bu tür herhangi bir öge olması akla uygun değildir. Filozofların kendilerinin böyle bir şeyi düşünmüş olmaları da öyledir. Öte yandan bu kadar muhteşem eserini rastlantının ürünü olduğu ve kendi kendine ortaya çıktığı da söylenemez. Bundan dolayı bir insan ortaya çıkıp, hayvanlarda olduğu gibi tüm doğada düzenin ve evrensel uyumun nedeni olan bir Akıl'ın bulunduğu söyleyildiğinde, kendisinden önce gelenlerin sayıklamaları karşısında akli başında tek kişi olarak görünmüştür. Anaksagoras'ın bu görüşleri kesin olarak benimsediğini biliyoruz (Aristoteles, 1996, s. 95).

Platon'un kendine ait, *phûsis*'in düzenini mükemmel bir modele göre şekillendiren sanatçı tertibatına karşın Aristoteles, ideal formların münferit varoluşunu reddeder. Aristoteles'te, Platon'un modelinin ortadan kalkmasıyla yaratıcının da ortadan kalkması gerekir. O zaman Aristoteles için sorulması gereken soru *phûsis*'in "kendisinin mi bir ruhu vardır ve bu ruh esrarengiz bir bilinçaltı düzeyinde hareketi oluşturan bir şeyi mi hayal etmektedir?" Cornford, Aristoteles'in "hiçbir zaman amaçsız iş yapmayan" fakat yine de bilinçli bir etmen olmayan kişileştirilmiş bir *phûsis* resmi sunan bir dili sık sık kullandığını ifade eder (Cornford, 2021, s. 61). David Ross da *Aristoteles* kitabında Cornford ile aynı noktaya temas eder ve "Tanrı'nın boşuna bir şey yapmadığı"ni söylediği bir pasaja karşılık *phûsis*'in 'boşuna bir şey yapmadığı'ni söylediği birçok pasaj olduğunun altını çizer. Sonrasında da bilinçsiz bir erekbilim kavramının hemen hemen hiç tatmin edici olmadığını haklılığını ifade eder. Ross'a göre, Aristoteles'in dili, birçok çağdaş düşünür gibi onun da bu güçlüğü farkında olmadığı ve çoğunlukla, doğanın kendisinde bulunan bilinçsiz bir amaç kavramıyla yetindiği izlenimini verir. Çünkü fiil, yalnızca bir sonucu meydana getiren şey olarak değil bununla beraber onu meydana getirmeyi amaçlayan şey olarak tasarlandığı takdirde, fail de ya bu sonucu düşünen ve onu gerçekleştirmeye çalışan bir şey ya da bilinçli amaçları gerçekleştirmek için kendisinden yararlanan bir diğer zekâ tarafından kullanılan bir araç olarak tasarlanmalıdır. Oysa "bilinçsiz erekbilim hiçbir zihnin amacı olmayan, dolayısıyla hiçbir şekilde bir amaç olmayan bir amacın varlığını" gerektirir (Ross, 2014, s. 292). O zaman hem Cornford hem de Ross'un ifadelerinde görüldüğü üzere Aristoteles için *phûsis* bilinçsiz bir amaç fikriyle bildirilir. Cornford, her şeye rağmen Aristoteles'in böyle bir dilin, *Timaios*'un ilahiyatındaki kadar mitolojik olduğunun farkında olduğunu iddia eder (Cornford, 2021, s. 61).

Aristoteles'in etik üzerine düşünceleri naturalist olarak nitelendirilebilir ya da onun etik bir natüralizme başvurduğu söylenebilir. Bunun en önemli nedeni *phûsis* kavramının tüm felsefesinde olduğu gibi etiğinde de sahip olduğu merkezi roldür (Miller, 2004, s. 27). Aristoteles'in etik anlayışının *phûsis* anlayışında olduğu gibi ereksel olduğu görülür. Ne de olsa, doğanın normatif olduğu, böylece kişinin ona göre hareket etmesi gerektiği Aristotelesçi etiğin tartışılmaz bir sütünudur (Carone, 2005, s. 4). Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'in girişinde "Her sanat ve her araştırmanın, aynı şekilde her eylem ve tercihin de bir iyiyi arzuladığı düşünülür; bu nedenle iyiyi 'her şeyin arzuladığı şey' diye yerinde dile getiriler" (Aristoteles, 2012, s. 9) ifadesiyle felsefe tarihindeki en yüksek iyi problemine dahil olur. Aristoteles için en yüksek iyi mutluluk (*eudaimonia*) olarak görülür. Mutluluğun ne olduğu sorulduğunda Aristoteles, Platoncu işlev kavramını devreye sokarken temelde ne tür bir hayatın insana en fazla doyum verebileceğini soruşturur. Aristoteles bu sorunun yanıtının insanın bitki ve hayvandan ayırt edici işlevini belirlemekte yattığını düşünür (Ross, 2014, s. 299). Yani mutluluk bir anlamda insanın *phûsis*'inin belirlenmesine bağlıdır. Bir form-madde birliğinden meydana gelen bileşik bir varlık olarak her varlık doğasına uygun davrandığı, işlevini gerçekleştirdiği ölçüde ereğine de ulaşacağı için insanın bitki ve hayvandan ayırt edici işlevini belirlemeye çalışarak Aristoteles, insanın doğasını tespit etmeye çalışır (Özlem, 2020, s. 55). Ross'un da ifade ettiği üzere bir flüt sanatçısının ya da bir baltanın işlevini belirlemede bir zorluk olmasa da insan doğasını belirlemek o kadar da kolay değildir (Ross, 2014, s. 299). İnsanın doğasının kavranması onun ruhunun yetilerinin kavranmasını gerektirir. Erdemin ortaya çıktığı ruh, akla sahip olan ve akıldan bağımsız olan parça olmak üzere iki kısma ayrılır: "Akılbaşındalık, kıvrak zekâ, bilgelik, öğrenmeye-açıklık, hafıza ve bunlar gibileri" ruhun akla sahip kısmında ortaya çıkarken, erdemler denilen, yani "ölçülülük, adalet, yiğitlik ve diğer tüm övülür olduğu düşünülen karakter özellikleri" ise akıldan bağımsız kısımda ortaya çıkar (Aristoteles, 2016, s. 47). Bu bağlamda insanın bitkilerle ve hayvanlarla paylaştığı beslenme, büyüme ve duyma insanın ayırt edici özelliği olamaz. İnsanın bitki ve hayvanlarla paylaştığı bu yetilerin üstünde, akla boyun eğen ve düşünen olarak "akla sahip olan" dediği yeti bu anlamda dikkate alınmalıdır (Aristoteles, 2012, s. 18). Aristoteles'in bu yetisinin içinde ise "a) bir planı içeren bir alt-yetiyle, b) ona tabi olan diğer bir alt-yeti vardır. İşte mutluluk bu yetinin hayatı olmalıdır. İkinci olarak o, yalnızca bir kuvve değil, fiil olmalıdır. Üçüncü olarak o, erdeme veya eğer birden fazla erdem varsa onların en iyi ve en mükemmel olanına uygun olmalıdır. Dördüncü olarak, sadece kısa dönemlerde değil, fakat bütün hayat boyunca kendini göstermelidir." (Ross, 2014, ss. 299–300) Yani Aristoteles, erdemi ruhun akıllı parçasının insanın doğasına uygun olan işlevleri, en iyi şekilde gerçekleştirme durumu olarak belirlerken mutluluğu da erdemin kendisine yöneldiği akla uygun eylem biçimi olarak tanımlar. Aslında baktığımız zaman Aristoteles için erdem de mutluluk da *phûsis*'e göre belirlenir. Çünkü Aristoteles'te Erdem Etiği, etiğin daha çok kişinin insan doğasını tam olarak gerçekleştirmesiyle ilgili olduğu fikrine sempati duyar. Aristoteles insanın doğası gereği sahip olduğu kapasitelerin ya da ruhun kısımlarının, insanlar için en yüksek iyi olarak neyin iyi olduğu konusunda belirleyici olduğunu varsayar. Bu durumda geç Platon'un ve ondan sonraki birçok kişinin ekleyeceği gibi, kişinin insan doğası, onun doğanın bir parçası olduğu anlaşılardan anlaşılabilir (Carone, 2005, s. 4).

Aristoteles, erdemleri de düşünce ve karakter eylemleri olarak ikiye ayırırken düşünce erdemlerinin daha ziyade eğitimle oluşup geliştiğini ve bu anlamda deneyim ve zaman gerektirdiğini, karakter erdemlerinin ise insanda doğa vergisi bulunmayan alışkanlık sonucu oluştuğunu ifade eder (Aristoteles, 2012, ss. 29–30). O, karakter erdemlerini ortaya bulma ve tercih etme olarak verir. Şöyle ki ruhta olup bitenler dediği ruhta bulunan üç şeyden bahseder; etkilenimler, olanaklar, huylar. Genel olarak haz ya da acının izlediği şeylere –arzu, özlem, öfke, kin, hırs, korku, acıma, yüreklilik, sevinç, sevgi-etkilenim, bunlardan etkilenilmesini sağlayanlara da olanak adını verir. Etkilenimlerle alakalı olarak insanın iyi ya da kötü durumuna ise huy der. Aristoteles, karakter erdemlerinin bir huy, tercihlere ilişkin bir huy olduğunu belirtir: “Akıl tarafından ve akılı başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen,” insanla ilgili olarak biri aşırılık diğeri eksiklik olan iki kötülüğün ortası olma anlamında ortada bulunma huyudur (Aristoteles, 2012, ss. 35–37).

Stoacılar

Genel itibarıyla etiğe vakfedilmiş bir düşünce okulu veya ahlaklı olmaya adanmış bir yaşam pratiği olarak ifade edilen Stoacılık, Helenistik dönemin en etkili okullarından biri olarak görülür (Molacı, 2021b, s. 7). Stoacılığın kurucusu Kitionlu Zenon olsa da Stoa felsefesi sadece onun felsefesini değil, bu okulu yöneten öğreticileri ve öğrencileri de kapsar. Okulun tarihçesi geleneksel olarak Eski Stoa, Orta Stoa ve İmparatorluk Stoası olarak üç döneme ayrılır. Eski Stoa; İ.Ö. III. Yüzyılda Atina’da etkinliğini sürdüren ve içerisinde Kitionlu Zenon, Kleantes ve Khryssippos’un yer aldığı dönemdir. Orta Stoa; İ.Ö. II. yüzyılda, sistemin ilk keskinliğini yitirip latinleştiği dönemdir ve Babilli Diogenes, Tarsuslu Antipater, Rodoslu Panetius, Apameli Posidonius bu dönemin belli başlı adlarıdır. İmparatorluk Stoası ise İ.S. I. ve II. yüzyıllarına karşılık gelen ve temelde Romalı olan dönemdir. Seneca, Musonius Rufus ve özellikle Epiktetos ile Marcus-Aurelius İmparatorluk Stoası’nın öne çıkan isimleridir (Brun, 2020, s. 13). Bu üç dönemden özellikle son dönem stoacılığı olarak İmparatorluk Stoası ahlak felsefesine daha fazla önem verir ve o kadar ki felsefeyi tümüyle ahlak felsefesine mecbur eder (Arslan, 2012, s. 367).

Felsefe konularını fizik, ahlak ve mantık olmak üzere üç bölüme ayıran Stoacıların bu ayrımı ilk olarak Kitionlu Zenon’un *Mantık Üzerine*’de, sonra “Khryssippos *Mantık Üzerine ve Fizik Üzerine*’de, Apollodoros ile Syllus’un *Stoa Öğretisine Giriş*’inde, Eudromos’un *Temel Ahlak Unsurları* adlı eserinde” yapılmış ve Babilli Diogenes ve Poseidonios de onları izlemişlerdir (Laertios, 2017, s. 313). Hiçbir parçası ötekenden ayrılmayan hepsinin iç içe olduğu felsefenin bu üç bölümü öğretilirken de bir arada öğretilmiştir. Stoacılar bu ayrımı felsefi analogiler aracılığıyla yaparlar. İlk olarak felsefeyi canlı bir varlığa benzetirler. Bu bağlamda mantık kemik ve sinirlere, ahlak etli kısımlara ve fizik de ruha karşılık gelir. İkinci olarak felsefeyi kabuğu mantık, akıl ahlak ve sarısı da fizik olan bir yumurtaya benzetirler. Üçüncü olarak felsefeyi, çevresini saran çitin mantık, ürünün ahlak ve toprak ya da ağaçların fizik olduğu verimli bir tarlaya benzetirler. Dördüncü ve son olarak ise sağlam surlarla çevrili ve aklın gösterdiği yolda yönetilen bir kente benzetirler (Laertios, 2017, s. 313).

Stoacıların *phûsis* ile ilişkisine bakıldığı zaman Stoacılar’da *phûsis*, tüm dünyanın rasyonel, ilahi ilkesi olan *logos*’un bir ifadesi olarak görülür. Stoacılar, kozmosu bir arada tutan ve aynı zamanda yeryüzünde her şeyin büyümesini sağlayan şeye *phûsis* derler. Bütünüyle Tanrı’nın özü olarak kabul edilen kozmos, rasyonelliği içinde tamamen belirlenmiş, düzenli aralıklarla ortadan kalkmakta ve yeniden ortaya çıkmaktadır (Dunshirn, 2019, s. 4). *Phûsis*’in için ve etkin bir rolle beraber *logos* olduğu görülür (Peters, 2004, s. 300). Platon ve Aristoteles felsefelerinde *logos*’tan koparılan *phûsis*’i yeniden *logos* sahibi kılan Stoacılar bu hareketleriyle Sokrates öncesine geri dönerler. Her daim *logos* ya da *nous* ile birlikte anılan Stoacı doğanın bazen aklından bahsedilirken bazen de doğa bizzat akılla özdeşleştirilir. Stoacılar, Aristoteles’in form ve madde olarak ayırdığı doğa ayrımlarını yeniden inceleyerek bu adımı atarlar (Molacı, 2021a, s. 466). Stoacıların ruh teorisi, onların pozisyonlarının maddeciliğini ortaya koyar. Stoacılar, Herakleitos’u hatırlatan bir ruh bir tanımı sunarlar: “ruh maddi ateştir veya ısınmış *pneuma*’dır” (Peters, 2004, ss. 332–333). *Pneuma*, Stoacılar tarafından “ateş soluğu ya da dünya aklı” olarak anıldığı gibi etkiye uğrayan yani edilgin, cansız, aşağıya doğru çabalayan ilke karşısında “etki yapan, biçim veren, canlandıran, yukarıya doğru çabalayan ilke olarak sunulur. Maddeden sıyrılmış bir Tanrısallık olarak “dünya ruhu”dur (Akarsu, 1982, s. 59). Stoacı monizm, Tanrı-doğa-ateş terimlerinin özdeşleştirilmesine neden olur. Bir maddecilik ve ahlaki bir akılcılık olarak gelişen Stoacılık’ta doğayı tanrısallaştırmak veya daha ziyade Tanrı’yı doğallaştırmak, “insana, Tanrı’yla ilişki kurma olanağı ve kendisini çevreleyen gerçekliğin içinde, kendi yaşamına düzenli bir anlam vermeye elveren bir kararlılık bulma olanağı” sunar (Brun, 2020, ss. 34–35, 52; Peters, 2004, s. 301). Stoacılar, insan ruhunun da sekiz yetiye sahip olduğunu ifade ederler: “Beş duyu, konuşma yetisi, düşünme yetisi, yani zihnin kendisi ve urreme yetisi” (Laertios, 2017, s. 337).

Bu kavramlaştırma Stoa düşüncesinde canlı olmayı da içerecek şekilde bütünlüklü bir yapıyı ifade eder. Romalı düşünür Cicero’nun bu kavrama *natura* karşılığını vermiş olduğu ve kavramın giderek bütün varlıkları kapsayan kozmos anlamını da içeren bir ifadeye dönüştürüldüğü beyan edilir (Topdemir, 2021, s. 10). Stoacılar için kozmos ilk olarak niteliğini kendine özgü biçimde tüm tözden alan tanrının kendisi olarak görülür ve bu anlamda o, “bozulmaz ve yaratılmamıştır, evrensel düzenin yaratıcısıdır, belirli zaman dönümlerinde tüm tözü kendi içine alır, sonra gene kendinden yaratır.” İkinci olarak yıldızların düzeni olarak kabul edilir. Üçüncü olarak da kozmosa bu ilk iki anlamın birleşimi olarak “kendine özgü biçimde evrendeki tözün niteliği” ya da içinde tanrısallık olan her şeyin bulunduğu en dıştaki çember olan gök, yer ve bunlardaki doğal yapıdan oluşan bir dizge şeklinde bakılır (Laertios, 2017, s. 347).

Arslan, Stoacıların doğa’yı “özel olarak bitkilerin birlik, hayat ve hareket ilkesi olarak” ele aldıklarını ancak aynı zamanda “evreni meydana getiren ana varlık türlerinin her birinde, bu türün birliğini, özelliğini teşkil eden şey olarak” doğa kavramını kullanmakta da bir sakınca görmediklerini ifade eder. Örneğin; insan söz konusu olduğunda akıl, onun doğası olarak alınır ve bu bağlamda insanın kendine özgü davranış biçiminin akla uygun yaşamak olacağı öngörülür (Arslan, 2012, s. 368). Laertios’un da vurguladığı gibi akıl içgüdüye yönlendirmek üzere insana eklendiği için insanda doğaya uygun yaşamak, haklı olarak akla uygun yaşamaktır (Arslan, 2012, s. 369; Laertios, 2017, s. 330). Yani *phûsis*, *logos* olur ya da onunla eş anlamlı hale gelir. *Phûsis*’in, *logos* olduğu Stoacı felsefenin etik kısmında ise *phûsis* bir ahlak ilkesine dönüşür. Bunu onların ahlak anlayışları üzerinden ele aldığımızda Diogenes Laertios, Stoacıların felsefenin ahlak bölümünü içgüdü, iyi ve kötü şeyler, tutkular, erdem, erek, en yüksek değer, eylemler, ödevler, özendirme ve caydırmalar gibi alanlara ayırdıklarını ifade eder (Laertios, 2017, s. 329). Bu sıralamayı takip etmeksizin ve başlıkların hepsini ele almadan belli kavramlara değinilirse, başlangıç olarak içgüdüye baktığımız zaman Stoacılar için canlı bir varlığın ilk içgüdüsü, haz değil *oikeîsis* diye adlandırdıkları şeydir. *Oikeîsis*;

kendine-alma, kendinin-kılma, kendini-sevme anlamlarına gelir (Peters, 2004, ss. 256–257). Yani başlangıçta insanın sadece kendisini benimsemesi ve sadece kendi çıkarını gözeterek eylemde bulunmasıdır (Cevizci, 2016, s. 507). Buna göre Stoacılar'a için canlı bir varlığın ilk içgücüsünü doğanın daha başlangıçta içine koyduğu kendini koruma içgücüsüdür ve Khryssippos *Ereklar Üzerine* adlı eserinde doğanın canlılığı kendine yabancı kılması beklenemeyeceği için her canlının sahip olduğu ilk şeyin kendi yaratılışı ve bu yaratılışın bilinci olduğunu belirtir (Laertios, 2017, s. 329). Stoacılar'da böylesi bir vurgu onların ahlaka ortak doğa kavramıyla yani *phûsis* ile başladıklarını ya da doğada insan ve hayvan arasında ortak bir zemin arayışı içerisinde olduklarını; bütün canlılar için iyi, uygun ve yararlı kavramlarının doğal, nesnel bir temeli olabileceğini ve bu temelin varlığını koruma ve devam ettirme içgücüsünde bulunabileceğini gösterir (Arslan, 2012, s. 374). O zaman Stoacılar için, her varlık kendi doğasına uygun olan şeye erişmeye çabalar ve bu anlamda en yüksek iyi doğaya dolayısıyla *phûsis*'e uygun bir yaşamdır. Doğayla olan uyumun sağlanması *logos* ile uyumun sağlanmasına bağlıdır. Bu uyumun adı da erdemdir. İnsan ereğinin doğayla ahenk içerisinde yaşamak olması bakımından da *phûsis*, bir ahlak ilkesidir (Peters, 2004, s. 301). Stoacılar kendi ahlak yaklaşımlarının temel ilkesini “doğayla uyum içinde yaşamak” olarak belirlemişlerdir. Zenon *İnsan Doğası Üzerine* adlı eserinde ereği doğaya uygun yaşama olarak, dolayısıyla erdeme uygun yaşamak olarak saptar. Çünkü Zenon'a göre doğa bizi erdeme yöneltir. Yine Kleantes *Haz Üzerine*'de, Poseidon ile Hekaton da *Ereklar Üzerine*'de erdeme uygun yaşamının doğal olayların deneyimine uygun yaşamakla aynı şey olduğunu, çünkü insanın yapısının evrenin bir parçası olduğunu altını özellikle çizerler. Mutlu insanın erdemi ve yaşam mutluluğu da bundan başka bir şey olmadığı gibi, “her şey, evreni yönetenin iradesiyle, her birimizin içinde bulunan daimonla uyum içinde gerçekleştiği zaman” Diogenes tarafından erek doğaya uygun şeylerin seçiminde akla uygun davranmak şeklinde tanımlanır (Laertios, 2017, s. 330). O zaman Stoacılar için “iyi yaşam” ya da “ahlaklı yaşam,” aklın yol göstericiliğinde gerçekleştirilmesi gereken bir çeşit doğal yaşamdır (Özlem, 2020, s. 29).

Doğanın insanı erdeme yönelttiğini söyleyen Stoacılar, erdemi genel itibarıyla “herhangi bir şeyin, örneğin bir heykelin eksiksiz oluş durumu” olarak verir. Hekaton'dan hareketle erdem sağduyu ve adalet gibi zihinsel ilkelere dayanarak oluşan erdemler de olabilir, sağlık ve güç gibi, kapsam bakımından bir öncekilere yakın görülen zihinsel olmayan erdemler de olabilir. Zihinsel olmayan bir erdem olan sağlık, zihinsel bir erdem olan ölçülülük izleme ve kapsama durumundadır. Örneğin; “tıpkı yay yapımına güç uygulaması gibi” (Laertios, 2017, s. 331).

Bu arada Stoacılar için erdem kendisine ve ondan pay alan şeye üç anlamda iyi denir:

I) yararlı olanın çıktığı iyi

II) yararlı olanın uygun olduğu iyi, erdeme uygun eylem gibi;

III) yararlı olanın çıkmasını sağlayan iyi, erdemden pay alan ahlaklı insan gibi” (Laertios 2017, s. 331). Stoacı doğalcılığın iyi olanı, yararlı olan olarak tanımlanabilir ancak iyi olanın yararlı olan içindeki bu eriyişini, faydacılığın ışığında yorumlamamak gerekir. Çünkü Stoacıların sözünü ettiği yararlı olanın teknik bir değeri yoktur, ölçüsü insan olan bir değer değildir (Brun, 2020, ss. 91–92). Stoacılar'da erdem, “öyle bir şeydir ki, bundan pay alanlar, eylemse erdeme uygun, insansa ahlaklı olurlar; bunun sonucunda oluşan, neşe, sevinç ve benzeri duygular”dır (Laertios, 2017, s. 331).

Stoacılar'a göre iyilerin bazıları ereksel, bazıları nedensel, bazıları da hem ereksel hem de nedenseldir. Bu minvalde erdemler de nedensel ve ereksel iyiler olarak nitelendirilir. Çünkü hem mutluluk yarattıkları için nedensel iyilerdir hem de bu mutluluğun parçaları olarak onu tamamladıkları için ereksel iyilerdir. Çirkin hazların olması ve çirkin olan hiçbir şeyin iyi olmaması nedeniyle haz iyi olarak kabul edilmez (Laertios, 2017, ss. 333–335). Erdemlerden bazılarının birincil değerlerinin bunların altında yer aldığı ifade edilir ve bu ayrıma göre birincil olduğu vurgulanır dört erdemden bahsedilir. Platoncu erdemlerin aynı olan bu dört erdem; bilgelik, yiğitlik, adalet ve ölçülülük'tür. Stoacılar için erdemle kusur arasında bir ara basamak yoktur. Örneğin; bir insan ya adaletlidir ya adaletsiz, bunun dışında üçüncü bir şıkka yer yoktur (Laertios, 2017, ss. 332, 343). Aslında insan için en temel erdem olan bilgelikte de aynı durum söz konusudur ve bütün insanları bilgiler ve sıradan insanlar, bilgisizler veya budalalar olarak ikiye ayırırlar. Bu iki grup arasında ahlaki olarak hiçbir benzerlik bulunmaz (Arslan, 2012, s. 403).

Bu anlamda bu doğaya uygun olmayan yani insanın aklına, düzgün düşünme eylemine aykırı olan şeyler, doğal olmayan şeyler de tutkular olarak adlandırılır (Arslan, 2012, s. 369). Stoacılar için tutkular birer yarıdır. Örneğin; açgözlülük paranın güzel bir şey olduğunu varsaymaktan başka bir şey değildir. Belli başlı tutku türlerinin acı, korku, arzu ve haz olmak üzere dört tane olduğu belirtilir. Bunların karşısında ise hoşlanma durumları ya da ruhun akıllıca olan duygu ve istenç hareketleri olarak; Sevinç, sakınım ve istek vardır (Laertios, 2017, s. 338).

İçkin bir *logos* olarak *phûsis* öğretisiyle ve doğaya uygun yaşama olarak erdem tanımıyla birlikte Stoacılık'ta *nomos* kavramına da değinilmesi gerekir. Bunun nedeni *phûsis* kavrayışının fiziksel alandan etik alana kaymasıyla *nomos* kavramının ortaya çıkması ve pekişmesidir. Bu kavram, içkin bir *logos* olarak *phûsis* öğretisiyle ve doğaya uygun yaşama olarak erdem tanımıyla birlikte Stoacılık'ta ortaya çıkar. Bu *doğa*, bu içkin, öncesiz-sonrasız ve değişmez ilahi akıl, insani yasaların kurucusudur. Bu doğanın işleyişi, en belirgin şekilde, insanın gitgide tüm insanlığı bağrına basmaya doğru genişleyen kendini-korumaya yönelik ilk içgüdüsel veya doğal itkinde yani *oikeiôsis*'de görülebilir (Peters, 2004, ss. 244–245). Buradan hareketle *phûsis*'i göz önünde tutarak Stoacıların ahlak felsefesinin temel kavramlarının doğa, doğaya uygunluk ve doğaya uygun yaşamak olduğu ifade edilmelidir.

Netice itibarıyla varlığın özü, esas olarak *phûsis* kavramının Platon, Aristoteles, ve Stoacılar'daki kullanımına mukayeseli olarak baktığımızda; Platon ve Aristoteles için *phûsis* ilahi olan anlamında aşkın ve tinsel olarak verilirken Stoacılık da bu ilahi olan içkin ve maddi olarak verilir. Bu anlamda Stoacılar'da Tanrı-doğa-ateş özdeşliğine dayanan içkin bir materyalizm görülür. Tanrı, ateş gibi tamamıyla maddi bir şeye özdeş kılınır. Platon gibi *phûsis*'i tinsel olarak veren Aristoteles onu hareketin ve sükûnetin ilkesi ve nedeni olarak tanımlar (Peters, 2004, s. 301). *Phûsis*'in ruh olarak kullanımında ya da insani *phûsis*'de ise Platon'da bedene ihtiyacı olmayan eksiksiz ve tam bir töz gibi ve hareketin ilkesi olarak ele alınan *psukhe* ya da ruh Aristoteles'te formdur ve bu bağlamda eksiksiz ve tam bir töz olan “bireysel bir varolan”dır. Bu bireysel varolan ise bir maddi bir formal ilkedен oluşmuş “canlı ve ruh sahibi beden”dir (Peters, 2004, s. 331).

Yani Aristoteles ruhu, Platon'dan farklı olarak kendi başına var olamayan forma indirger ve onu bedeninin bir işlevi kılar. Yine Aristoteles, Platon'da olduğu gibi bir dünya ruhunu da kabul etmez. Platon'da bilinçli bir varlık olan ruhun her şeyin temelinde bulunması evrenin rasyonel olarak yönetildiği anlamına gelir. Gerek dünya ruhu gerekse evrenin rasyonelliği Platon ve Stoacılar'ın bir araya geldikleri noktalarıdır. Stoacılar için *logos*, *phûsis*'in en temel kullanımı olarak görülür. Platon için ruhun kısımları önemlidir ve ruhun kısımları arasındaki çatışma etiğin temelini yerleştirilir (Arslan, 2012, ss. 316–319). Stoacılar ise sekiz bölüme ayırdıkları ruhun egemen yetisi olarak düşünme yetisini verdikleri gibi bunun yerini de dikkat çekici bir biçimde yürek olarak belirlerler. Tanrı-doğa-ateş arasında kurdukları özdeşliği ruh ve nefes arasında da kurarlar. Kitionlu Zenon *Ruh Üzerine*'de ruhu sıcak bir soluk olarak tanımlar. İmgeler ve dürtüler akıl yetisinde olduğu gibi konuşma da bu yetiden kaynaklanır (Laertios, 2017, ss. 354–355). Stoacılar insan *phûsis*'inde “akılsal yargının dışında herhangi bir arzu”yu kabul etmedikleri için Platon'un üç kısımlı ruh anlayışını ve ruhun bu bölümleri arasındaki çatışmayı da reddederler (Arslan, 2012, ss. 323, 327–328). Ayrıca Stoacılar ruhu bitkilere atfetmezler, bitkilerin varlıklarını *phûsis*'in bir etkisi olarak görürler (Dunshirn, 2019, s. 5). Doğadaki çeşitlilikler Tanrısal *pneuma*'nın basamaklarına göre oluşturulduğu için bitkiler alanında daha ince bir şekilde *phûsis* olarak ortaya çıkan *pneuma*, hayvanlar alanında ruh olarak ve insanda, insani akıl ve dünya bütününde tanrısal akıl olarak çıkar (Akarsu, 1982, s. 59). Zaten genel olarak Antik Çağ, “doğa dünyasının akılla dolu olduğu ya da her yanına aklın sinmiş olduğu ilkesine” dayandığı gibi doğada aklın bulunuşu, kurallılığın ya da düzenliliğin kaynağı olarak görülür (Collingwood, 2020, ss. 9–10) Sofistler, Septikler ve Agnostikler dışında genel olarak Antik Çağ filozofları ve halkı, evrendeki düzen ile insan yaşamındaki düzen arasında bir farklılık görmedikleri gibi insan yaşamındaki düzeni evren düzeninin bir devamı saymışlardır. Çünkü onlara göre “evrende bir akıl, *logos* vardı ve *logos*'un hükmettiği bu evren, ‘akılsal düzene sahip evren’ anlamına gelmek üzere, kozmos olarak” adlandırılmıştır. Bu inancın bir sonucu olarak Platon, Aristoteles ve Stoacılar “ ‘iyi yaşamı’, ‘ahlaksal yaşamı’, kozmosla kozmik düzenle uyum içindeki bir evren” şeklinde yorumlamışlardır. Bu bağlamda “evren insana göre makrokozmos; insan ise evrene göre, kendi içinde makrokozmosun hem formlarını, hem öğelerini barındıran bir mikrokozmos'dur (Özlem, 2020, s. 28). Böylesi bir yaklaşımda bir çeşit doğal yaşam sayılan ya da doğal yaşamın bir uzantısı olarak görülen ahlaksal yaşam da evren ile insan, varlık düzeni ile ahlak düzeni, olgu ile değer, doğa yasası ile ahlak ilkesi vb. birbirlerinden öz ve nitelik yönünden ayrı şeyler olarak görülmezler. Hatta evrenin düzeni bu anlamda ahlak düzeni için bir örnek ve model oluşturduğu gibi doğa yasası da potansiyel bir ahlak yasası olarak düşünülür (Özlem, 2020, s. 29).

Sonuç

Phûsis kavramı üzerine bir araştırmanın, Antik Çağ geleneğindeki filozofların özellikle de Platon, Aristoteles ve Stoacılar'ın çalışmalarının hareket noktasını oluşturduğu görülür. Bu kavramı özellikle vurgulamamızın nedeni Antik Çağ'daki filozoflarının tüm yansımalarının kapsandığı baskın terim olması nedeniyledir. Bu baskın terim Platon için tinsel bir ilkeye dönüşürken, Aristoteles'te ereklilik, *telos* olarak öne çıkar ve Stoacılar'da da tüm dünyanın rasyonel, ilahi ilkesi olan *logos*'un bir ifadesi olarak görülür. Bu isimlerde *phûsis*'in etik ile olan ilişkisinde de *phûsis* bir ahlak ilkesine dönüşür. Çünkü etikte insan doğasına yapılan vurgu ve insan doğasının onun doğanın bir parçası olduğu anlaşılmadan anlaşılamayacağı düşüncesi etkindir. Yani bu isimlerin etik tartışmalarının köklerinin *phûsis*'de olduğu görülür.

Etik Komite Onayı: Çalışma etik kurul onayı gerektiren çalışma grubuna dahil olmadığından etik kurul onayı gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required as the study is not included in the study group that requires ethics committee approval.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares no conflict of interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Akan, A. (2016). Timaios diyalogunun etik-politik okuması. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9(2), 1–23.
- Akar, B. (2016). Önsöz: Eski Platon'un çöküşünden yeni Platon'un imkânına. *Özne: Platon özel sayı*, 24, 7–8.
- Akar, B. (2021). *Platon'un idealar kuramında Phûsis. Phûsis'ten Natura'ya İlk Çağ'da doğa içinde* (A. Gürgen, Ed.). Doğu Kütüphanesi.
- Akarsu, B. (1982). *Ahlak öğretileri*. Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınları.
- Aristoteles (1997). *Gökyüzü üzerine* (S. Babür, Çev.). Dost Kitabevi.
- Aristoteles (2001). *Fizik* (S. Babür, Çev.). Yapıredi Yayınları.
- Aristoteles (2012). *Nikomakhos'a etik*. (S. Babür, Çev.). Bilge Su Yayıncılık.
- Aristoteles (2016). *Magna Moralia* (Y. Gurur Sev, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Arslan, A. (2010). *İlk Çağ felsefe tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, A. (2012). *İlk Çağ felsefe tarihi 4: Helenistik dönem felsefesi Epikürosçular, Stoacılar, Septikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Betegh, G. (2003). “Cosmological ethics in the Timaeus and early Stoicism”. *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, (Ed.) David Sedley. Vol. XXIV. 273–302.
- Brun, J. (2020). *Stoa felsefesi*. (M. Atıcı, Çev.). İletişim Yayınları.

- Carone, G. R. (2005). *Plato's cosmology and its ethical dimensions*. Cambridge University Press.
- Cassirer, E. (1984). *Devlet efsanesi* (N. Arat, Çev.). Remzi Kitabevi.
- Cevizci, A. (2016). *İlkçağ felsefesi*. Say Yayınları.
- Collingwood, R. G. (2020). *Doğa tasarımı*. (K. Dinçer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Cornford, F. M. (2020). *Dinden felsefeye: Batı nazariyatının kökenleri üzerine*. (Ö. Orhan, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Cornford, F. M. (2021). *Sokrates öncesi ve sonrası*. (M. Celal Şengör-Senem Onan, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Cornford, F. M. (2022). *Platon'un kozmolojisi: Timaios çevirisi ve açıklaması* (Ö. Orhan, Çev.). Albaraka Yayınları.
- Derrida, J. (2014). *Platon'un eczanesi* (Z. Direk, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Dunshirn, A. (2019). Physis [English version]. In Kirchhoff Thomas (Ed.): *Online Encyclopedia Philosophy of Nature / Online Lexikon Naturphilosophie* (pp. 1–9). [\[CrossRef\]](#)
- König, G. (1990). Doğa felsefesi. In D. Özlem (Çev.). *Günümüzde felsefe disiplinleri*. [Diemer-Parzig-Feys, vd]. Ara Yayıncılık.
- Laertios, D. (2017). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). Yapıredi Yayınları.
- McClure, M. T. (1934). The Greek conception of nature. *Philosophical Review*, 43(2), 109–124. [\[CrossRef\]](#)
- Miller, F. D. (2004). *Nature, justice, and rights in Aristotle's politics*. Oxford University Press
- Molacı, M. (2021a). Cicero'da doğa. A. Gürgen, (Ed.), *Phûsis'ten Natura'ya İlk Çağ'da doğa* içinde. (pp. 463–482). Doğu Kütüphanesi.
- Molacı, M. (2021b). Sunuş. Molacı, M. (Haz. & Çev.), *Erken dönem stoa etiğinden seçme metinler* (pp. 7–19) içinde. Çizgi Yayınevi.
- Murdoch, I. (2008). *Ateş ve güneş* S. R. Kırkoğlu (Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Özlem, D. (2020). *Etik*. Notos Kitap.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan felsefe terimleri sözlüğü: Târihsel bir okuma* Hünler, H. (Haz. & Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Platon (2012). *Yasalar* (C. Ş.-S. Babür, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Platon (2015a). Gorgias. In M. C. Anday (Çev.), *Platon Diyaloglar* (pp. 41–135). Remzi Kitabevi.
- Platon (2015b). *Phaidon* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon (2015c). *Timaios* (F. Akderin, Çev.). Say Yayınları.
- Platon (2018). *Devlet* (M. Sabahattin Eyüboğlu & A. Cimcoz, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (2020). *Phaidros* (A. Çokona, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ross, D. (2014). *Aristoteles* (A. Arslan, Çev.). Kabalıcı Yayınevi.
- Topdemir, H. G. (2021). Doğa üzerine. A. Gürgen (Çev.), *Phûsis'ten Natura'ya İlk Çağ'da doğa* içinde. Doğu Kütüphanesi.

Yükseköğretim Kurumları Özelinde Öğrenci Hareketliliği

Student Mobility in Higher Education Institutions

Mustafa KAHRAMAN

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
İstanbul, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 27.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.08.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 15.09.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Mustafa KAHRAMAN
E-mail: mustafa.kahraman@istanbul.
edu.tr

Cite this article as: Kahraman, M.
(2023). Yükseköğretim kurumları
özelinde öğrenci hareketliliği. *Current
Perspectives in Social Sciences*,
27(3), 251-263.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Öz

Bu çalışmanın temel amacı yükseköğretim kurumları tercihlerinde mekânın ne derece etkili olduğunu analiz etmektir. Bunun için 2021–2022 eğitim öğretim döneminde, ön lisans ve lisans düzeyinde bir öğretim kurumuna yeni kayıt yaptırmış olan kişilerin kayıt yaptırdıkları üniversiteler ile mezun oldukları orta öğretim kurumları bölüm düzeyinde eşleştirilmiş ve kordinatlandırılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler YÖK ATLAS veri tabanından veri kazıma (Web Scraping) yöntemi ile sağlanmıştır. Açık ve uzaktan öğretim kurumlarına kaydını yaptıran öğrenciler öğrenci hareketliliğinden minimum düzeyde etkilendiği düşüncesiyle çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma sonucunda, 2021–2022 eğitim-öğretim döneminde yaklaşık 621 bin öğrenci bir yükseköğretim kurumuna yerleşmiş ve bunların %45'i mezun olduğu liseden 100 km uzaklıktaki bir yükseköğretim kurumunu tercih ettiği görülmüştür. İl bazlı olarak ise öğrencilerin %36'sı bulunduğu ildeki bir yükseköğretim kurumunu tercih etmiştir. Öğrenci hareketliliğinin yaşandığı iller arasındaki karşılıklı öğrenci hareketinin mekânsal yakınlık ile sıkı bir ilişki içinde olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte ilgili veri setinin çekim kuramına tamamen uymadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üniversite, Türkiye'deki üniversiteler, Yüksek Öğretim, YÖK Atlas, öğrenci hareketliliği

ABSTRACT

The main aim of this study was to analyze the extent to which location influenced preferences in higher education institution choices. For this purpose, in the 2021–2022 academic year, users who have newly registered in a settlement at the associate and undergraduate level were matched and coordinated at the department level with the universities they registered with and the secondary education institutions they graduated from. The values used in the study were transmitted from the YÖK ATLAS database by the data scraping (Web Scraping) method. Children who registered during open and remote operation were not included in the study, considering that they were minimally affected by the student's mobility. The result is a situation where approximately 621,000 students settled in a higher education institution in the 2021–2022 academic year, and 45% of them preferred a higher education institution that runs 100 km from the high school they graduated from. On a provincial basis, 36% of the students preferred a higher education institution in their province. It has been revealed that there is a strong relationship between the spatial proximity and mutual student mobility among the cities where student mobility occurs. However, it has been determined that the relevant data set does not fully comply with the gravity theory.

Keywords: Higher education, student mobility, university, universities in Turkey, YÖK Atlas

Giriş

Göç insanlık tarihi kadar eski olgudur. Günümüze yaklaştıkça göç eden kişi sayısı artmakta ve göçün oluşumu üzerindeki itici ve çekici faktörler çeşitlenmektedir. İlgili literatürde göç olgusu çeşitli şekillerde gruplandırılmıştır. Göçü oluşturan faktörlere göre zorunlu ve zorunlu olmayan, zaman açısından kısa dönemli ya da daimi göç, göçün mesafesine göre uluslararası ya da yurt içi olmak üzere çeşitli gruplandırmalar yapmak mümkündür. Bu göç türleri arasında öğrenci göçü, göçü oluşturan faktörlere göre zorunlu olmayan, zaman açısından ise daimi olmayan göç kategorisinde değerlendirilebilir. Öğrenci göçleri ulusal ya da uluslar arası olabilir. Ancak bu çalışmada sadece Türkiye içinde gerçekleşen göçler ele alınmıştır. Öğrenci göçleri ilk etapta 2–6 yıllık periyot halinde planlanan ve istisnalar olmakla birlikte yaş aralığının 17–25 yaşlar arasında gerçekleşmektedir. Üniversite öğrenci göçlerinin bir başka özelliği ise sürekli olmalarıdır. Her yıl orta öğretim kurumlarından mezun olan öğrencilerin

önemli bir kısmı eğitim amacıyla başka yer değiştirmektedir (Işık, 2009, ss. 28–29). Bunun dışında bu göçlerde göç edilen merkez ile göç edilen saha arasındaki hareketlilik ve ilişki yoğun bir şekilde devam eder. Dönem tatilleri ve bayramlar gibi belirli periyotlarda göçün başlangıç noktasına ziyaretler gerçekleştirilir. Bundan dolayıdır ki, uluslararası literatürde göç yerine daha çok öğrenci hareketliliği terimi kullanılmaktadır.

Bir akademik çalışmanın öznesi olarak üniversiteler çeşitli bilim dallarına mensup araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Web of Science veri tabanında 1974 ile 2022 yılları arasında konu olarak üniversiteleri ele alan 800 binin üzerinde çalışma mevcut olup, bir çalışma öznesi olarak üniversiteler eğitim bilimleri, halk sağlığı, sağlık, mühendislik, işletme ve sosyal bilimler gibi çeşitli disiplinlerde faaliyet gösteren araştırmacılar tarafından incelenmiştir (Web of Science, 2022). Bu disiplinler arasında coğrafya disiplinine mensup olan araştırmacılar da üniversiteler ile ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır. Adı geçen veri tabanında üniversiteler ile alakalı ilk çalışma 1980 yılına tarihlenmekte olup 1980 yılından günümüze kadar geçen süre içerisinde coğrafya disiplini başlığı altında 4000'i aşan çalışma yayımlanmıştır.

Coğrafyacıların üniversiteler başlığı altında en çok göç veya öğrenci hareketliliği konusu incelenmiştir (Bjarnason & Edvardsson, 2017; Cederquist, 2019; Cui ve ark., 2022; Długosz & Biały, 2014; Faggian & McCann, 2009; Gonzalez Rego, 2007; Graham & Pottie-Sherman, 2021; Lovén ve ark., 2020; Rehák & Eriksson, 2020; Woo ve ark., 2021).

“Üniversite göçü”nün dışında üniversiteler özelinde bölgesel kalkınma, cinsiyet, inovasyon ve beşeri sermaye gibi konular da ele alınmıştır (Aufenvenne ve ark., 2021; Ciapetti, 2009; Fonseca, 2019; Gupta, 2020; Halseth, 1998; Kitagawa, 2004; Ortiz Guitart & Baylina Ferre, 2021; Patino ve ark., 2018; Pinheiro ve ark., 2012; Trippl ve ark., 2015).

Uluslararası literatürde olduğu gibi Türkiye'deki üniversitelerde çeşitli açılardan ele alınmıştır. Sargın, S. (2007). Türkiye'deki üniversitelerin zaman içindeki değişimini ele aldığı çalışmada üniversitelerin bölgesel dağılımını incelemiştir. Akengin ve Kaykı (2013) Gazimağusa, Zayım (2020) ve Zayım (2021) Demirsoy (2017) Zonguldak ve Sargın (2006) Isparta özelinde üniversite ile üniversitenin bulunduğu şehir ile arasındaki ilişkiyi incelerken, Yakut ve Ceylan (2019) Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki üniversitelerin bölgedeki şehirleşme üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Taşve ark. (2017), Ceylan ve ark. (2017), Uz Bilgin ve ark., (2019) gibi yazarlar ise çalışmalarında üniversite seçiminde etkili olan faktörler üzerinde durmuşlardır.

Ayrıca bazı araştırmacılar üniversite ve şehir özelinde algı çalışmalarına yoğunlaşmıştır. (Aliağaoğlu & Uzun, 2017; Duğan & Akıncı, 2017; Erkem, 2020; Tektaş & Tektaş, 2018; Güler ve ark., 2017; Gümüş, 2017; Kozak ve ark., 2019; Köksal & Sarı, 2014; Ruziye & Akpınar, 2014; Sağdıç, 2014; Sağır & İnci, 2013; Temurçin & Keçeli, 2015; Ünal ve ark., 2014, 2021; Yılmaz & Ustaahmetoğlu, 2018). Bu çalışmaların bazılarında üniversite öğrencilerinin yerli halk tarafından nasıl algılandıkları incelenmiştir (Boyacıoğlu & Oğuzhan, 2006; Keskin, 2014; Sankır & Sankır, 2017). Bazı araştırmacılar ise üniversite öğrencilerinin şehirdeki memnuniyet düzeyini araştırmıştır. (Acaroğlu ve ark., 2017; Acaroğlu ve ark., 2018; Akçakanat ve ark., 2010; Arslan, 2016; Aslan, 2018; Aydın, 2002; (Sönmez & Başkaya, 2013; Büyükddoğan & Afşar, 2016; Büyükddoğan ve ark., 2015; Çatalbaş, 2007; Çokgezen & Altun, 2018; Cop & Akpınar, 2014; Erilli, 2018; Erilli, & Altuntaş, 2015; Güllü ve ark., 2018; Gümüş & Nihal, 2017; Sırım & Aslan, 2019).

Materyal ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veriler Yüksek Öğretim Kurumu'nun resmi internet sitesi olan <https://yokatlas.yok.gov.tr/adli> siteden web kazıma yöntemiyle elde edilmiştir. İlk etapta her bir üniversite için 2021–2022 döneminde kayıt yaptıran öğrencilerin mezun oldukları liseler tespit edilmiştir. Tespit edilen liselerin koordinatları belirlenirken Google Map API'sinden yararlanılmış ve manuel olarak doğrulukları tespit edilmiştir. Liselerin hangi ilçede olduğunun tespit edilmesinde harita genel müdürlüğünden temin edilen ilçe verileri kullanılmıştır. Temin edilen shapefile formatındaki veriler ile liselerin konumları ArcGIS 10.4 paket programı yardımıyla “geo join” işlemi uygulanmış, böylece hangi lisenin hangi ilçe sınırları dâhilinde olduğu belirlenmiştir.

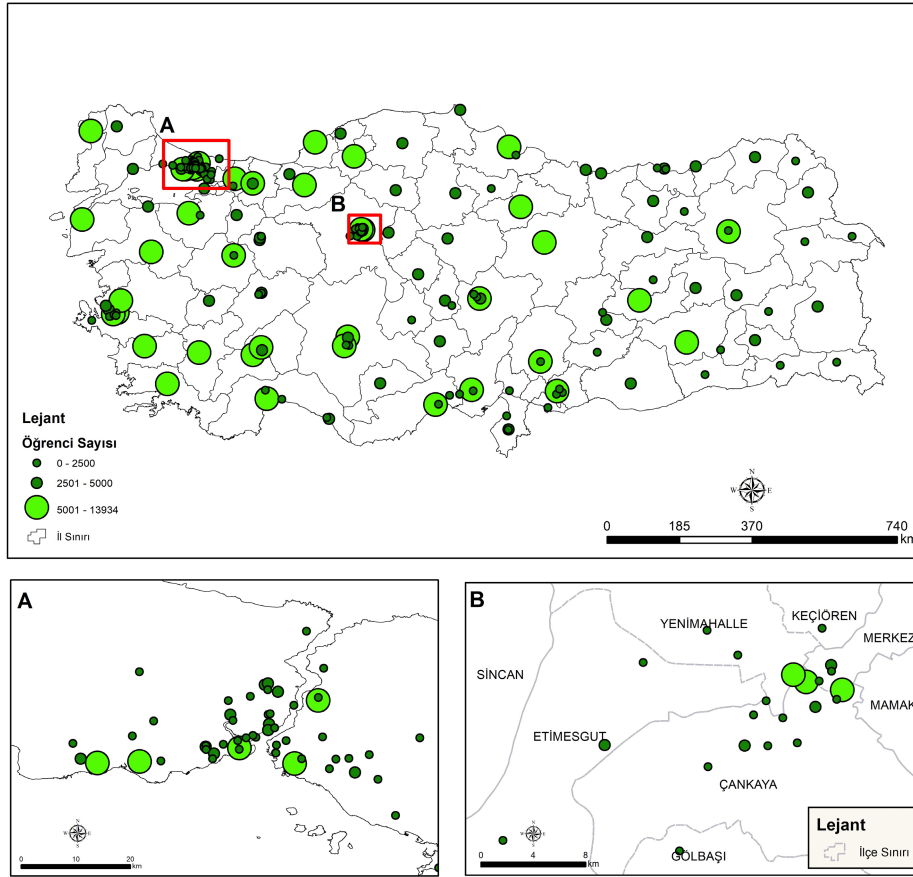
Temelde lise eğitimi alan kişilerin kendilerine en yakın lisede eğitim gördükleri ya da istisnalar dışında lise eğitimi için il değişikliğinin göz ardı edilebilir seviyede olduğu varsayımı kabul edilmiştir. Dolayısıyla öğrenci hareketliliğine katılmış olan kişilerin göçe başladıkları yer mezun oldukları liselerin bulunduğu ilçe kabul edilmiştir. Açık öğretim lisesi mezunu olup da belirtilen dönemde üniversitede bir bölüme kaydını yaptırmış olan kişiler veri setine dâhil edilmemiştir. Çünkü, YÖK Atlas adlı internet sitesinde bu kişilerin lise bilgisi kısmında lisenin hangi ilçede bulunduğu dair bir veri sunulmamıştır. Açık öğretim lisesinden mezun olan öğrenciler için sadece “Açık Öğretim Lisesi (Merkeze Bağlı Taşra)” ibaresi kullanılmıştır. Benzer şekilde açık ya da uzaktan eğitim veren yükseköğretim kurum ve bölümleri de kayıt yaptıran öğrencilerin üniversite ile olan fiziki bağının az olacağı düşüncesiyle veri setine dâhil edilmemiştir.

Bulgular

Çalışmada YÖK Atlas'ta (2022) bulunan toplam 227 adet üniversite incelenmiştir. Bu üniversitelerin 202 tanesi Türkiye sınırları içinde yer alırken 25 tanesi başta Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti (16 üniversite) olmak üzere Azerbaycan (4 tane), Moldova (1 tane), Bosna Hersek (1 Tane), Makedonya (1 tane), Kırgızistan (1 tane) Kazakistan (1 tane) gibi ülkelerde bulunmaktadır. Çalışma kapsamında sadece Türkiye sınırları içinde bulunan üniversiteler incelenmiştir. Üniversite yoğunluğu açısından ülkenin batı kısmındaki üniversite sayısı doğu kısmına göre daha fazladır (Şekil 1). Bu durum üniversite eğitimi için hareket eden öğrencilerin hareket yönünü doğrudan etkilemektedir.

Öğrencilerin Liseden Mezun Oldukları İl ve İlçeler

Türkiye'de 2021–2022 eğitim öğretim yılı içerisinde bir orta öğretim kurumundan mezun olup yükseköğretim kurumundan birine kaydını yaptırmış olan kişilerin toplam sayısı 620,960 olup önemli bir kısmı İstanbul ilinde bulunan liselerden mezun olan öğrencilerdir. İstanbul ilinde bulunan bir orta öğretim kurumundan mezun olup bir üniversiteye kaydını yaptırmış olan toplam öğrenci adedi 108,795'dir. İstanbul ilini Ankara (44,354) ve İzmir (26,811) gibi illeri takip etmektedir (Şekil 2).

Şekil 1.

Çalışmaya Konu Olan Üniversiteler ve 2021–2022 Döneminde Üniversitelere Yeni Kayıt Yaptıran Öğrencilerin Dağılımı.

Belirtilen dönemde yükseköğretim kurumlarına kayıt yaptıran öğrencilerin en fazla olduğu iller İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa gibi nüfusun ve gelişmişlik indekslerinin daha fazla olduğu illerdir. Aynı durumu ilçe bazlı incelediğimizde ise daha homojen bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Bir yükseköğretim kurumuna kayıt yaptıran öğrencilerin il nüfusuna oranına baktığımızda, Malatya ili nüfusunun yaklaşık %1'inin üniversiteye yerleştiği görülmektedir (Tablo 1).

Benzer durum ilçe özelinde ele alındığında; bir yükseköğretim kurumuna yerleşen öğrenci sayısının en fazla olduğu ilçe Ankara iline bağlı Çankaya ilçesidir. Çankaya ilçesini Adana Merkez ilçesi ve Gaziantep merkez ilçeleri takip etmektedir.

Yüksek Öğretim Kurumlarına Kayıt Yaptıran Öğrencilerin İl ve İlçelere Göre Dağılımı

2021–2022 döneminde en fazla öğrencinin kayıt yaptırdığı üniversiteler Akdeniz Üniversitesi (13,934), Kocaeli Üniversitesi (10,567) ve Selçuk Üniversitesi'dir (10,138). Çalışmanın genelinde olduğu gibi gerek orta öğretimde gerekse yükseköğretimde açık ve uzaktan eğitim kurumları bu rakama dâhil değildir.

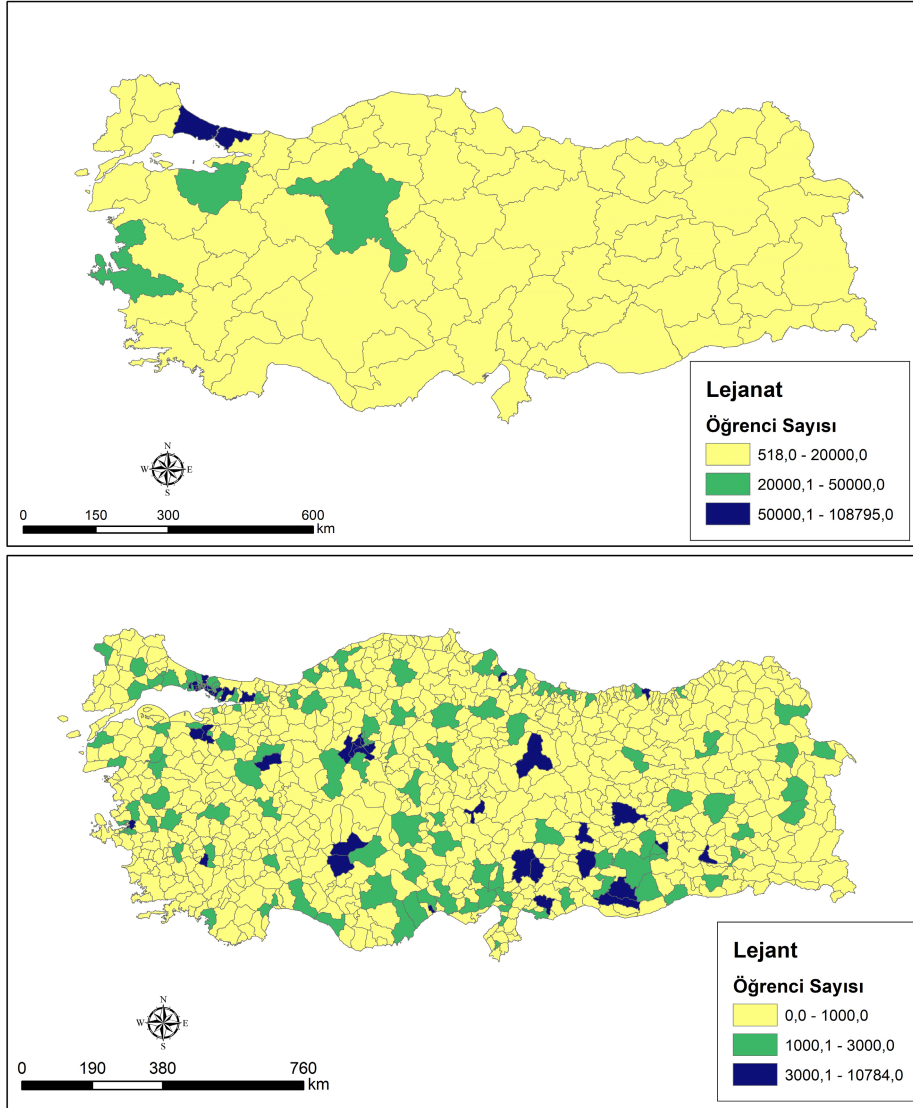
Öğrencilerin kayıt verileri il bazlı olarak incelendiğinde İstanbul, Ankara ve İzmir illeri ön plana çıkmaktadır. İstanbul ilinde bir yükseköğretim kurumuna kayıt yaptıran kişi sayısı 118,650'dir. İstanbul ilini Ankara (54,171) ve İzmir (32,264) illeri takip etmektedir (Şekil 3). Bahsi geçen illerde yükseköğretim kurumları ve bölüm kontenjanlarının sayıca fazla olması bunun temel sebebidir.

Benzer bir dağılımı ilçe bazında baktığımızda, gerek öğrenci sayısı bakımından gerekse üniversite sayısı bakımından en önce gelen ilçe Ankara illinin Çankaya ilçesidir. Çankaya ilçesinde 2021 yılında üniversiteye yerleşen kişi sayısı 28,332 kişidir. Çankaya ilçesini, Konya ilinin Selçuklu ilçesi (18 459) ve Ankara ilinin Yenimahalle ilçesi (17,368) takip etmektedir (Tablo 3).

İlçelerdeki gelen öğrenci hareketliliğinde salt sayılar önemli olmakla birlikte öğrenci sayılarının ilçelere göre oranı da incelenmesi gereken bir parametredir. Bunun göre Kırklareli ilinin Yahşihan ilçesi öğrenci nüfusunun en yoğun olduğu ilçedir. 2021–2022 yılında kayıt yaptıran öğrencilerin sayısı 5,000'e yaklaşmaktadır. Bu rakam Yahşihan ilçe nüfusunun %16'sına denk gelmektedir (Tablo 4). İlçe bazlı öğrenci yoğunluğu açısından Yahşihan'ı, Balıkesir ilinin Bigadiç ilçesi, Artvin ilinin Merkez ilçesi, Muğla ilinin Menteşe ilçesi (merkez) ve İstanbul ilinin Şile ilçesi takip etmektedir (Tablo 4).

İllere Göre Net Göç Miktarı

Yukarıda ifade edildiği gibi bazı illerde bir orta öğrenim kurumundan mezun olan kişilerin bazıları mezun olduğu liseye en yakın yükseköğretim kurumunu tercih etmektedir. Bir diğer grup ise farklı bir ildeki yükseköğretim kurumuna yerleşmiştir. Mezun olduğu ilden farklı

Şekil 2.

2021-2022 Eğitim Öğretim Döneminde Mezun Olup Bir Yüksek Öğretim Kurumuna Kayıt Yaptıran Öğrencilerin İl ve İlçelere Göre Dağılımı.

bir ile en fazla öğrenci gönderen ilk üç il İstanbul Ankara ve İzmir'dir. Farklı bir ilden en fazla öğrenci çeken ilk üç il de yine aynı illerdir. Bu durum nüfus miktarları ve üniversite sayı ve kontenjanları ile ilgili bir durumdur.

İstanbul ili, il dışına en fazla öğrenci gönderen ve il dışından en fazla öğrenci alan ildir. Fakat gelen öğrenci sayısı gidenden yaklaşık 10,000 kişi daha fazladır. Bir başka ifadeyle 2021-2022 yılı verilerine göre üniversite öğrencisi özelinde net göç miktarı artı yönde olup yaklaşık 10 bin kişidir. İstanbul ilini Ankara (7,608), ve Isparta (6,753) illeri takip etmektedir. Net göç miktarının negatif olan illerin başında Bursa (-10,662), Diyarbakır (-9,410), Şanlıurfa'dır.

Tablo 1.

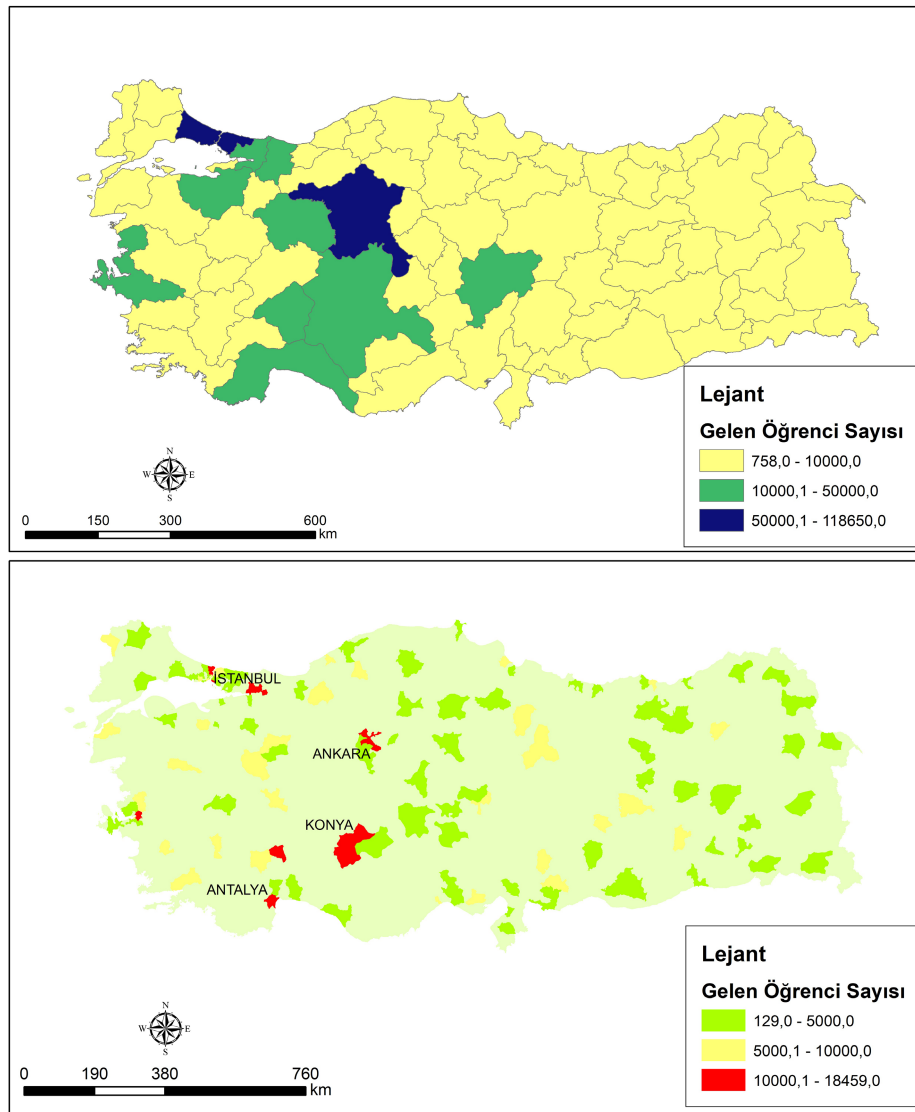
İllere Göre Liseden Mezun Olan ve Bir Yüksek Öğretim Kurumuna Kaydını Yaptıran Öğrencilerin Dağılımı Miktarı ve İl Nüfusuna Göre Oranı (En Yüksek Orana Sahip İlk 10 İl)

İl	Yüksek Öğretime Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	İl Nüfusu(2021)	Oran(%)
Malatya	8989	808692	1,11
Elazığ	6242	588088	1,06
Osmaniye	5579	553012	1,01
Rize	3321	345662	0,96
Batman	5937	626319	0,95
Kayseri	13553	1434357	0,94
Sivas	5979	636121	0,94
Erzincan	2220	237351	0,94
Erzurum	7070	756893	0,93
Karaman	2371	258838	0,92

Tablo 2.
İlçelere Göre Liseden Mezun Olan ve Bir Yüksek Öğretim Kurumuna Kayıt Yaptıran Öğrencilerin Dağılımı Miktarı ve İlçe Nüfusuna Göre Oranı (En Yüksek Orana Sahip İlk 10 İlçe)

İl	İlçe	Yüksek Öğretime Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	İlçe Nüfusu(2021)	Oran (%)
Ankara	Çankaya	10784	949265	1,14
Adana	Merkez	8628	792536	1,09
Gaziantep	Merkez	7740	839553	0,92
Ankara	Yenimahalle	7041	703809	1,00
Kayseri	Melikgazi	6730	589852	1,14
Konya	Selçuklu	6027	682514	0,88
Bursa	Merkez	5980	80216	7,45
Antalya	Merkez	5555	521183	1,07
Ankara	Keçiören	5485	942884	0,58
Elazığ	Merkez	5447	443363	1,23

Genel olarak bakıldığında doğudaki iller gelen öğrenciden daha fazla öğrenci gönderiyorken, batıdaki illerde gönderdiği öğrenciden daha fazla öğrenci kabul etmiştir (Şekil 4). Burada dikkat çeken il ise Bursa'dır. Genelın aksine Bursa ilinde net öğrenci göçü eksi yöndedir. Bunun sebebi ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte İstanbul, İzmir ve Ankara ile yakınlığı ile alakalı olması muhtemeldir.

Şekil 3.

YÖK Atlas Veri tabanına Göre 2021 Yılında Yüksek Öğretim Kurumlarına Kayıt Yaptıran Öğrencilerin İl ve İlçelere Göre Dağılımı.

Tablo 3.
2021–2021 Döneminde En fazla Üniversite Öğrencinin Kayıt Yaptırdığı İlk 10 İlçe

İl	İlçe	Öğrenci Sayısı
Ankara	Çankaya	28 332
Konya	Selçuklu	18 459
Ankara	Yenimahalle	17 368
Antalya	Konyaaltı	13 934
İstanbul	Sarıyer	13 867
İstanbul	Kadıköy	11 284
Sakarya	Serdivan	10 963
Kocaeli	Merkez	10 567
İzmir	Bornova	10 460
Isparta	Merkez	10 252

Tablo 4.
İlçe Nüfusların Göre En Fazla Öğrenci Kabul Eden İlk Beş İlçe

İl	İlçe	Üniversite Sayısı	Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı	İlçe Nüfusu	Oran
Kırkkale	Yahşihan	1	4 922	31 544	15,6
Balıkesir	Bigadiç	1	5 257	49 717	10,6
Artvin	Merkez	1	2 714	34 537	7,9
Muğla	Menteşe	1	8 498	118 443	7,2
İstanbul	Şile	3	2 963	41 627	7,1

İlçe Nüfusu İçin Kaynak: TÜİK

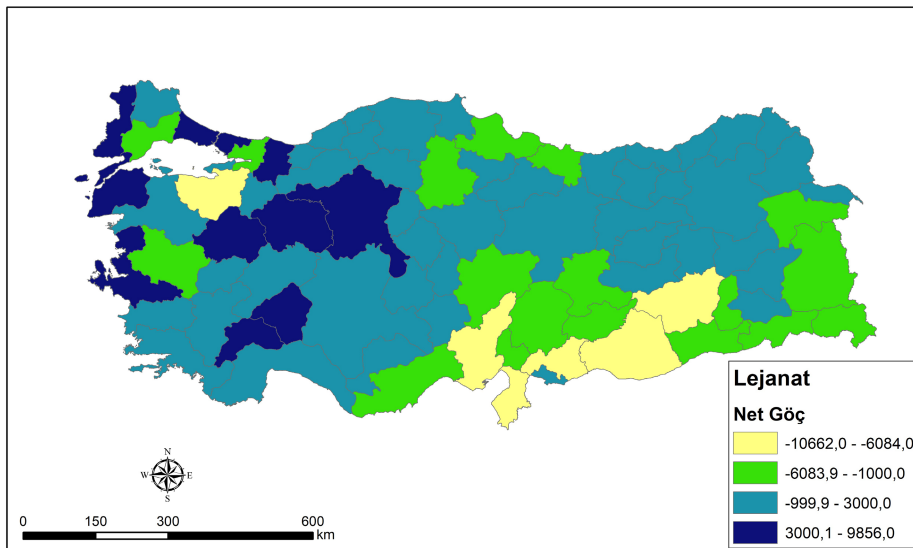
Öğrenci Tercihleri ve Mesafe

2021–2022 döneminde yükseköğretim kurumlarının öğrenci kayıtlarında mekânsal yakınlığın etkili olduğu söylenebilir. Öğrencilerin önemli bir kısmı mezun olduğu liseye yakın mesafedeki üniversiteleri tercih etmiştir. Üniversiteye yerleşen öğrencilerin önemli bir kısmı (%45'i) üniversiteye 100 km mesafede bulunan liselerden mezun olmuşlardır. 100 km'lik yarıçaptan daha uzak mesafelerde öğrenci tercihleri hızlı bir şekilde düşmektedir (Şekil 5).

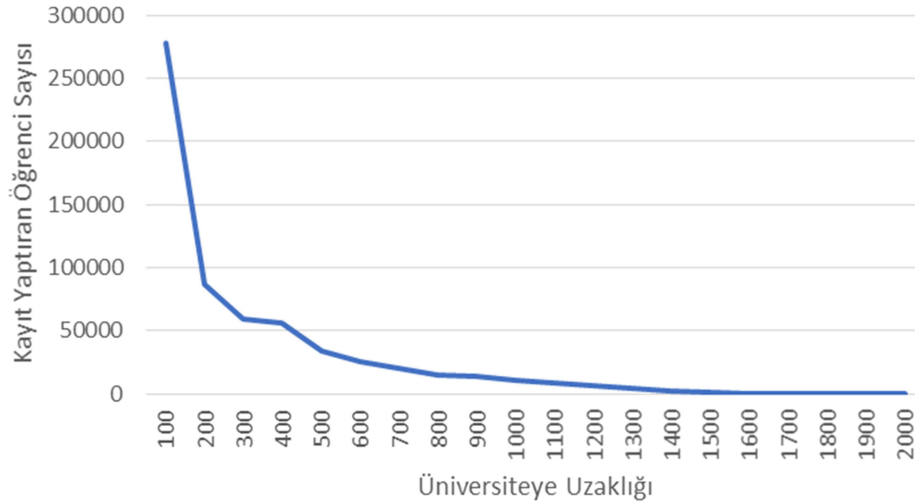
Bu durum üniversitelere göre farklılıklar göstermesi kaçınılmazdır. Bununla birlikte üniversitelerin çoğunluğunda benzer bir eğri göze çarpmaktadır (Şekil 6).

Bu duruma tezat teşkil eden 19 adet üniversite mevcuttur. Bu üniversiteler, Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi, Anadolu Üniversitesi, Ardahan Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Bartın Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Düzce Üniversitesi, Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, İzmir Bakırçay Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Sinop Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Trakya Üniversitesi ve Uşak Üniversitesi'dir.

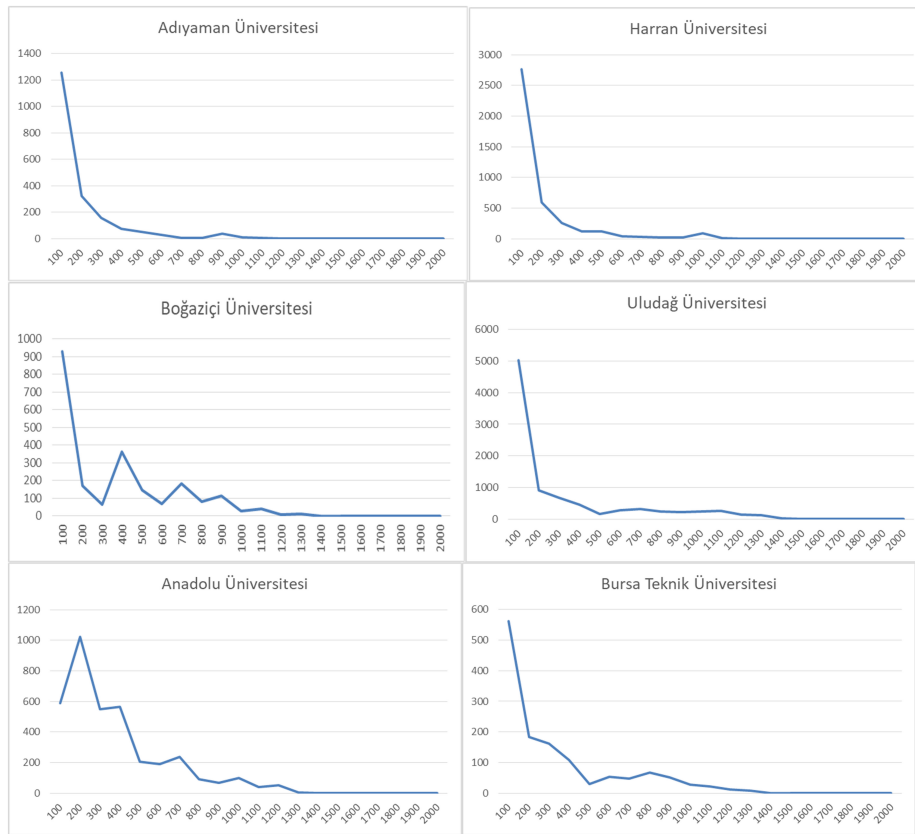
Bu üniversitelerin her birisinde en fazla öğrencinin geldiği saha genelin aksine ilk 100 km değildir. Örneğin Anadolu Üniversitesi'nde üniversite merkezinden çevreye doğru olan ilk 100 km'lik hattan üniversiteyi tercih eden öğrenci sayısı 589 iken, üniversiteden 100 ila 200 km uzaklıkta olan sahalardan 1,023 adet öğrenci kayıt yaptırmıştır (Şekil 6-7). Çanakkale Onsekiz Üniversitesi'nde ise üniversiteden

Şekil 4.
İllere Göre Öğrencilerin Net Göç Miktarları.

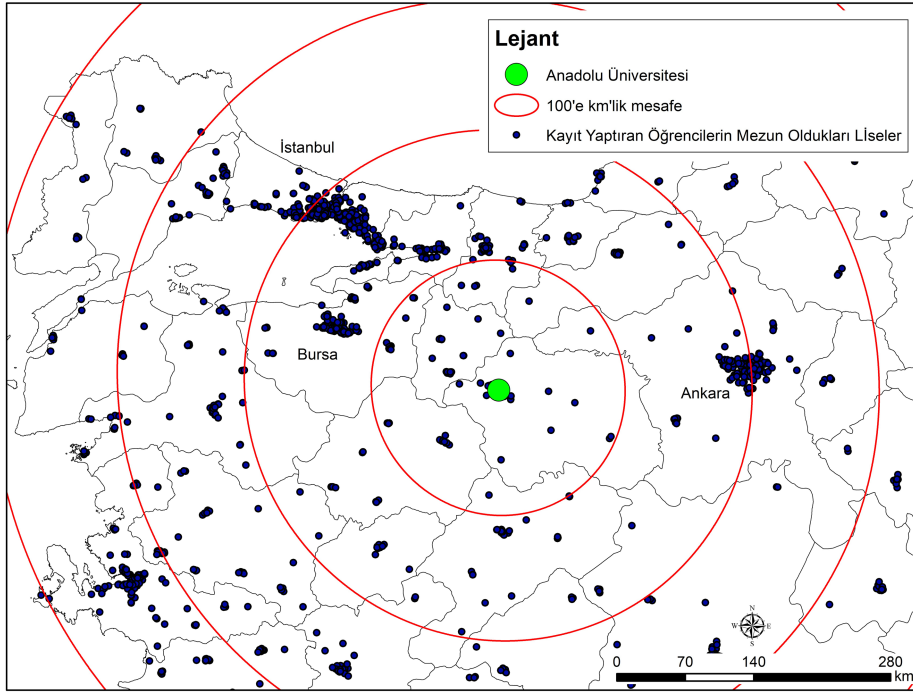
Şekil 5.
Tercih Edilen Üniversite ile Mezun Olunan Lise Arasındaki Yakınlık.

Şekil 6.
Tercih Edilen Üniversite ile Mezun Olunan Lise Arasındaki Yakınlığa Rastgele Seçilmiş Üniversite Örnekleri.

çevreye doğru olan ilk 100 km'lik mesafede, 999 kişi, 100–200 km'lik uzaklıktan 1,397 kişi 200–300 kilometrelik uzaklıktan ise 2628 kişi üniversiteye kayıt yaptırmıştır. 300–400 kilometre uzaklıktaki mesafelerden ise 493 kişi üniversiteye kayıt olmaya hak kazanmıştır.

Bu durumun üniversitenin, bölüm ve hatta kişisel birçok sebebi olabilir. Ancak yukarıda açıklanan durumu harita üzerinde gözlemlediğimizde, İstanbul, Ankara, İzmir gibi her yıl yüksek miktarda öğrenci mezun eden illere yakınlık ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Örneğin Anadolu Üniversitesi'ni merkez kabul edersek çevreye doğru olan 100–200 km'lik hatta İstanbul ve Ankara'nın yarısından fazlası, Bursa'nın ise tamamı bulunmaktadır. Benzer durum diğer üniversiteler için de geçerlidir. Örneğin Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'ni tercih eden en öğrencilerin yoğunlaştığı dilim 200–300 kilometrelerdir. Bu dilimde İstanbul konurbasyonunun tamamına yakını ve Bursa şehrinin tamamı yer almaktadır.

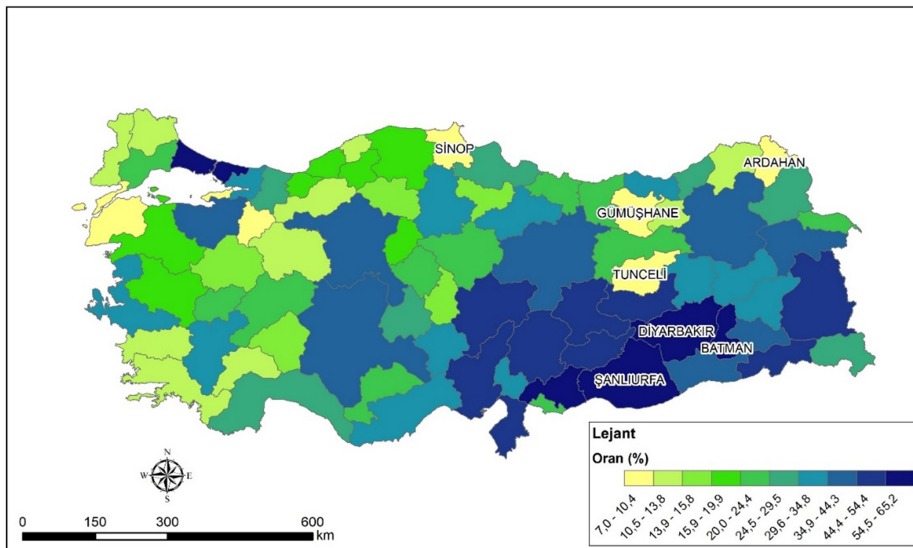

Şekil 7.
2021–2022 Döneminde Anadolu Üniversitesine Yeni Kayıt Yaptıran Öğrencilerin Mezun Oldukları Liselerin Üniversiteye Olan Uzaklıkları.

Çalışmada cevap aranan sorulardan bir diğere ise il ve ilçe düzeyinde yapılan göçlerin oranın miktarlarıdır. 2021–2022 yılları arasında bir yükseköğretim kurumuna kaydını yaptıran kişilerin önemli bir kısmı buldukları ildeki yükseköğretim kurumunu tercih etmişlerdir.

Toplamda 224,722 kişi aynı il içinde hem orta hem de yüksek öğrenimini sürdürmeyi tercih etmiştir. Bir başka ifadeyle öğrencilerin %36'sı üniversite eğitimi için kendi bulunduğu ilde kalmıştır. Öğrencilerin hareketliliği konusunda en aktif olan iller Tunceli, Sinop, Gümüşhane, Ardahan gibi iller iken il dışına daha az hareketlilik olan yerler Şanlıurfa (%61), Diyarbakır (%61), Batman (%60) İstanbul (%57) ve Gaziantep (%57) gibi illerdir (Şekil 8).

Benzer bir durumu ilçe özelinde ele aldığımızda, mezun olduğu lisenin bulunduğu ilçedeki bir üniversiteye kaydını yaptırmış olan öğrencilerin oranı %11'dir. Bu konuda Batman ilinin Merkez ilçesi ilçedeki öğrencilerin en fazla tercih ettiği üniversite olmuştur. İlçedeki mezun öğrencilerin %55'i Batman Üniversitesi'ne kaydını yaptırmıştır. Batman Merkez ilçesini, Elazığ ilinin Merkez ilçesi (%43), Siirt ilinin Merkez ilçesi (%34), Adıyaman ilinin Merkez ilçesi (%34), Sivas ilinin Merkez ilçesi (%33) takip etmektedir.

Şekil 8.
Mezun Olduğu Lise İle Aynı İlde Yüksek Öğretim Kurumuna Yerleşmiş Olan Kişilerin Başka Bir İle Gidenlere Göre Oranı.

Tablo 5.
Kaynak İlden Üniversitenin Bulunduğu İle Yapılan Göçler (İlk 10)

Kaynak İl	Üniversitenin Bulunduğu İl	Kayıt Yaptıran Öğrenci Sayısı
Bursa	İstanbul	3415
İstanbul	İzmir	3201
İstanbul	Kocaeli	3172
İstanbul	Ankara	2453
İstanbul	Sakarya	2432
İzmir	Manisa	2373
Ankara	Kırkkale	2338
Antalya	İstanbul	2034
İstanbul	Edirne	1954
İstanbul	Tekirdağ	1832

İller Arası Göç

İl bazlı olarak öğrenci hareketliliğinin en fazla, Bursa'dan İstanbul'a gerçekleşmiştir. 2021–2022 eğitim öğretim döneminde Bursa'dan İstanbul ilinde bulunan bir ön lisans veya lisans programına kaydını yaptıran kişi sayısı 3415'dir. Bursa'dan İstanbul'a olan bu hareketliliğin bir benzeri İstanbul'dan İzmir'e gerçekleşmiştir. Belirtilen eğitim öğretim döneminde İstanbul ilinde yer alan bir orta öğretim kurumundan mezun olup İzmir ilinde bulunan bir yükseköğretim kurumuna kaydını yaptıran kişi sayısı 3,201'dir (Tablo 5).

Tek taraflı öğrenci hareketliliği kadar önemli olan bir diğer durum ise iki il arasındaki öğrenci hareketliliğidir. Şekil 9'da da görüldüğü gibi İstanbul ile Kocaeli arasındaki öğrenci hareketliliği (toplam 6,179) Türkiye'deki diğer illerden daha fazla öğrenci hareketliliğine sahne olmaktadır. İstanbul ve Kocaeli illerini İstanbul-İzmir illeri (5,808 kişi) ve İstanbul ile Bursa illeri (4,562) takip etmektedir.

Grafik 3'de görüldüğü gibi mekânsal yakınlığın üniversite seçiminde etkilidir. Gerek doğrudan yapılan göçlerde gerekse karşılıklı yapılan göçlerde öğrencilerin mezun oldukları lisenin bulunduğu il haricindeki en yakın ili tercih etmesi daha büyük ihtimaldir.

İller Arası Göç ve Çekim (Gravity) Kuramı

Gravity kuramı, iki yerleşme arasındaki nüfus ve mesafeye göre aralarındaki para akışı, göç vb. bağları formülize eder. Göç çalışmalarında sıkça kullanılan bu kurama göre birbirine yakın ve nüfus miktarı diğer yerleşmelere göre daha fazla olan yerleşmeler arasındaki ilişki daha kuvvetlidir. Mesafe ve yerleşmenin nüfusu azaldıkça aradaki ilişki zayıflar. Gravity (çekim) modelinin formülü bu çalışma için:

Gravity kanununa göre beklenti = İlinin aldığı öğrenci sayısı X öğrencinin geldiği ilde kayıt yaptıran öğrenci sayısı/Mesafe

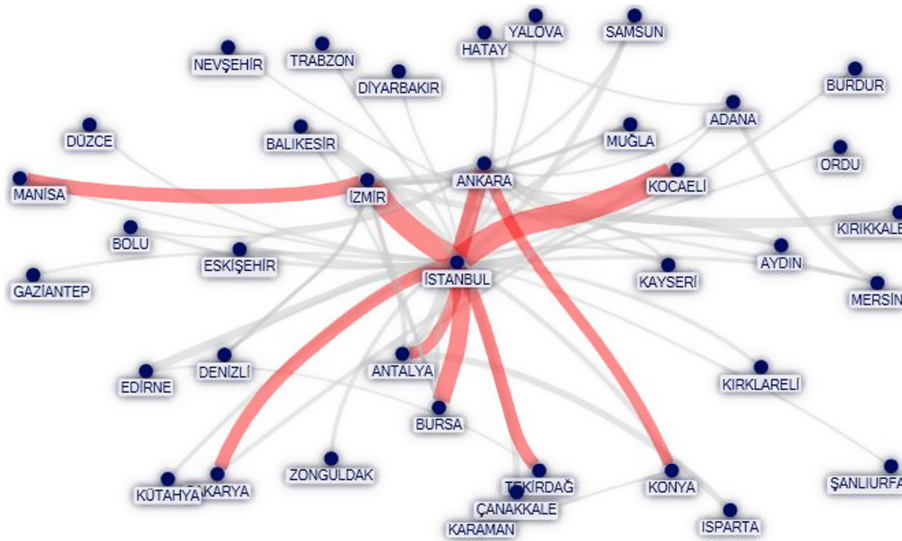
Şeklinde dir.

Formülü İstanbul ile Bursa illeri arasında uygulanması durumunda aşağıdaki gibidir.

$$X = 119732 * 21011 / 140374,8$$

$$X = 17921,23$$

İstanbul ile diğer illerin tamamı arasında aynı formülü uygularsak beklenen sonuç ve sıralama Tablo 6'da sunulmuştur.

Şekil 9.

İllere göre karşılıklı öğrenci göçleri.

Tablo 6.
Gravity Kuramına Göre İstanbul İli İle En Fazla Öğrenci Hareketliliği Olması Beklenen İlk On İl

	İllere Göre Öğrenci Sayısı	İstanbul İli Öğrenci Sayısı	İstanbul'a Olan Uzaklık	Gravity Kanununa Göre Beklenti	Gravity Kanununa Göre Sıralama
Bursa	21011	119732	140374,8	17921,23	1
Kocaeli	15264	119732	104386,2	17507,96	2
Ankara	44170	119732	454195,8	11643,79	3
Sakarya	7698	119732	157916,3	5836,615	4
Tekirdağ	6942	119732	145873,6	5697,944	5
İzmir	26809	119732	564555,8	5685,701	6
Balıkesir	7922	119732	290592	3264,085	7
Antalya	18056	119732	700230,2	3087,386	8
Samsun	18695	119732	730372,7	3064,723	9
Konya	17306	119732	701656,7	2953,128	10

Buna göre Bursa ilinin İstanbul iline en fazla öğrenci göndermesi gerekir. Bursa ilini, Kocaeli ve Ankara illerinin takip etmesi beklenir. Fakat bu durum gerçek öğrenci sayıları ile tamamen uyuşmadığı gözlemlenmiştir. Gerçekte gözlenen sıra Kocaeli, İzmir, Bursa, Ankara, Sakarya, Tekirdağ, Antalya, Samsun, Elazığ ve Balıkesir'dir (Grafik 3).

Dolayısıyla çekim yasası sadece öğrenci göçleri ele alınarak incelendiğinde bir fikir verebilir ancak tamamen bir uyum olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu durumun muhtemel sebebi gravity kuralı uygulanırken çok merkezli oluşudur. Örneğin sadece İstanbul ilinde üniversite olsaydı ve diğer illerde üniversite bulunmasaydı daha doğru sonuçlar vermesi muhtemeldir. Sonucun doğruluğunu etkileyen muhtemel bir başka sebep ise üniversite seçimlerinde puan, maddi durum, her bölümün her üniversitede olmaması gibi birçok faktörün etkili olduğu düşünülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Bu Çalışma Türkiye'deki üniversite öğrencilerinin 2021 yılına ait tercihlerinin genel bir durumunu göstermektedir. Liseden mezun olup da bir yükseköğretim kurumuna yaptırmış olan öğrencilerin önemli bir kısmı, İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa gibi mezun nüfusunun fazla ve ülkenin geneline göre gelişmişlik indeksi yüksek olan illerdir. Bu iller aynı zamanda diğer illerden en fazla öğrencinin eğitim amacıyla geldiği illerdir.

İlçe bazlı bakıldığı zaman Yahşihan, Bigadiç gibi bazı ilçelerde öğrenci nüfusu sadece yeni kayıt yaptıran öğrenciler dikkate alındığında dahi %10'u aşmaktadır. Bu ve benzeri ilçelerde üniversite şehri konseptinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki üniversitelerde yaşanan öğrenci hareketliliği genel olarak doğudan batıya doğru gerçekleşmektedir. Onun dışında birçok öğrenci kendi bulunduğu il (%36) veya ilçedeki (%11) yükseköğretim kurumlarını seçmiştir. Bu durumun sebepleri üzerine ayrı bir çalışma yapılması gerekmektedir. Zira bu çalışmanın amacı genel bir bakış ve analizi ortaya koymaktır. Üniversite seçimlerinde dikkat çeken bir başka konu ise mesafenin bozucu etkisinin sahada net bir şekilde gözlemlenmektedir. Mezun olup bir üniversiteye kaydını yaptıran öğrencilerin yarısına yakını (%45'i) mezun olduğu liseye 100 km'lik bir mesafedeki üniversiteye kaydını yaptırmıştır. Mezun olduğu liseden 100–200 km uzaklıktaki bir üniversiteyi tercih etmiş olan öğrencilerin sayısı ise toplam öğrenci kayıtlarının %14'ünü oluşturmaktadır. Bu genel durumun aksi bir durum sadece 19 üniversitede karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada büyük şehirlere yakınlık önemli bir etken olmaktadır.

Büyük şehirlerin öğrenci hareketliliği konusunda çekim alanında kalan en çarpıcı il ise Bursa'dır. Ülkenin batı kısmında bulunan illerin tamamına yakınında net göç miktarı artı yönde iken Bursa ilinde giden öğrenci sayısı gelen öğrenci sayısından daha fazladır. Bu durumun sebebi olarak başta İstanbul olmak üzere Ankara ve İzmir gibi üniversite yoğunluğunun yüksek olduğu illere yakın olması ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Üniversite öğrencilerinin göçünde yakınlık ve şehirlerin sunduğu eğitim fonksiyonunun miktarı etkili olmuştur. Birbirine yakın olan İstanbul-Kocaeli, İstanbul-Bursa, İstanbul-Tekirdağ, İzmir-Manisa, Ankara-Konya gibi iller arasında öğrenci hareketliliğinin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu noktada gravity kuramı ile bir miktar uyduğu gözlemlenmiştir.

Bu çalışmada istatistiksel olarak bazı sonuçlara işaret edilmiş ve daha çok mekânsal açıdan konu irdelenmeye çalışılmıştır. Bursa'nın net göç miktarının neden negatif yönlü olduğu, bazı ilçelerin öğrenci şehri konseptinde nasıl değerlendirilmesi gerektiği, öğrencilerin en yakın sahadaki üniversiteyi tercih etmedeki sebepleri sadece tahmin edilebilir düzeyde kalmıştır. Bir sonraki çalışmalarda bu ve benzeri soruların öğrenci görüşleri alınarak incelenmesi ve yeni çalışmalar ile aydınlatılması gerekmektedir.

Geleceğe yönelik cevap bekleyen bir başka soru ise benzer bir çalışmanın belirli bir zamandan sonra tekrar edildiğinde sonuçlardaki değişimlerin incelenmesidir. Ulaşım olanaklarının daha kolaylaşacağı bir dönemde üniversite seçiminde mekânın bozucu etkisi ne derece etkili olacaktır ya da yeni açılan bir üniversite hangi üniversitelerdeki öğrenci payının düşmesine sebep olacaktır?

Etik Komite Onayı: Bu çalışmada YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) tarafından sunulan açık veriler kullanılmış ve mülakat, anket gibi veri toplama yöntemleri kullanılmadığından etik kurul onayı alınmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: In this study, open data presented by YÖK (Higher Education Board) were used. In addition, since data collection methods such as interview and questionnaire were not used, there was no need to get an ethics committee approval.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares no conflict of interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Acaroğlu, H., Güllü, M., & Seçilmiş, C. (2018). Üniversite öğrencilerinin harcama eğilimleri ve bölge ekonomisi ile ekonomik ilişkileri: Eskişehir örneği. *Ege Academic Review*, 18(3), 507–520.
- Acaroğlu, H., Kartal, Z., & Güllü, M. (2017). Üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi: Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi üzerine bir araştırma. In *Anadolu International Conference in Economics V* (pp. 11–13). Eskişehir, Türkiye.
- Addie, J. D. (2017). From the urban university to universities in urban society. *Regional Studies*, 51(7), 1089–1099. [CrossRef]
- Akçakanat, T., Çarıkçı, İ., & Dulupçu, M. A. (2010). Üniversite öğrencilerinin buldukları il merkezine ekonomik katkıları ve harcama eğilimleri: Isparta 2003–2009 yılları örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, 165–178.
- Akengin, H., & Kayı, A. (2013). Şehirleşme üniversite ilişkisine bir örnek: Gazimağusa. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 501–525.
- Aliağaoğlu, A., & Uzun, A. (2017). Üniversite öğrencilerinin şehir imajlarına yönelik bir araştırma: Balıkesir Üniversitesi örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 39–58.
- Arslan, F. (2016). Üniversite öğrencilerinin şehirle kurduğu ekonomik ve sosyal ilişkilerden memnuniyet analizi: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Itobiad*, 5(4). [CrossRef]
- Aslan, İ. (2018). *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nin Süleymanpaşa ilçesi ekonomik gelişmesi üzerindeki etkileri: Öğrenci tüketim harcamaları özelinde bir değerlendirme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Namık Kemal Üniversitesi.
- Aufvenne, P., Haase, C., Meixner, F., & Steinbrink, M. (2021). Participation and communication behaviour at academic conferences—An empirical gender study at the German Congress of Geography 2019. *Geoforum*, 126, 192–204. [CrossRef]
- Aydın, İ. (2002). Üniversitenin ekonomik faaliyetlere etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 5, 187–199.
- Bayartan, M., & Zayım, M. (2021). Şehir-Üniversite ilişkisi, şehir fonksiyonları açısından üniversite şehirleri: Kırklareli Üniversitesi örneği [Sözlü sunum]. Üniversitesi Örneği Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu (USVES) 1. Antalya.
- Benneworth, P., & Fitjar, R. D. (2019). Contextualizing the role of universities to regional development: Introduction to the special issue. *Regional Studies, Regional Science*, 6(1), 331–338. [CrossRef]
- Bjarnason, T., & Edvardsson, I. R. (2017). University pathways of urban and rural migration in Iceland. *Journal of Rural Studies*, 54, 244–254. [CrossRef]
- Boyacıoğlu, E. Z., & Oğuzhan, A. (2006). Yerli halkın üniversite algılaması: Trakya Üniversitesi örneği. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2013(2), 1–18.
- Büyükdöğan, B., & Afşar, B. (2016). Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri şehire ekonomik katkıları: KTO Karatay Üniversitesi örneği. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 1–16.
- Büyükdöğan, B., Afşar, B., & Gedik, H. (2015). Üniversite öğrencilerinin öğrenim gördükleri şehre ekonomik katkıları. *Journal of Academic Social Sciences*, 15(15), 161.
- Çatalbaş, N. (2007). Üniversite-yerel ekonomi ilişkisinde kutuplaşma teorisi iyi bir model olabilir mi? *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007(3), 90–101.
- Cederquist, A. (2019). Civil society between void and action—the case of refugee support on Lesbos. *Local Environment*, 24(6), 509–524. [CrossRef]
- Ceylan, H. H., Köse, B., & Aydın, S. (2017). Üniversite ve şehir özelliklerinin üniversite tercihindeki etkisinin cinsiyete göre değerlendirilmesi: Şehir pazarlama yaklaşımı. *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 8(20).
- Ciapetti, L. (2009). Universities as embedded knowledge hubs and the challenge of local development the US lessons and the Italian case. *European Spatial Research and Policy*, 16(2), 5–22. [CrossRef]
- Çokgezen, M., & Altun, T. (2018). Üniversitelerin bölge ekonomisine katkısı ve “her ile bir üniversite” politikası: Türkiye’ye ilişkin çalışmalar üzerinden kısa bir değerlendirme. M. Karagül, L. G. Kaya & O. Sungur (Eds.), *Bölgesel Kalkınma Ve Bölge Bilimi Üzerine Yazılar* içinde (ss. 307–319) Nobel Yayıncılık.
- Cop, R., & Akpınar, İ. (2014). Öğrencilerin şehirlerin markalaşmasına yönelik algıları. *Marmara University Journal of Economic & Administrative Sciences*, 36(1), 69–88.
- Cui, C., Wang, Y., & Wang, Q. (2022). The interregional migration of human capital: The Case of “First-Class” university graduates in China. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 15(2), 397–419. [CrossRef]
- Demirsoy, S. (2017). *Üniversite öğrencilerinin kentleşme süreçleri üzerine etkileri: Bülent Ecevit Üniversitesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Długosz, Z., & Biały, S. (2014). Selected aspects of permanent emigration from Poland (2001–2010). *Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 23(23), 25–37. [CrossRef]
- Duğan, Ö., & Akıncı, S. (2017). Marka imajı açısından Uşak şehir algısı: Üniversite öğrencileri üzerine bir saha araştırması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 385–408.
- Erilli, N. A. (2018). Üniversite öğrencilerinin buldukları il ekonomisine katkıları: Cumhuriyet Üniversitesi örneği. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 2(1), 79–96.
- Erilli, N. A., & Altuntaş, C. (2015). Cumhuriyet Üniversitesi'nin Sivas ili ekonomisine katkısı. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 3(1), 11–21.
- Erkem, M. N. (2020). *Üniversite öğrencilerinin kültür turizmi algıları: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesine farklı şehirlerden gelen öğrenciler üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi.

- Faggian, A., & McCann, P. (2009). Universities, agglomerations and graduate human capital mobility. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100(2), 210–223. [CrossRef]
- Fonseca, L. (2019). Designing regional development? Exploring the University of Aveiro's role in the innovation policy process. *Regional Studies, Regional Science*, 6(1), 186–202. [CrossRef]
- Gonzalez Rego, R. A. (2007). Migrations and social environment: The Habana of 90s. *Cuadernos Geograficos*, 41(2), 97–111.
- Graham, N., & Pottie-Sherman, Y. (2021). Higher education, international student mobility, and regional innovation in non-core regions: International student start-ups on "the rock". *Canadian Geographer/Le Géographe Canadien*, 65(2), 184–196. [CrossRef]
- Güler, E. G., Akdoğan, Ç., & Yakar, G. (2017). Üniversite öğrencilerinin kent marka imajına yönelik algı ve tutumları: Edirne ilinde bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(4), 223–243.
- Güllü, M., Kartal, Z., & Acaroğlu, H. (2018). Üniversitelerin bölgesel ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi: Eskişehir'in Sivrihisar ilçesi üzerine bir araştırma. *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 165–178.
- Gümüş, N. (2017). Şehir pazarlaması bağlamında üniversite öğrencilerinin şehre yönelik algılarının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Pamuk-kale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26, 299–314.
- Gümüş, N., & Nihal, E. (2017). Üniversite öğrencilerinin tüketim harcamalarının şehir ekonomisine katkısının belirlenmesi: Kastamonu ilinde bir araştırma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 99–116.
- Gupta, P. (2020). Art (s) of visibility: Resistance and reclamation of university spaces by women students in Delhi. *Gender, Place and Culture*, 27(1), 86–103. [CrossRef]
- Halseth, G. (1998). Re-situating regional geography in an undergraduate curriculum: An example from a new university. *Journal of Geography in Higher Education*, 22(3), 335–345. [CrossRef]
- Işık, Ş. (2009). Türkiye'de eğitim amaçlı göçler. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(1), 27–37. [CrossRef]
- Keskin, O. (2014). *Yeni kurulan üniversitelerin şehir halkı tarafından algılanması (Kastamonu ili örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi.
- Kitagawa, F. (2004). Universities and regional advantage: Higher education and innovation policies in English regions. *European Planning Studies*, 12(6), 835–852. [CrossRef]
- Köksal, Y., & Sarı, S. (2014). Burdur kent imajının yerel halk ile üniversite öğrencileri arasındaki karşılaştırmalı bir incelemesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 279–288.
- Kozak, M. A., Çoban, E., & Çoban, S. (2019). Eskişehir'in "öğrenci dostu şehir" konseptine yönelik öğrenci algılamaları. Ulusal-Uluslararası Turizm Kongresi, Eskişehir.
- Laursen, K., Reichstein, T., & Salter, A. (2011). Exploring the effect of geographical proximity and university quality on university-industry collaboration in the United Kingdom. *Regional Studies*, 45(4), 507–523. [CrossRef]
- Lovén, I., Hammarlund, C., & Nordin, M. (2020). Staying or leaving? The effects of university availability on educational choices and rural depopulation. *Papers in Regional Science*, 99(5), 1339–1365. [CrossRef]
- Ortiz Guitart, A., & Baylina Ferre, M. (2021). Geography and gender PhD thesis in Spain: 30 years of feminist research. *Boletín De La Asociación De Geografos Espanoles*, 90, 1–41.
- Patino Gomez, Z. L., Naranjo Villa, L., & Serna Felipe, M. (2018). Perspective of gender in the careers of degree in social Sciences and geography in four public universities of Colombia. *Perspectiva Geografica*, 23(2), 149–169
- Pinheiro, R., Bennenworth, P., & Jones, G. A. (Eds.) (2012). *Universities and regional development*. Taylor & Francis.
- Rehák, Š., & Eriksson, R. (2020). Migration of university graduates and structural aspects of regional higher education. *European Planning Studies*, 28(10), 1941–1959. [CrossRef]
- Reisinger, A., & Dános, Z. (2021). Az egyetemi társadalmi felelősségvállalás területei hatásai–négy magyarországi egyetem vizsgálatával. *Tér és Társadalom*, 35(3), 87–107. [CrossRef]
- Ruzye, C., & AKPINAR, İ. (2014). Öğrencilerin şehirlerin markalaşmasına yönelik algıları. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 36(1), 69–88.
- Sağdıç, M. (2014). Üniversite öğrencilerinin İstanbul'a ilişkin algılarının şehir imajı açısından analizi. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 1267–1283.
- Sağır, A., & İnci, Ü. H. (2013). Karabük'te üniversite algısı: Karabük üniversitesi örneği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 49–81. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/itobiad/issue/8756/109242>
- Sankır, H., & Sankır, Ş. (2017). Toplumsal değişim açısından üniversite-kent etkileşimi ve algısı: Bülent Ecevit Üniversitesi örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3, 473–483.
- Sargin, S. (2006). *Şehirleşme, üniversiteler: Üniversitelerin şehirleşmeye etkileri: Isparta örneği* (Vol. 2). Fakülte Kitabevi.
- Sargin, S. (2007). Türkiye'de üniversitelerin gelişim süreci ve bölgesel dağılımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 133–150.
- Sırım, V., & Aslan, İ. (2019). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi'nin Süleymanpaşa ilçesinin ekonomik gelişimi üzerindeki etkileri: Öğrenci tüketim harcamaları özelinde bir değerlendirme. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 61–76.
- Sönmez, M. E., & Başkaya, Z. (2013). Üniversitelerin şehirlerin ekonomisi ve şehir içi arazi kullanımı üzerindeki etkileri: Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği. İçinde III. Uluslararası Coğrafya Sempozyumu (10-13 Haziran 2013, Antalya) Bildiriler Kitabı (ss. 541–552). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Taş, B., & Türkan, O. (2016). Üniversite öğrencileri ikametgâh durumu ve şehir ilişkileri: Çankırı örneği. *Journal of International Social Research*, 9(47), 403.
- Taş, B., Türkan, O., & Çolak, M. (2017). Şehir ve üniversite tercihleri üzerine bir araştırma: Çankırı Karatekin Üniversitesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(60), 27–40.
- Tektaş, N., & Tektaş, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin şehir markası algısı: Bandırma örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ICEESS'18), 357–361. [CrossRef]
- Temurçin, K., & Keçeli, K. (2015). Bir davranışsal coğrafya çalışması: Isparta şehri örneğinde uluslararası öğrencilerin kentsel mekân algısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 1–22.
- Trippl, M., Sinozic, T., & Lawton Smith, H. (2015). The role of universities in regional development: Conceptual models and policy institutions in the UK, Sweden and Austria. *European Planning Studies*, 23(9), 1722–1740. [CrossRef]
- Ünal, Ç., İltar, İ., & Yılar, B. (2014). Perceptions of undergraduate students residing in rural areas city: A qualitative analysis. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 1–18.
- Ünal, F., Tarhan, S., & Çürükvelioğlu Köksal, E. (2021). Şehir-üniversite ilişkisi: Bartın Üniversitesi'ne ilişkin algı ve beklentiler şehir-üniversite ilişkisi. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 11(1), 14–24.

- Uz Bilgin, Ç., Kavuk Kalender, M., Yılmaz, M. B., Orhan, F., Erdem, M., ve Yıldırım, S. (2019). BÖTE bölümlerine 2017 yılında yerleşen öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler. *Ege Eğitim Dergisi*, 20(1), 278–290. [CrossRef]
<https://doi.org/10.12984/egeefd.491627>
- Web of Science. (2022). <https://www.webofscience.com/>. Erişim Tarihi: 10.07.2022
- Woo, Y., Jiang, M., & Kim, E. (2021). Analyzing return migration of high school graduates from lagging regions. *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 14(3), 309–319. [CrossRef]
- Yakut, M. E., & Ceylan, M. A. (2019). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yükseköğretim kurumlarının (üniversitelerin) şehirleşmeye etkileri. İkinci Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK). Eskişehir.
- Yazgan, P. (2015). Üniversite öğrencilerinin ülke içi hareketliliği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 181–207. [CrossRef]
- Yılmaz, H., & Ustaahmetoğlu, E. (2018). Üniversite öğrencilerinin marka şehir algısı üzerine bir alan araştırması: Ardahan örneği. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8), 406–426.
- YÖK Atlas. (2022). <https://yokatlas.yok.gov.tr/>. Erişim Tarihi 01.07.2022
- Zayım, M. (2020). Bir Üniversite şehri olarak Beykoz, [Sözlü sunum]. Beykoz Sempozyumu. İstanbul.
- Zayım, M. (2021). Neden Beykoz bir üniversite şehri olmalı [Sözlü sunum]. Beykoz Sempozyumu. İstanbul.

Disillusionment and Silence in British Trench Poems: Voices from World War I

İngiliz Siper Şiirlerinde Hayal Kırıklığı ve Sessizlik:
Birinci Dünya Savaşı'ndan Sesler

Şafak HORZUM

Department of English Translation
and Interpreting, Kütahya
Dumlupınar University, Kütahya,
Turkey

ABSTRACT

British trench poets who had first-hand experiences in World War I (1914–1918) produced significant poetic works in terms of depicting the realities of battlefields throughout the clashes. Unlike the promises of heroism, valor, and adventure in the discourses of patriotism and manliness, the actual conditions of the Great War became the source of disillusionment with humanity, its potential for advancement, and the meaning of life. Therefore, this article aims to analyze the common notions in most of these soldier-poets' works and explicate these trench poets' challenges to the pro-war discourses by means of their shared sense of disillusionment and the manner of silence in the face of the atrocities of the battle conditions.

Keywords: British trench poetry, disillusionment, World War I, silence

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda (1914–1918) birinci elden deneyimler yaşayan İngiliz siper şairleri, çarpışmalar boyunca savaş alanlarının gerçeklerini tasvir etmesi açısından önemli manzum eserler ortaya koymuşlardır. Büyük Savaş'ın gerçek koşulları, vatanseverlik ve erkeklik söylemlerindeki kahramanlık, yiğitlik ve macera vaatlerinin kaynağı olmaktan ziyade insanlık, insanlığın ilerleme potansiyeli ve yaşamın anlamı ile ilgili hayal kırıklıklarının kaynağı olmuştur. Bu nedenle, bu makale, bu asker-şairlerin çoğu eserlerindeki ortak kavramları incelemeyi ve bu siper şairlerinin savaş koşullarının vahşeti karşısında büründükleri ortak hayal kırıklığı duygusu ve sessizlik tutumları yoluyla savaş yanlısı söylemlere meydan okumalarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: İngiliz siper şiiri, Birinci Dünya Savaşı, hayal kırıklığı, sessizlik

Introduction

I am the enemy you killed, my friend.

I knew you in this dark: for so you frowned

Yesterday through me as you jabbed and killed.

I parried; but my hands were loath and cold.

Let us sleep now ...

—(Owen, "Strange Meeting" 40–44)¹

In the epigraphic lines of the poem "Strange Meeting" (1919) by Wilfred Edward Salter Owen (1893–1918), the dead soldier meets the enemy soldier/narrator, who killed him, in hell and invites him to the serenity of the infinite rest by stating "Let us sleep now." This last line of "Strange Meeting" recapitulates the warring people's feelings of hopelessness, sorrow, disillusionment, and destruction due to

Received/Geliş Tarihi: 27.07.2022

Accepted/Kabul Tarihi: 31.08.2023

Publication Date/Yayın Tarihi: 15.09.2023

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:

Şafak HORZUM

E-mail: shafakhorzum@gmail.com

Cite this article as: Horzum, Ş. (2023).

Disillusionment and silence in British

trench poems: voices from the World

War I. *Current Perspectives in Social*

Sciences, 27(3), 264–269.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

¹ Two works in the Primary Sources section of Works Cited are consulted for all the poems included in this paper. For the sake of clarity, titles of poems are given in parenthetical references when necessary, because some poems by the same author were written in the same year. Also, line numbers of poems are given in parentheses.

World War I (1914–1918) in the first quarter of the twentieth century. As one of the most well-known names among British war poets, Owen reveals the bitter side of the Great War, with its ironic name, in his trench poetry. What Owen shared with other war poets in the different trenches are seen to be the images of the devastated battlefields, the blood-drenched earth, the indifference of nature to these sorrows, the rotten dead bodies in the fields, the soldiers' minds fallen to pieces, and the feelings of loneliness and desolation. In the light of these imageries, this paper analyzes the realities of the battlefields of World War I, based on these shared elements shaping the hell-like atmosphere in the poetries of Charles Hamilton Sorley (1895–1915), Siegfried Loraine Sassoon (1886–1967), Wilfred Edward Salter Owen, and Isaac Rosenberg (1890–1918). In doing so, it concentrates on the senses of disillusionment and silent outcries felt by British trench poets who realistically reflected the true face of the war from their first-hand experience.

World War I instigated a network of more complex relations for future and more devastating clashes in its aftermath, although sloganized as “the war to end all wars” as in the title of *The War That Will End War* (1914) by H. G. Wells (1866–1946). It can be claimed that its trenches became the materialization of this network in the European theater, as seen in the maps depicting “a series of multiple parallel excavations” running for thousands of miles with thick wavy black lines (Fussell, 2013, p. 39). On the Western Front, to illustrate its extent, the French had approximately 6250 miles of trenches, and the English had around 6000 miles alone; the full measure of the trenches belonging to both the Allied and Central Powers arrived at a figure of about 25,000 miles which is “sufficient to circle the earth” (Fussell, 2013, pp. 39–40). That is the primary reason British trench poems connect in their shared themes of silence and disillusionment during their services in those pits. These long lines became homes to millions of young soldiers who had to fight for their countries and lives in mud, sickness, darkness, illnesses, and death. “The trench,” the most potent metaphor of interconnectivity, “with its accompanying images of filth, shellfire, barbed wire, and so forth,” James Campbell states, “is of course the dominant icon of the First World War. The trench lyric portrays these distressing conditions in an unromantic light, thus differentiating it from the more abstract and patriotic lyrics of the early war” (1999, p. 204). Hence, these gloomy places became the determining element for the creation of war poems written at the expense of the poets' lives and related to the ugly side of the war.

Disillusionment with the War Discourse

British trench poets, whose majority were unable to witness the end of the Great War due to their deaths, unconventionally illustrated their experiences in their vividly morbid works. Their poetries mostly attract scholars' and ordinary people's attention not because of their literary values but due to the realistic elements used in them. Illustrating the war from different perspectives, these poems discuss the withering values, ethics and emotions, the insignificance and elusiveness of human lives, and the intensity of violence and pain in which the world was as well as the problematization of the notions of patriotism, valor, and heroism. Calling attention to the devastating effects of the war on individuals, Simon Featherstone articulates that most of Owen's poems, for instance, are regarded as “an expression of humanitarian protest” (2013, p. 59). Dying just 1 week before the end of the war at the age of 25, Owen takes place at the head of the war poets who focus on the heart-wrenching humanitarian plight experienced in the trenches and battle zones rather than the political dimension of the war in his works (Featherstone, 2013, p. 53). His poem “Strange Meeting,” quoted in the epigraph, begins with the words of a soldier who finds himself in “some profound dull tunnel” (2). He realizes that this narrow and dark tunnel has traces of the “titanic wars” (3), just like the trenches in which he was on the previous days. Only after catching the desperate and sorrowful eyes of groaning people does he come to understand that this tunnel in which he stands is actually hell. These lines deliberately challenge the religious and institutional discourses that promise an idyllic heaven to the soldiers who would be martyred after either volunteering or being forced to enlist in the army to obtain this otherworldly reward in exchange for their lives. In the first lines of this poem, the discourse of rewards to martyrs is put into question since the war is seen to be a matter of destruction, an issue of ceasing to exist, and a dissolution of all humane values and morals. “Foreheads of men have bled,” states Owen, “where no wounds were” (39); that is, what was severely and profoundly wounded is not merely the bodies of soldiers at the fronts but also the souls and minds of both the surviving soldiers and the civilians. What strikes most in this place is that, despite being called hellish, the previously inimical soldiers could be equals and even friends there; their nationalities are no longer significant. As Jon Silkin aptly clarifies, the other world ruled by death is presented as the only space where these soldiers and civilians could live in peace without any religious, class, race, or nationality discrimination (1998, p. 238).

In realistic representations of the violence unleashed during World War I, British war poets widely use the metaphor of hell. By means of their first-hand experiences, they opposed the idealized concept of war and argued in their poems that war did not mean a heroic sacrifice but mere blood-shedding. The soldiers died in pain and anguish at the fronts, and the civilians survived on the edge of non-existence. The ones who survived and returned home were not the same any longer due to physical and psychological traumas, their valiant efforts were not rewarded as promised before, and the people who had encouraged or forced them to enlist in the army either pitied or were indifferent to them. All these contradictory experiences and memories of pre-war and post-war conditions constituted the overwhelming disillusionment felt by the soldiers. As the dead enemy soldier in “Strange Meeting” grieves, “Courage was mine, and I had mystery; / Wisdom was mine, and I had mastery” (30–31), these valued qualities as courage and wisdom got wasted in the “pity of war” (25). Therefore, the sense of the worthlessness of young boys breeds the sense of disillusionment lived through by these boys in the trenches.

This sense of worthlessness is a natural concomitant of the day-by-day lost hope during the combats. Isaac Rosenberg's “Break of Day in Trenches” (1916) mentions the false metaphor of a new day bringing hope to humanity as it does not bring any hope to soldiers in trenches. Though hopelessness is equated with darkness and the imagery of hell in Owen's “Strange Meeting,” daylight does not necessarily carry different and “bright” meanings for combatants. In the poem, a soldier picks up a poppy near his trench and sticks it behind his ear. Poppies identified with war and dead soldiers contain similar negative connotations just like daylight; they herald the approaching death due to the upcoming clashes during the day. Just then, he sees a “queer sardonic rat” (4) walking between two trenches, in

no man's land. A simple and insignificant rat is observed to wander in an area where no soldier can stand without being shot. As Jon Stallworthy explains, the pastoral tradition is reconsidered and reshaped in an anti-anthropocentric discourse in this poem: the human and the nonhuman swap roles, the soldier hides whereas the rat loosely moves, and the poppy is no longer a simple flower (2002, p. 166). The flower becomes the symbol of a falling and bleeding soldier.

The poem's speaker thinks that the rat inwardly laughs at the men's situation as it has an opportunity to live longer than those supposedly strong soldiers in the "torn fields of France" (18). John Peters examines this situation according to the hierarchical great chain of beings: the rat at the bottom of this hierarchy is at the position of being envied by the human at the top of the chain because the lowest has the ability to move at its will, but the highest is devoid of this rational and intentional act to move beyond the doomed pit (2009a, p. 61). Both the poppy and the soldier live for that moment; nevertheless, what entails one second later is vague. That is why human life is short, just like this delicate flower:

Poppies whose roots are in men's veins
 Drop, and are ever dropping;
 But mine in my ear is safe –
 Just a little white with the dust. (23–26)

Under such circumstances of disillusionment with the meaning of life, human's resemblance to nonhuman animals can also be found in Owen's another poem, "Anthem for Doomed Youth" (1917). In Owen's "Anthem," soldiers "who die" due to the ruthlessness of "the monstrous anger of the guns" (1–2) resemble cattle in slaughterhouses. The disillusionment with the deeds of humanity is fed by the inhumane war conditions, which not only deprive these humans of their ontological values but also deny their culturally significant rituals at their demises. They are all destitute for their religious ceremonies and prayers. Instead of hymns sung after them, there are cries of weapons and bullets.

Isaac Rosenberg's "Dead Man's Dump" (1917) revolves around the terror of this onto-epistemological devastation. Numerous bodies of dead soldiers are scattered all around the battlefield; the scenery is like a garbage heap. Death prowls in this area as everyone has been accustomed to or numbed by its terror; all the feelings that could be present in humanity are gone for good. A patrolling vehicle moves over those bodies in order to check the barbed wires in the area:

The wheels lurched over sprawled dead
 But pained them not, though their bones crunched,
 Their shut mouths made no moan.
 They lie there huddled, friend and foeman,
 Man born of man, and born of woman,
 And shells go crying over them
 From night till night and now. (7–13)

The once-shaped bodies are kneaded into formlessness through war machinery and the forced indifference by other soldiers who have to work and fight on the dead. Earth is first depicted as hungry to capture the living because it needs that decaying process of the dead in order to create new life forms: nature has already begun its cycles in its glory of total indifference. However, the earth is also seen to vomit an excessive amount of the dead on its surface. The only sense felt by the poet is a revolt against the senselessness of the environment. The sounds coming from crashed bones under wheels are the only sounds other than crying bullets or shells; the image of "brains splattered on" (54) does not evoke any humane sentiment in soldiers because these men have seen so many dead bodies that they have merely become hollow moving bodies at present. In an attempt to find a reason for this theatre of cruelty, the poet begins asking questions: "What fierce imaginings their dark souls lit?"; "Is their soul's sack / Emptied of God-ancestral essences. / Who hurled them out? Who hurled?" (20, 24–26). According to Peters, Rosenberg not only criticizes human beings' responsibility for such casualties but also interrogates God's liability for "such tragedies to occur" (2009b, p. 115). The images of benevolent nature, which only serve as a soothing backdrop to humanity and of a divinity whose sole role is to save humankind, are absent in war poems since the romanticized and heroic effect is hardly felt in the carnage of the battlefields. Therefore, what is left for the living is a sum of heavy silence; the silence of the dead, silenced values and consciences, and silent brains and feelings.

Silence of the Living Dead

The theme of being buried/lapsing into silence in Rosenberg's "Dead Man's Dump" can be observed in other war poems of the same period. Evaluating the psychological states of a limited number of soldiers who survived the war, Santanu Das regards these soldiers' "silence" as the high point of their bitter experiences (2007, pp. 73–74). Death, as both a physical trauma and a psychological one, has been the ultimate outcome of wars. Siegfried Loraine Sassoon, one of the survivors despite his wounds, conspicuously presents this situation in "Everyone Sang" (1919), in which people celebrate the end of the war by chanting songs. In the poem, everyone begins to sing enthusiastically; then, the poet is filled with joy after hearing that song and feels as happy as free avians flying in the sky. However, the concomitant feeling of silent sorrow is soon felt by the veteran poet:

Everyone's voice was suddenly lifted;
 And beauty came like the setting sun:
 My heart was shaken with tears; and horror
 Drifted away ... O, but Everyone
 Was a bird; and the song was wordless; the singing will never be done. (6–10)

During the celebration of merry people, the poet instantly retreats into silence. Despite his desire, he cannot join this happy occasion since all the fear and tears are engraved in his mind. From then on, life for him resembles a quiet song without words.

As seen in "Dead Man's Dump" and "Everyone Sang," the sense of being deserted is accompanied by loneliness and insecurity felt by the survivors. Sassoon's "The Redeemer" (1915) is another example of the combination of the senses of fear and loneliness in the trenches. The poem realistically portrays a cold winter night in a trench. Soldiers are mired in swampy mud in the dark and fearful atmosphere of trenches, and they hardly move when bullets fly over their heads. Just like in Owen's "Strange Meeting," this place resembles a kind of hell. It opens with a stunning contrast of the trench folk and the residents at home:

When peaceful folk in beds lay snug asleep;
 There, with much work to do before the light,
 We lugged our clay-sucked boots as best we might
 Along the trench; sometimes a bullet sang,
 And droning shells burst with a hollow bang[,] (3–7)

People in safe places can peacefully spend their nights as they like whereas the soldiers in trenches are doomed to struggle to survive in the mire under challenging circumstances. An instant of light coming from a rocket fire disrupts the soldier's thoughts; he sees a silhouette and mistakes that for Jesus Christ:

... His eyes on mine
 Stared from the woeful head that seemed a mask
 Of mortal pain in Hell's unholy shine.
 No thorny crown, only a woollen cap
 He wore – an English soldier, white and strong[,] (16–20)

As seen above, the soldier also realizes that the figure belongs to another Englishman in the same trench he stands in. There is no savior there who could take them out of this hellish space. In their lifetimes, those British soldier-poets, as well as several other millions of soldiers, come to realize the disillusionment of the fact that the courage and sacrifice which they engendered with the idea of stoic masculinity were not equal to any reward which had been promised to them. Even if they survived, they would be haunted by traumatic memories of trenches.

The contrasting opening in "The Redeemer" reveals another source of disillusionment and silent outcries prevalent in most of the trench poets' works: the difference between the combatants and the ones who were safe in their warm and comfortable houses and fabricated unreal conditions or misrepresented the real ones in such battlefields. Even at the beginning of the war, such a differentiation emerged between "armchair poets" and "trench poets" (Roberts, 1999, p. 12). Out of sheer patriotism, armchair poets praised a soldier's self-sacrifice to the skies without any first-hand experience. "The combatants' resentment is," Campbell highlights, "the primary, privileged experience, while that of noncombatants is represented only as a foil to set off the bitter and legitimate irony of the front-line troops" (1999, p. 204). Sassoon criticizes upper echelons of the military, who gave orders in safe and distant headquarters, in his poem "The General" (1917), and mentions ironic situations of women who "worship decorations" (3) like medals and passed their days by "listen[ing] with delight" the "tales of dirt and danger" (5–6) at their homes in his another poem "Glory of Women" (1918). In another verse, "The Hero" (1917), Sassoon recalls a soldier who tries to run away from trenches and gets killed in the meantime. However, the mother who learns about her son's death is portrayed as "so proud" (6) with the assumption of his heroic death for the sake of his country. Ironically, the officer who brought that sad news to the mother cannot tell the truth. A cynical and irritated tone is prevalent in all three poems. Sassoon highlights the insignificance and meaninglessness of discourses like patriotism and heroism in front of the realities of the war.

In addition to the psychological traumas, physical wounds taken in the war are equally painful for survivors. Written at Craiglockhart War Hospital in Edinburgh in 1917, where Owen stayed for months while recovering from shell shock incurred on the battlefields (Kearns, 2009a, p. 127), "Disabled" is about the thoughts of a young man who lost his arms and legs during the battle. The poem summarizes the young disabled man's yearning for his past abilities to enjoy his life to the full, his success in football matches, and popularity among and charming charisma for women. However, "Now he will never feel again how slim / Girls' waists are, or how warm their subtle hands" because "All of them touch him like some queer disease" (11–13). His disappointment in his current situation rises with the gazes of other people who welcome him home as well because he is no longer the epitome of masculinity in his country, which was once so

proud of its men. The poem reveals that “Only a solemn man who brought him fruits / *Thanked* him; and then inquired about his soul” (38–39; italics in the original). These lines can be regarded as a reproach to the attitudes of the ones who remained on the home front and treated the survivors in ungrateful manners in the aftermath of the war. There is an institutional criticism in Owen’s lines: “He asked to join [the army]. He didn’t have to beg; / Smiling they wrote his lie: aged nineteen years” (28–29). The poet implicitly questions the validity of the recruiting system of the military before and during the war since a teenager could lie about his age and join the armed forces just for the sake of adventure and in order to prove his manliness (Kearns, 2009a, p. 127). This is the deep silence where both the dead and the living reside.

In their poetic depictions of the Great War, the trench poets’ voices become the outcries of this silence felt during and after the clashes. “When You See Millions of the Mouthless Dead” (1915) by Charles Hamilton Sorley is also established on the same theme. Killed at the age of 20 at the Battle of Loos in France, Sorley is accepted as a forerunner of Sassoon and Owen because the brutality of the war in his poems is reflected without any sentimental effect (Saksena, 2009, p. 449). In the poem, Sorley demands no prayer and praise for the dead since the deceased ones are blind and deaf to all. Eulogies after the so-called martyrs and the idea of self-sacrifice become meaningless in the face of death, especially if someone has turned into a shapeless, burnt, and rotten corpse that cannot even be recognized by his relatives:

Say only this, “They are dead.” Then add thereto,
 “Yet many a better one has died before.”
 Then, scanning all the o’ercrowded mass, should you
 Perceive one face that you loved heretofore,
 It is a spook. None wears the face you knew.
 Great death has made all his for evermore. (9–14)

What was promised prior to the war turned out to be false hopes for young men in quest of heroic glory and patriotic victory. Those false hopes relied primarily on the technological advancements of liberal humanist politics. Nevertheless, the uncalculated and unforeseen effects of industrialization were vividly and sardonically seen during World War I because it resulted in the traumatic minds and bodies of millions of people, be they at the fronts or homes. Das clarifies the effects of battlefield experiences in the trenches by stating that “[t]he trench experience was one of the most sustained and systematic shatterings of the human sensorium: it stripped man of the protective layers of civilization and thrust his naked, fragile body between the ravages of industrial modernity, on the one hand, and the chaos of formless matter, on the other” (2007, p. 74). In the verses of the soldier-poets, this formless matter is seen to refer to the racked and ruined, blood-drenched earth full of dead bodies both on the surface and inside.

Technological inventions and developments, intended for the betterment of human lives, became tools for immense destruction and massacre during the Great War. According to Das, the most traumatic side of the war in this modern age was “the triumph of material over men, the invisibility of the enemy and randomness of death” (2007, p. 75). Correspondingly, Owen’s “Dulce et Decorum Est” (1917) is related to the sense of disillusionment after sudden encounters with death, facing terror in a flash, and the contribution of technology to this havoc. Gas attacks were at the head of these technological precursors of death. As David Roberts explicates, the first drastic use of poisonous gases was against French–Algerian troops in Langemarck on April 22, 1915, by Germans, and they were widely used by the German (68,000 tons), the French (37,000 tons), and the British (26,000 tons). Gruesomely, these gases caused painful, agonizing deaths of the ones exposed to them (Roberts, 1999, pp. 258–259). Owen’s poem depicts the horror caused by gas attacks, expresses the meaninglessness of false concepts, and voices the unheard disappointments.

In the poem, soldiers move forward in the darkness of the night on foot. After a sudden gas attack, they rush to wear their gas masks, but one of them is unable to make it in time. In a greenish gas cloud, “[a]s under a green sea,” the poet sees “him drowning” (14). Blood comes from the soldier’s lungs. For the surviving soldiers, this scene of violence does not belong only to that day but to their daily dreams. The success of this poem, for Charlotte Kearns, is related to the strong imagery employed by Owen (2009b, p. 139). After removing the dead body of the soldier, other soldiers continue their way. The poet seems to have lost his sense of sympathy, his humane sentiment since the soldier’s spitting blood arises a mixture of feelings of disgust and pity in him:

And watch the white eyes writhing in his face,
 His hanging face, like a devil’s sick of sin;
 If you could hear, at every jolt, the blood
 Come gargling from the froth-corrupted lungs
 Obscene as cancer, bitter as the cud
 Of vile, incurable sores on innocent tongues[,] (19–24)

In this battlefield, where people could only die in graphic ways, while Owen quotes the Roman poet Horace (65–8 BCE), “Dulce et Decorum est / Pro patria mori” (27–28), meaning that “It is sweet and right / to die for your country.” The poet shouts the dishonesty of these words by declaring it as an “old lie” (27).

Conclusion

In conclusion, these war poems full of disillusionment and silent outcries express the onto-epistemological distresses as well as physical and psychological states of young men who thought to have lost their rights to live the amenities of life in the face of the terror they experienced in World War I. It is seen that all the values related to life and humanity were questioned time after time. These men spatially, mentally, and metaphorically lived in a liminal state where life and death actually did not have borders any longer. As summarized in Owen's other poem, "Apologia Pro Poemate Meo" (1917), the soldier-poets' reasons for writing poems lie in the question of what is wrong and right in and about war. Most of these feelings have a resemblance to "the mud that cracked on [soldiers'] cheeks when wretches [soldiers] smiled" (2). Since "death becomes absurd and life absurder" in trenches (6), killing somebody ceases to become a source of sadness and regret. The common point of the war is witnessed in its effect of unifying all the soldiers, regardless of their ethnic, national, and religious backgrounds, in their shared silence in and disillusionment with life.

Ethics Committe Approval: This paper does not necessitate any ethics board approval/permission because it does not fall into the category of observational and descriptive research (survey, interview, focus group research, measures/scales, data scanning, any quantitative and qualitative research done by data-mining through interviewing techniques, system-model development).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares no conflict of interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Etik Komite Onayı: Bu çalışma; gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, odak grup çalışması, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırma, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde olmadığı için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

- Silkin, J. (Ed.) (1996). *The penguin book of first world war poetry*. Penguin.
- Stallworthy, J. (2002). *Anthem for doomed youth: Twelve soldier poets of the first world war*. Constable.
- Secondary sources
- Campbell, J. S. (1999). Combat gnosticism: The ideology of first world war poetry criticism. *New Literary History*, 30(1), 203–215. [\[CrossRef\]](#)
- Das, S. (2007). War poetry and the realm of the senses: Owen and Rosenberg. In T. Kendall (Ed.), *The Oxford handbook of British and Irish war poetry* (pp. 73–99). Oxford University Press.
- Featherstone, S. (2013). *War poetry: An introductory reader*. Routledge.
- Fussell, P. (2013). *The great war and modern memory*. Oxford University Press.
- Kearns, C. (2009a). "Disabled" Wilfred Owen (1917). In J. Persoon & R. R. Watson (Eds.), *The facts on file companion to British poetry, 1900 to the present* (p. 127). Facts on File.
- Kearns, C. (2009b). "Dulce est Decorum Est" Wilfred Owen (1917). In J. Persoon & R. R. Watson (Eds.), *The facts on file companion to British poetry, 1900 to the present* (pp. 139–140). Facts on File.
- Peters, J. (2009a). "Break of Day in the Trenches" Isaac Rosenberg (1916). In J. Persoon & R. R. Watson (Eds.), *The facts on file companion to British poetry, 1900 to the present* (pp. 61–62). Facts on File.
- Peters, J. (2009b). "Dead Man's Dump" Isaac Rosenberg (1917). In J. Persoon & R. R. Watson (Eds.), *The facts on file companion to British poetry, 1900 to the present* (p. 115). Facts on File.
- Roberts, D. (1999). *Minds at war: The poetry and experience of the first world war*. Saxon.
- Saksena, D. (2009). Sorley, Charles Hamilton. In J. Persoon & R. R. Watson (Eds.), *The facts on file companion to British poetry, 1900 to the present* (p. 449). Facts on File.
- Silkin, J. (1998). *Out of battle: The poetry of the great war*. Macmillan.

İbradı (Antalya) Eynif Ovası Yılkı Atları ve Türkiye’de Yılkı Atları Üzerine Genel Bir Değerlendirme

İbradı (Antalya) Eynif Plain Yılkı Horses and a General Evaluation on Yılkı Horses in Turkey

Berna ÖZOĞUL¹
Fatma EMİROĞLU AYDIN²
İhsan BULUT³

¹Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Ana Bilim Dalı, Antalya, Türkiye
²Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Giresun, Türkiye
³Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Antalya, Türkiye

Türkiye’de Yılkı Atları Geleneği Üzerine Bir Değerlendirme: İbradı Eynif Ovası Yılkı atları örneği başlığı ile 16-17 Eylül 2021 tarihlerinde gerçekleştirilen 5. Uluslararası İpek Yolu Akademik Çalışmalar Sempozyumu’na online özet/sözlü bildiri şeklinde katılım sağlamıştır.

Geliş Tarihi/Received: 22.09.2022
Kabul Tarihi/Accepted: 09.11.2022
Yayın Tarihi/Publication Date: 07.07.2023

Corresponding Author:
Fatma Emiroğlu Aydın
E-mail: fatma_emiroglu_aydin@hotmail.com

Cite this article as: Emiroğlu Aydın, F., Özoğul, B., & Bulut, İ. (2022). İbradı (Antalya) Eynif Ovası Yılkı atları ve Türkiye’de Yılkı atları üzerine genel bir değerlendirme. *Current Perspectives in Social Sciences*. 27(3), 270-281.

ÖZ

Yılkı, üzerinde en az durulan konulardan biri olmasına rağmen Türk kültürü ve sosyoekonomik hayatında yüzlerce yıldır sürdürülen önemli bir gelenektir. Coğrafyacılar tarafından ise hemen hemen hiç ele alınmamış bir konudur. Bu çalışmada ülkemizdeki Yılkı geleneği ana hatları ile ele alınarak İbradı Eynif Ovası Yılkı atları örneği üzerinden değerlendirilecektir. Araştırma ile Yılkı geleneğine ilişkin kavramsal çerçeve ortaya çıkarılarak, ana hatlarıyla kelimenin etimolojisi ve Yılkı geleneğinin tarihsel serüvenine ulaşmak hedeflenmiştir. Aynı zamanda lokasyonlar, ekosistemler, ırklar açısından olayın coğrafi örgülerinin çözümlenmesi de hedeflenmektedir.

Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma deseni kullanılmıştır. Bilgi ve materyal; alan yazına ilişkin taramalar, saha gözlemleri ve yöre sakinleri ile yapılan karşılıklı görüşmelerden elde edilmiştir. Eynif Polyesi Yılkı atlarının doğal turizm açısından önem kazandığı, günün belirli saatlerinde ovada otlayan atları gruplar halinde ve toplu olarak gözlemlemek, fotoğraf ve video çekmek amacıyla yüzlerce ziyaretçinin yöreyi ziyaret ettiği dikkat çekmektedir. Günümüzde kontrolsüz ve rastlantısal gerçekleşen bu ziyaretlerin verimli geçmesi için mutlaka rehberler eşliğinde günün belirli saatlerinde iyi belirlenmiş rota ve noktalardan kontrollü olarak, Yılkı atlarını huzursuz etmeden gerçekleştirilmesi için bir takım önlemler alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Eynif ovası, İbradı, kırsal turizm, Yılkı

ABSTRACT

Although Yılkı is one of the least emphasized issues, it is an important tradition that has been maintained for hundreds of years in Turkish culture and socioeconomic life. It is a subject that has hardly been addressed by geographers. In this study, the Yılkı tradition in our country will be discussed with its main lines and evaluated through the example of İbradı Eynif Plain Yılkı horses. With the research, it is aimed to reach the etymology of the word and the historical adventure of the annual tradition by revealing the conceptual framework of the tradition. At the same time, it is aimed to analyze the geographical patterns of the event in terms of locations, ecosystems, and races.

Qualitative research design was used as the research method. The literature review was obtained from field observations and interviews with local residents. It is noteworthy that Eynif Polyse Yılkı horses gain importance in terms of natural tourism, and hundreds of visitors visit the region in order to observe the horses grazing on the plain in groups and collectively at certain times of the day and to take photos and videos. In order for these uncontrolled and coincidental visits to be productive, certain precautions should be taken to ensure that they are carried out in a controlled manner from well-defined routes and points at certain times of the day, without disturbing the horses.

Keywords: Anatolia, Eynif plain, İbradı, rural tourism, Yılkı

Giriş

Atın M.Ö 3000 yıllarında Orta Asya’da Türkler tarafından evcilleştirildiğine ve buradan M.Ö 2000’li yıllarda Dicle ve Fırat boylarına getirilerek kullanıldığına ilişkin arkeolojik bilgilere ulaşıldığı anlaşılmaktadır

(Arpacık, 1999; Akçapınar, 1999; akt. Taşkın & Koçak, 2010, ss. 71–75). Türk at türleri göç yolları üzerinde bulunduğu için Asya, Afrika ve Avrupa at soylarının melezlenmelerine maruz kalmışlardır. Tarihin her döneminde Anadolu'da yaşanan büyük savaşlar sonunda doğulu ve batılı imparatorluklara ait binlerce at Anadolu at zenginliğine dâhil olmuştur. Atın Türk tarihinde ve kültüründeki önemi oldukça büyüktür. Türk'ün kutsalları arasında bulunan atların kutsallığı ve vazgeçilmezliği kahramanın karısı, silahıyla birlikte kabrine konulacak dereceye kadar yükseltilmiştir. At, avrat, silah üçlemesinde de olduğu gibi Ziyanın atını pazara tutun dizelerindeki geniş anlamlarıyla hepimizin bilerek veya bilmeden dilimize dolanan kültürel miraslarımızdır.

Yılkı coğrafyacılar tarafından yeterince ilgi görmeyen bir konu olmasına rağmen, kültür tarihçileri, halkbilimciler, Türkologlar ve yazarlar tarafından önemli ölçüde ele alınmış bir konudur. Ülkemizde özellikle askeri birliklerde süvari ve sipahi ocaklarının kaldırılması, Osmanlı Ordusu'nun terhisi, makinalı tarımın gelişmesi ve motorlu ulaşım araçlarının yaygınlaşması, yük ve çeki hayvanlarının sayılarının azalmasına, atlara duyulan ihtiyacın ortadan kalkmasına neden olmuştur. Başlangıçta yetersizliklerden oluşan yılmaların varlığı, günümüzde ise gereksizlikten kaynaklanmaktadır.

Yılkı Anadolu insanının kaderine, çaresizliğine, azı yetirme ve kanaatkârlığına hayvanlarını da dâhil etmesinin başka bir boyutudur. Her türlü kıtlık ve yetersizliği, tükenmişliği yaşayan bu insanlar beraber ürettiklerinin hepsine yetemeyeceği endişesiyle harman ve ekim sezonunun sonunda uzun, çetin kış ve bahar sürecinde hayvanlarını kaderlerine terk etmek zorunda kalmışlardır. Eynif Ovası ülkemizdeki yılkı atları bakımından en çok dikkat çeken alanlardan birisidir (Şekil 1).

Halk kültüründe yılkı at, eşek sürüsü ve tek tırnaklı hayvan, doğaya başıboş bırakılmış at ya da eşek (Demir, 2001, s. 539) olarak tarif edilsede zaman zaman arazi çalışmalarımızda yapılan görüşmelerimizde sığır türlerinin hatta Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* ve *Gün Olur Asra Bedel* romanlarında yılmıcılık ele alınmış olup, deve sürülerinin de başıboş olarak belirli zamanlarda yılkıya dâhil olduğu öğrenilmiştir (Bulut, 2015, s. 348). Ancak daha çok doğada serbest halde, başıboş dolaşan atları temsil eden bir isimlendirme olan yılkinin Orhun Abideleri ve Dede Korkut hikâyelerinde günümüzdeki kullanımıyla birebir örtüşen at, at sürüsü anlamında olduğu bilinmektedir. Ülkemizde sığır sürülerinin de yılın büyük bir bölümünde belirli alanlarda yılmıya bırakıldığı bilinir. Gökçeada'da olduğu gibi koyunların da yıl boyunca başıboş salındığı özel korunaklı alanlar da vardır.

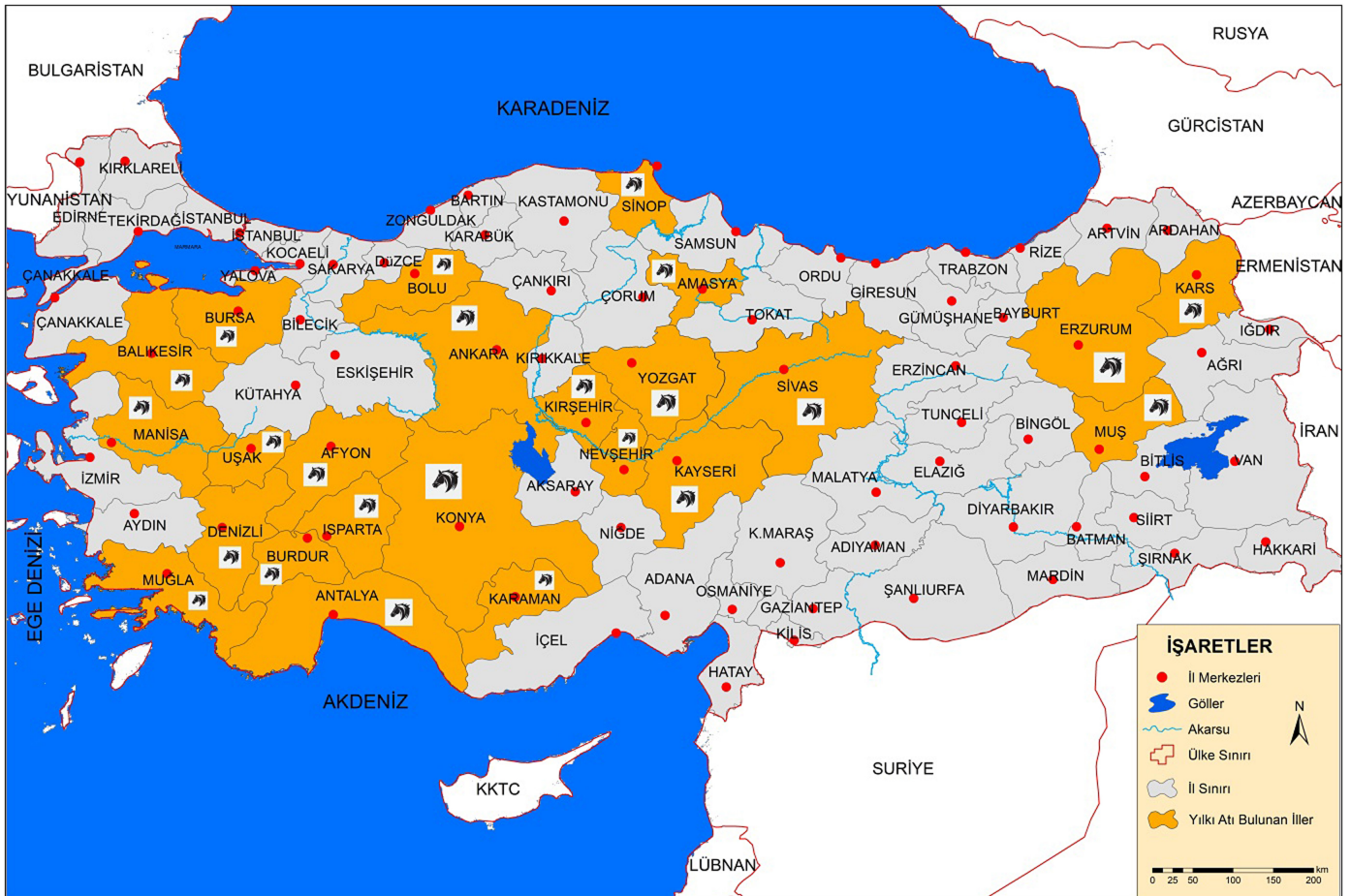
Şekil 1. Eynif Ovası'nın (Ibradı) lokasyon haritası.

Roman, belgesel, çizgi film ve filmlere konu olmasına rağmen pek çok konuda olduğu gibi bu konu da coğrafyacıların dikkatinden uzak kalmış, yeterince dikkatlerini çekememiştir. Oysa bu husus insan-ortam etkileşiminin çok yönlü olarak odağında yer alan özgün bir kültür tarihi, sosyokültürel ve sosyoekonomik açılardan incelenmesi gereken bir olay ve araştırma konusudur.

Yılkı atları ile ilgili etimoloji, sözdizimi, roman incelemesi, sıfatlar vb. Türkçe açısından araştırmaların dışında sağlam ve zengin kaynaklara ulaşmak pek mümkün olmamıştır. Bu nedenle çalışmada coğrafi bilgiler için literatür taramasından çok gazete haberi, seyahat rehberleri ve doğa habercilerinin sunduğu kısıtlı bilgiler daha güncel olarak kabul edilmiştir. Fakat bu çalışmalar sınırlı içeriklerine rağmen doyurucu görsellere ve söyleşiler ile turizm açısından değerlendirmelere sahiptir. Doğa Dergisi'nde 23 Mart 2019 tarihinde Diren Eyidoğan tarafından Anadolu'nun Yılkı Atları başlığı ile yazılan yazı önemli bilgiler içermektedir. Bu yazıda kaynak gösterilmeden verilen *Anadolu'da Manisa Spil Dağı ve Yunt Dağı, Kayseri Erciyes Dağı etekleri, Madenşehir, Muş, Dinek, Karacaören, Karaman, Üçkuyu ve Karadağ köyleri ve Afyon Sorkun Çamoğlu Köyü Kocayayla. Yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettiği, doğa fotoğrafçılığı meraklılarının da büyüleyici kareler yakaladıkları yılkı atlarının görsel şöleni doğusunda Raman dağları ve batıda Manisa'ya kadar Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde karşılaşılabilmekte* ifadesi yılkı atlarının coğrafyasına ilişkin de önemli dağılış haritası niteliğinde ve çok kıymetlidir. Bu durum aslında Türkiye coğrafyasının en önemli özelliği olan şaşırılıklarından biridir.

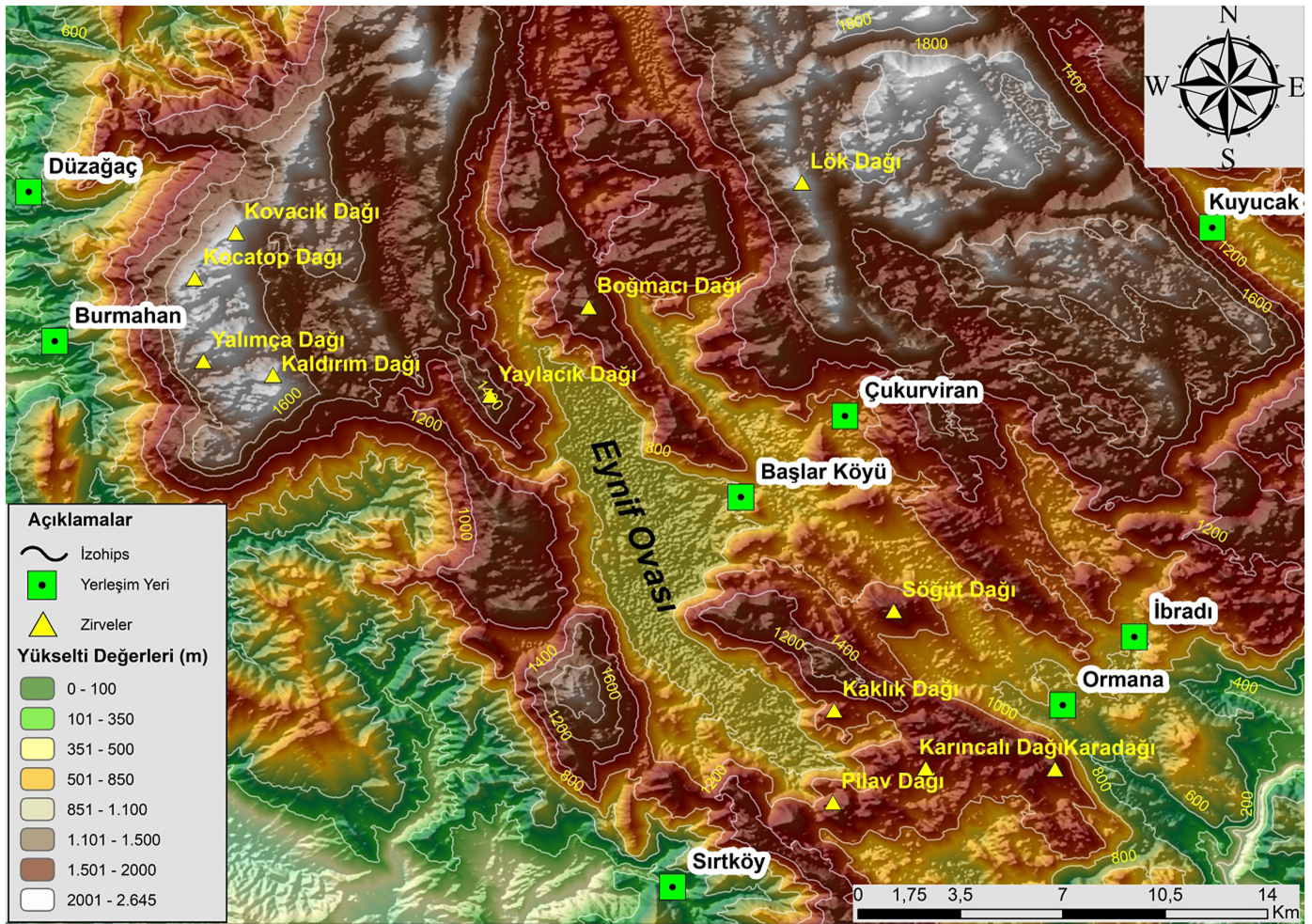
Türk kültüründe yüzyıllardır sürdürülen ve bilinen bu husus Abbas Sayar'ın "Yılkı Atı" adlı romanıyla güçlü bir biçimde tüm gerçekliğiyle ortaya konulmuştur. Sonraki çalışmalar da olayın coğrafi bağlantılarından çok bu romanın edebi özellikleriyle ilgilidir. Romanda yılkı atlarına romanın ana kahramanları olarak rastlamaktayız. İlk baskısı 1970'te yapılan bugüne (2019) kadar 37 baskıya ulaşan çeşitli, roman, belgesel, dizi çizgi film ödülleri de alan bu eserde yazar atların insanla, doğayla ilişkisini içinde yaşadığı sosyoekonomik koşulların farkındalığı ve bir doğabilimci titizliği ile ele almıştır. Yılkı atlarının varlığını, dünyasını doğa, insan, çaresizlik, fakirlik ve geleneksel öğretilerin ışığında konu alan bu roman bu konudaki en kıymetli sosyal içerikli roman, tarihi coğrafya açısından da önemli bir bilgi kaynağı ve belgedir. Bu romanın bize öğrettiği hususlardan en önemlisi bu gün aynı yörede rastlanmayan yılkı atları ve geleneğinden hareketle yakın geçmişte Anadolu'nun büyük bir bölümünde rastlanan yılkı atlarının ve yaşadıkları alanların çeşitli önlemler alınmazsa giderek azalacak olmasıdır.

Yılkı atlarının varlığı ülkemizin pek çok yöresinde bilinir. Pek çok yöremizde de yılkı atları görülmekte olup bunların varlığı, sürdürülebilirliği ile ilgili farkındalık giderek artmaktadır. Doğaseverlerin, fotosafariciler ve turistlerin yoğun ilgisini çeken bu gelenek Anadolu'nun hayvan gen kaynaklarının korunması ve ekosistem açısından büyük önem taşımaktadır. Ekonomik olarak önemini yitiren evcilleştirilen

Şekil 2.
Türkiye de Yılkı varlığı bilinen iller haritası.

Şekil 3.
Eynif Ovası'nın fiziki haritası.

atların bu şekilde vahşi doğaya uyum sağlamaları, estetik ve felsefi anlamda da büyük önem taşımaktadır. Ülkemizde en çok bilinen yıllıklar Manisa-Spil dağı, Bursa-Karacabey, Kayseri Erciyes Dağı etekleri, Afyonkarahisar-Sandıklı/Kocayayla, Kumalar Dağı, Konya-Karaman, Antalya-İbradı, Finike, Elmalı, Isparta-Sütçüler ve Torosların birçok kesiminde, Kars, Erzurum, Kapadokya, Yozgat-Çayıralan, Sivas ve Kızılırmak deltasında bulunur ve dikkat çeker (Şekil 2). Ancak hemen burada kesin olarak belirtmek gerekir ki, Orhun Yazıtlarına kadar uzanan bu isim ve anlamlarla bilinen ve sürdürülen bu geleneğin köklü bir geçmişi ve kesintisiz olarak binlerce yıldır yaşatılması söz konusudur. Konunun asıl önemi de bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Yılkı atları ile ilgili haber ve farkındalığın artması ile yeni yeni alanlarda yılkı atlarının varlığına ilişkin haberlere rastlamaktayız. Nitekim pandemi koşullarında uygulanan yasaklar azalan insan aktiviteleri nedeniyle Marmaris koy ve sahillerine kadar yılkı atlarının görüldüğü ve buraları mesken tuttıkları haberleri yapıldı. Uşak ve Kütahya sınırında yer alan Murat Dağı'nın yüksek kesimlerinde de varlıklarıyla ilgili haberler yapılmıştır.

Olumlu haberlere karşın yılkı atlarının katledilmesine çalınmasına ilişkin haberleri de görmek mümkün. Nitekim 9 Şubat 2015'te Konya'nın Emirgazi ilçesi, İkizli mahallesinde beş yılkı atı ve bir tayın tüfekle vurulduğu haberi bulunmaktadır.

Bu konuda yapılacak detaylı araştırma ve yerel coğrafya çalışmalarıyla bugünkü bilgilerimize yeni bilgilerin eklenmesi ve yeni yılkı alan ve yörelerinin ortaya çıkarılması olasıdır.

Eynif Ovası yılkı atlarının varlığı ve soyları ile ilgili de farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bunların kökenlerinin Osmanlı sipahilerinin atlarına kadar dayandığı iddia edilmektedir. Şöyle ki Ormana köyü ağaları Osmanlı yönetiminden Eynif Ovası'nın tapusunu (7 tapu) Ormana'lı gençleri savaş döneminde sipahi ocağına yazdırma karşılığında talep ederler. Savaş bitip Osmanlı İmparatorluğu dağılıp, askerler memleketlerine dönerken atlarını da getirirler. Ancak bu bölgenin ağır arazi koşullarında yük ve çeki hayvanı olarak hızlı koşu atlarından daha güçlü atlara ihtiyaç olduğu için bu atlar ovaya salıverilir. O günden beri bu atların bu bölgede doğa koşullarına adapte olup, artarak varlığını sürdürmekte oldukları bilinmektedir. Son dönemlerde kırsal kesimde atın önemini yitirmesiyle de salıvermeler artmıştır.

Eynif Ovası'nda sayıları kesin olarak bilinmemekle beraber binden fazla oldukları ve gruplar halinde yaşayan yılkı atı olduğu öğrenilmiş olup gözlemlerimiz de bunu teyit etmektedir. Aileler şeklinde yaşayan at gruplarında taylar, kısarak, tor (genç) dişi ve erkek atlar ile grubun

Şekil 4.
Eynif Polye Ovası düzlükleri ve dağlık yamaçlardan bir görünüm.

en güçlü üyesinin liderlik ettiği bir hiyerarşik yapı söz konusudur. Bu durum da araştırmalarımız esnasında tarafımızdan da gözlemlenmiş olup, yörede yaşayanlar tarafından da atların gündelik hareketleri ve sosyolojisi ile ilgili tanım ve tarifler tüm ayrıntısıyla aktarılmaktadır.

Bu nedenle diğer araştırma alanlarında da olduğu gibi kültürel coğrafya araştırmalarında da kültürün yaratıcısı, parçası ve temsilcisi olan yöre sakinlerinin bilgi ve deneyimlerinin büyük önemi olduğu anlaşılmaktadır.

Eynif Ovası'nın Doğal Çevre Özellikleri

Eynif Ovası Yukarı ve Aşağı Eynif Ovası olarak ikiye ayrılır 1000 m. in üzerinde yükseltilere sahiptir (Şekil 3). Ovanın yükseltisi batıdan doğuya doğru yükselir. Karstik kökenli oluşumuyla polye özelliğindeki ova kenarlara doğru yükselir. Ovayı aşınım/erime artığı Bekçi Taşı denilen mevkideki basık bir kabanklık ikiye ayırır. Eynif Ovası Gembos Ovası'ndan Boğazyurt denilen daha yüksek nispi yükseltisi 400–500 m kadar olan karstik bir topoğrafya ile ayrılır. Ovaların aksine Boğazyurt ladin, katran (sedir), çam, meşe, şimşir, karaağaç, dağ kavağı türlerinden oluşan geniş ormanlarla kaplıdır. Ova tabanında muvakkat derelerin vadi kenarlarında çınar ağaçları bulunur (Şekil 4 ve 5). Ormanlar ve su kaynakları ile ovanın otlak imkânları yıllık atlarının barınma ve beslenmesi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 5.
Eynif Ovası'nda Yılkı aileleri genellikle günün ve yılın sıcak ve soğuk zamanlarda ovanın kenarlarındaki ağaçlık alanları tercih etmektedirler.

Şekil 6.

Eynif Ovası ve dağlık alan zıtlaşmasından bir görünüm.

Eynif Ovası kendisini çevreleyen dağlık tepelik alanlara göre nispeten elverişli iklim koşullarına sahip olsa da kıyı istasyonu ve aşağı irtifadaki yerlere göre de iklim elemanları açısından elverişsiz koşullara sahiptir (Şekil 6).

Kıyı istasyonlarının aksine kar yağışları, karın yerde kalma süresi ve karlı günler sayısı belirginleşen ovada dağlık alanlarda bu meteorolojik elemanlar daha da şiddetlenir. Buna karşılık yağış değerlerinde belirgin bir artış ve buna bağlı olarak vejetasyon koşullarında bir zenginleşme görülür. Ancak topoğrafik koşullar ve yükselti nedeniyle ekme/dikme şeklinde tarımsal faaliyetlerde bir daralma görülürken, hayvancılık ve ormancılıkta bir gelişme görülür.

Hidrografik açıdan kapalı havzalar görünümünde olmasına rağmen polyeler pek çok noktasında kokurdanlara, obruk ve düdenlere yer verdikleri için akarsu ve göller gibi yüzey suları açısından bir fakirlik söz konusudur. Ancak belli noktalardan çıkan karstik kaynaklar içme ve kullanma suyu temininde kullanılır. Akarsu ve su kaynakları aslında bu yöredeki tüm beşeri hayatı şekillendirmiş ve yıllık atlarının su temininde olduğu gibi doğal hayatı da önemli ölçüde sınırlandırmıştır.

Yöre toprakları Akdeniz iklimi ve karstik litolojik yapı nedeniyle yerli kırmızı topraklar, tabanlı dere yatakları ve birikinti konilerinde alüvyallerden oluşmaktadır. Ancak rölyef enerjisinin yüksekliği akarsu boyuna profillerinin yüksek eğim değerleri göstermesi nedeniyle bu

Şekil 7.

Ova ekme dikme faaliyetlerinden çok büyükbaş, küçükbaş hayvan sürülerinin ve Yılkı atlarının beslenmesi açısından önem taşımaktadır.

Şekil 8.
Ova çevresindeki yerleşmelerde yörelin geleneksel düğmeli evleri varlığını sürdürmektedir.

alanlar dağlık ve engebeli bölgelerde son derece kısıtlıdır. Gembos Ovası ve Eynif Ovası'nda yer yer ilkbaharda oluşan muvakkat göl ve bataklık alanlarda bataklık çayırliklara rastlanır.

Eynif Ovası'nın Beşeri Çevre Özellikleri

Eynif Ovası'na sınırı bulunan dört önemli kırsal mahalle bulunmaktadır. Yukarı Eynif Başlar mahallesine, Aşağı Eynif ise Ormana ve Sırt mahallelerine aittir. Çukurviran mahallesi ise ovanın kenarında bir vadi içerisinde yer almaktadır. Yerleşmeler genellikle toplu dokuludur. Eynif Ovası günümüzde Ormana ve Başlar mahalleleri arasındaki mülkiyet sorunları ve ihtilafları çözülmediği için atıl tutulmakta, yüksek tarım potansiyeline rağmen mera olarak değerlendirilmektedir. Tarım arazileri bu nedenle küçükbaş hayvan yatakları şeklinde eğreti yerleşmeler ve sürülere, büyükbaş hayvan sürüleri ile yıllık atlarına bırakılmış durumdadır (Şekil 7).

Söz konusu yerleşmelerden Ormana özellikle turizm alanında sağladığı başarı ile bölgede adından söz ettiren, nüfus ve yerleşme niteliklerini geliştiren ve koruyan özelliklere sahiptir. Başlar ise hayvancılık ağırlıklı ekonomik yapısıyla dikkat çekmektedir. Çukurviran ve Sırt mahallelerinde de küçükbaş ağırlıklı olmakla birlikte hayvancılık temel ekonomik yapıyı oluşturmaktadır.

Şekil 9.
Ovada çınar ağaçlarının gölgesi kullanılarak basit çevirmelerle yapılmış yataklardan bir görünüm.

Şekil 10.

Yatakta yemlenen yöreye has özellikleri olan koyun sürülerinden bir görünüm.

Yerleşmeleri oluşturan meskenler arasında yöre geleneksel kırsal yapı tarzlarına rastlanmaktadır. Daha çok aile meskenleri yenilenirken eklentilerde kalan taş ve düğmeli yapılar kırsal mimari ve konut kültürü açısından büyük önem taşımaktadır (Şekil 8).

Konya-Antalya karayolu ovanın büyük bir bölümünde ortasından geçmekte ve bütünlüğünü bozmaktadır. Kuşkusuz bu doğal peyzajın bozulması ve olası kazalar açısından büyük sorun teşkil etmektedir. Nitekim başıboş yıllık atları ve sığır sürülerinin zaman zaman bu güzergâhta telefleri söz konusudur. Oysa ovanın güney kenarından geçirecek olan bir yol güzergâhı daha isabetli olabilir, doyumsuz manzara bütünlüğü sağlayabilirdi.

Eynif Ovası'nın Ekonomik Özellikleri

Eynif Ovası ve çevresinde kısıtlı geçim tipi tarımsal faaliyetlere rağmen önemli hayvancılık faaliyetleri dikkat çekmektedir. Yörenin kendine has hayvan türleri, tarım ürünleri, bağ-bahçe ürünleri önem taşımaktadır. Elverişli iklim koşulları nedeniyle kıyıya mahsus pamuk, turunçgiller ve zeytinin dışında her çeşit ürün yetişmektedir. Buna karşılık vadi tabanlarında mikroklima alanlarında yer yer zeytin ağaçları da bulunmaktadır.

İbradı tarımsal faaliyetlerinde atalık tohumlukların ve türlerin muhafaza edildiği önemli yörelerden birisidir. Bu nedenle geleneksel ürünler, beslenme tarzı, peyzaj açısından kırsal turizm anlamında önemli potansiyele sahiptir.

Kültürel mirasların festival, kermes ve çeşitli etkinliklerle gündeme getirildiği yörede coğrafi işaret alacak ürünler arasında bal üretimi önem taşımaktadır. Toroslar genelinde kadim bir arıcılık ve bal kültürüne sahip bir bölgedir. İbradı'ya yakın coğrafi alan olan Alacabel

Şekil 11.

Gruplar halinde yaşayan yıllık atları.

Şekil 12.

Aileler şeklinde yaşayan yılkı atlarından bir grup.

çevresinde Manavgat göçerleri ve Çimililer tarafından üretilen çimi balı (Saraçoğlu, 1989, s. 332) eskiden beri meşhur olup nitelikleri itibariyle İbradı da üretilen ballara eşdeğerdir.

Üzüm çeşitlerinin zenginliği ile dünyada önde gelen ülkelerden Türkiye için de Antalya'ya özel bir yer ayırmak gerekmektedir. Aynı şekilde İbradı üzüm çeşitleri ve kalitesi de bir o kadar zengindir. Yörede dimlit, aküzüm, alfanso, antepsiyahı, antepüzümü, beyaz büzsan, beyaz zümrüt, beyaz buludu, boğazkere, çavuşüzümü, dilber dudağı, dökülgen, gariname, goşafi, göğcek, gökbuludu, gülüzümü, hacioğlu, ildeş, kabuğu kalın, kadın parmağı, kara buludu, karaburcu, karaevrek, karaserkarası, keçimemesi, keşmirüzümü, kırmızışam, kızlartah-tası, kokulu göğcek, kütüküt, lokman, mayahoşu, miskaraburcu, osmanbey, öküzgözü, razaki(devediş), silfoni, sungurlu, şamüzümü(parmak üzümü), şireder, tarsusbeyazı, tigören, tütünbulgur olmak üzere 30'dan fazla üzüm yetiştirilmektedir.

Yöre kiraz, vişne, erik, kayısı, dut, elma, armut, ayva, incir, ceviz kestane, badem üretimi açısından da önemli ve kendine haslık göstermektedir. Bahçe ziraatı açısından da kavun, karpuz, biber, domates üretimi de geçimlik düzeyde sürdürülmektedir.

Eynif Yılkı Atları

Yaklaşık 90 bin dönümlük alan kaplayan Eynif Polye Ovası'nın en dikkat çeken unsurları hiç şüphesiz ki ovayla özdeşleşmiş olan yılkı atlarıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu alandaki yılkı atlarının kökenleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Dünyanın pek çok yerinde olan teknolojik gelişmelere bağlı bir sonuç gibi görülse de yılkıların Anadolu'daki varlıkları çok çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Varlıkları ve envanteri bile kayıtlardan uzak olan bu atlarla ilgili önemli çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır. Uzun zamandır karışık halde yaşadıkları için ırk özellikleri melezleşme şeklinde bir değişim göstermiş olsa da renk, boyutlar, davranışları açısından Anadolu'nun yerli at ırklarını bunlar arasında bulmak mümkündür. Gerçekten de yılkı atlarıyla ilgili haber ve görsellerde büyük bir çeşitlilik dikkat çekmektedir. Bugün renk ve fiziki yapılarına göre toplumumuzun gündeminden düşmüş at isimlerini (kır, doru, demirkır, al, çilkır, çilgü/kızıl doru (Çev.Ercilasan & Akkoyunlu, 2015, s. 625) yeşil, topuğu tüylü, sakar, yağız, alapaça gibi), niteliklerini (yarış atı, savaş atı, beygir, binek atı) ayırt etmek mümkündür. Bu çalışmayla bu isimlerin zikredilmesi ve gelişme çağlarına göre atların eskiden beri Türk kültüründe farklı isimlerle adlandırılmasının da hatırlatılması gerçekleşmiştir. Nitekim Süt emen taya, kulun denilir. İki yaşına basmış erkek ata torbuk, 3 yaşına basmış at yavrusuna kunantay, henüz doğurmamış genç kısrağa baytal (Atik, 2020, s. 48) denildiğine ilişkin bilgilere rastlanmaktadır. Aynı şekilde atların belirgin özelliklerine göre benzetmelerde bulunulduğu ve eşgin gidişli (Aytmatov, 2005, s. 38), tırısçı, rahvan, ağır, rüzgâr, şimşek gibi isimler de takıldığı bilinir.

Ovada önemli uğraşlardan birisi koyun yetiştiriciliği olup onlarca sürü ve bunların barındırıldığı yöreye özgü çoban kulübeleri yatak adı verilen iğreti mesken şekilleri bulunmaktadır. Koyunların gece ve gündüz barındırıldığı bu barınaklar çoğunlukla doğal yapı kullanılarak mümkün mertebe en az malzeme ve masrafla doğal çevreden temin edilen malzemelerle yapılmışlardır (Şekil 9, 10, 11, 12 ve 13).

Yılkıların doğada tamamen evcilleştirilmeyen örneklerinin ülkemizde ve Eynif'te olup olmadığı kesin olarak ortaya konulmamış olmasına rağmen farklı anakaralar ve ülkelerde vahşi türlerine de rastlamak mümkündür. Titiz zooloji araştırmaları bu anlamda da önemli sonuçlar verebilir. Ne yazık ki ülkemizde hiçbir şekilde yılkı atları herhangi bir açıdan detaylı araştırmalara konu olmamıştır. Bunların varlıkları, sayıları, popülasyonlarının özellikleri yerel sakinler tarafından bilinmekte fakat bunlara ilişkin bir envanter ve resmi kayıt bulunmamaktadır. Bu nedenle de yılkı atlarının ülkemizdeki dağılımını yapmak eldeki bilgilerle pek mümkün görülmemektedir. Ancak yine de derli toplu olmayan bilgiler bir araya getirilerek yaklaşık olarak yılkıların ülkemizdeki dağılımını genel anlamda belirlemek mümkündür. Kuşkusuz bu sınırlı ve tam olmayan bilgiler yeni çalışmalarla zenginleştirilerek gerçek dağılım önümüzdeki yıllarda daha doğru bir şekilde ortaya konulabilir.

Şekil 13.

Yılkı atları ile inek sürüleri su kaynakları ve çeşme yakınlarında bir arada bulunmaktadır.

Sonuç

Ülkemizde ve Eynif Ovası'ndaki yılkı atları ile ilgili farkındalığın ancak gazete ve magazin haberlerinden öteye geçmediği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada sıkıntısı çekilen yazılı ve resmi kaynak yetersizliği bu durumu acı bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak yılkı atları veya atlar toplumun her kesiminden büyük ilgi görmektedir. Bu ilginin at yetiştiriciliği şeklinde beşeri anlamda, yılkı atı gözlemciliği şeklinde doğal unsur olarak birer miras değeri olduğunu hatırlatmak zorundayız. Son zamanda dikkat ve yoğun ziyaretçi çeken peş peşe yılkı görüntüleri haberleri bunların önemli bir turizm değeri olduğunu ortaya koymaktadır. Yılkı atlarının bulunduğu her yöre Eynif örneğinde olduğu gibi yoğun ziyaretçi çekmekte 2020 yılında pandemi şartlarından etkilenmiş olsa da pandemi öncesinde ziyaretçi sayısının 50 binlere yaklaştığı bilgisine ulaşılmıştır. Kuşkusuz bu önemli bir turizm geliri anlamına gelmektedir. Zira ülkemizin bazı yörelerindeki yılkı atlarını fotoğraflamak için grup halinde ve tek gelenlerden önemli tutarlar alındığı ifade edilmektedir. Tek başına yılkı atlarına gösterilen bu ilginin bu bölgelerdeki tarihi, kültürel ve diğer doğal mekânlarla birlikte düşünüldüğünde kısıtlı ekonomik koşullarda yaşayan kırsal yöreler için önemli bir gelişme olduğunu söylemek mümkündür (Özoğul & Bulut, 2021, s. 8). Günümüzde yılkı atlarını izlemek için yöreye gelenlerin sayıları yıldan yıla artmakta ovada düzenlenen Ormana geleneksel rahvan at yarışları ile de farkındalık giderek artmaktadır.

Şekil 14.

Gözlemlerimiz sırasında bile yılkı atlarının maruz kaldığı önemli olumsuzluklardan birine rastlanmıştır.

Şekil 15.

Yörede su kaynakları sınırlı olduğu için sakar al atın kurtulma ümidini yitirdiği anda bile siğirler atın düşmüş olduğu çeşme olduğundan su içmeye devam etmekte.

Tüm bu avantaj ve önemlerine rağmen yılık atlarının geleceğini tehdit eden önemli sorunları olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yılık atları buldukları ortamlarda her hangi bir takip ve koruma statüsüne dâhil olmadıkları için zaman zaman ağır geçen kış şartlarında beslenememektedir. Su kaynaklarının yetersiz kaldığı durumlarda tehlikeli bataklık, düden ve kanallara düşerek telef olmakta, güvenli şekilde su içemedikleri ortamlarda kazalara maruz kalmaktadır (Şekil 13). Yılık atlarının özellikle tarım alanlarına zarar verdiği gerekçesiyle acımasızca katledildiklerine ilişkin de haberlere sıklıkla konu olmaktadır. Görüşmelerimizde yilkılar sahihsiz ve koruma altında olmadıkları için çeşitli amaçlarla kullanmak için yöre ve yöre dışından insanlarca buldukları doğal ortamlardan kamyonlara yüklenerek kaçırıldıklarına ilişkin bilgilere de ulaşılmıştır. Orman yangınlarında yaşam alanlarını kaybeden yılık atları da hayvan teleflerine uğrayabilmektedir. Yangınlarda barınma ve beslenme alanlarını kaybeden yilkılar duyarlı yöre sakinleri tarafından yem takviyesi ile desteklenmiştir.

Yılık atları Türkiye doğası ve kültürünün önemli bir mirası olarak büyük önem taşımaktadır. Yapılacak envanter çalışmaları, koruma projeleri, akademik çalışmalar ve yayınlarla bu konudaki bilinçlenme artarak, lokasyonların doğru tespit edilmesi ve zarar vermeden gözlem ve ziyaretlerle turizme önemli potansiyel kaynak ve destinasyonlar oluşturacaktır (Şekil 14 ve 15).

09.07.2021 tarihinde ayağı kayarak ovadaki çeşmenin beton oluşuna düşen al atın başında bekleyen doru at yılık atlarının aile ilişkileri ve birbirine bağlılıklarına örnek olarak bu çalışmada da tespit edilmiştir. Diğer at gruplarının da hemen onları görecektir mesafede atın kalkmasını ve kurtulmasını sabırla beklemekte oldukları görülmüştür.

Etik Komite Onayı: Çalışma, insan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımayan, biyolojik materyal kullanılmayan ve fiziksel müdahale içermeyen gözlemsel ve betimsel nitelikte bir araştırma olduğu için etik kurul onayı gerekmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Konsept – İ.B.; Tasarım – B.Ö.; Denetim – F.E.A.; Kaynaklar – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Malzemeler – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Veri Toplama ve/veya İşleme – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Analiz ve/veya Yorum – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Literatür Taraması – B.Ö., F.E.A., İ.B. Yazma – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Eleştirel İnceleme – İ.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required since the study was an observational and descriptive research that did not involve experiments on humans and animals, did not use biological materials and did not involve physical intervention.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – İ.B.; Design – B.Ö.; Supervision – F.E.A.; Sources – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Materials – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Data Collection and/or Processing – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Analysis and/or Interpretation – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Literature Search – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Writing Manuscript – B.Ö., F.E.A., İ.B.; Critical Review – İ.B.

Declaration of Interests: The authors declare that they have no competing interest.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Atik, H. (2020). Manas Destanı'ndaki iktisadi unsurlar ve iktisadi zihniyet. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 47–59.
- Aytmatov, C. (2005). *Elveda Gülsarı*. 3. Baskı. Elips Kitap.
- Bulut, İ. (2015). Türk kültüründe coğrafya I. A. Meydan, & T. Çetin (Çev.). *Cengiz Aytmatov'un eserlerinde coğrafya* (ss. 345–357) içinde. Pegem Akademi Yayınları.
- Demir, N. (2001). Yılık kelimesi üzerine. *Türk Dili Dergisi*, 593, 538–541.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2015). *Divanu Lugati't-Türk-Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. TDK Yayınları.
- Özoğul, B., & Bulut, İ. (2022). Kırsal turizm açısından İbradı ilçesinin doğal, kültürel ve tarihi çekiciliklerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD)*, 5(2), 1–20.
- Saraçoğlu, H. (1989). *Akdeniz bölgesi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Öğretmen Kitapları Dizisi.
- Sayar, A. (2019). *Yılık atı*. Ötüken Yayınevi.
- Taşkın, D., & Koçak, S. (2010). Türk yerli atları. *Kocatepe Veteriner Dergisi*, 3(2), 71–75.